15. КЊИГА ДРУШТВА СВЕТОГА САВЕ КЊИГА 15.

БРАСТВО

„БРАТ ЈЕ МИО КОЈЕ ВЕРЕ БИО"

V

У БЕОГРАДУ
ШТАМПАНО У КРАЉЕВСКО-СРПСКОЈ ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ
1892.

Цена **два динара** за оне који нису чланови
Друштва Светог Саве.

У „Брасвво“ светосавског Друштва примају се:

1., Чланци, у којима се описују српске покрајине или поједина места, чим било знаменита за српски народ.

2., Чланци о повесничким догађајима српскога народа, старим, новијим и најновијим; биографије знаменитих Срба, ратника, књижевника, наставника, духовника и других заслужних родољуба;

3., Народне песме, приповетке, пословице и загонетке; популарне расправе о језику, обичајима и свима особинама српскога народа;

4., Патриотске, моралне и поучне уметничке песме приче и расправе;

5., Чланци и из других наука, писани за народ, с намером: или да уклоне какав недостатак и заблуду, или да помогну радиност и умни развитак српскога народа.

У свима књижевним прилозима треба имати на уму онај велики патриотски задатак, који је Друштво Светога Саве узело на се. — Примљеним за „Брасгво“ списима даје се награда по 60 динара од штампана табака.

Из основних правила Друштва Светога Саве:

Чл. 11. Члан друштва може бити сваки Србин и Српкиња и сваки пријатељ Српства и његове народне просвете.

Чланови су друштва:

а.) ***Добротвори,*** који једном за свагда даду *пет стотина* динара;

б.) ***Утемељачи,*** који једном за свагда положе *сто* динар улога или по 25 динара годишње за 4 године;

в.) ***Редовни,*** који дају годишње *пет* динара улога.

УСКОК ПРИМОРАЦ

I.

Оштра казна!...

„Не, не смијеш!...“

— — — — — — — — —

А ко њему да забрани
кад г' освета братска мами?
Та Србу је богодано....
да му понос прса кружи —
те кајући своје старе
народу се свом одужи.
Да се братске сузе сјећа — —
мучена је.... крвава је....
стољећа је пуста пишу;
коликим се јадом лила,
опрости Боже свети!
Тебе је застидила!

Таква суза, братска суза,
са кољена на кољено
у крвавом своме лику....
пунила је срце.... душу....
осветнику.... мученику!

Ко да брани
да се соко ловом храни?

Не зна Србин моћне силе
ма га с неба муње биле —
љуби род! . . .
слобода му навјек скупа,
најмилије о њој снива.... —
хоће му се — заноси га —
да је љуби и ужива!

У прошлост је види сјајну
поноситу и значајну;
у невољи осјећа је
пуну сласти и красоте,
пуну жића изабранога. —
Та да му је — да је само
шчекати је на свом дому —
како л' не би богат био?....
ој! у срећи.... у заносу....
на Богов би столац сио!!

Хеј! слободо веселице
свуд жељена љепотице,
колико ли жртва бројиш
сред ломјаве и крешева....

док се за те народ диза
под крсташем орлушином —
под барјаком Немањића —
народ српски.... народ цио....
што још није изнемог'о
ни жртвеник изгорио!....

*

....Хора!... Хора!...
Сад му опет слатко паде
посл'је патње.... посл'је мука...
букагија и колаца,
што прћија раји бјеше
по рудина и долаца —
кроз вјекове — кроз крваве!...
за крв братску за слободу —
жацнула га нада нова — —
чуо вапај.... поклич чуо....
„У рат!... у крв!...
„рад Косова!!“

— Прег'о рзом, прег'о снагом
па ил' пао... ил' остао...
да посљетку боље спреми;
е да оно бољом срећом
у слободи дан предани,
ил' поново до једнога —
братац браца да сарани!

Ко да брани? —
Зар ти селе?

што си налик вулкан — гори....
те пламеним својим махом —
са ужасом и са страхом —
плаши друге око себе....
Још помамном дрхтавицом —
вреле лаве сијавицом —
и ваљштином свога зора....
муком скрива што се куха —
што је дави... што је гуши....
у шупљини гар-трбуха!

Ал' ми реци како бјеше —
да л' си и онда рекла: „стој!“
кад на шанац тврди, јаки,
било с ноћи, било с дана,
Срб лијаше крв витешку....
у опкопу Србобрана:
кад ломљаше крила своја
по сред смрти... по сред боја....
заклањајућ од олова
плећа твоја?!

Не! Тада си мазила их
ко синове.... к'о јунаке...
поклањала сабље бритке
и хатове четвртаке;
нарекла им Војеводу
да над њима господари...
са господством — од три дана...
па их опет осамари!.....

У вјери си топила сь
„Држећ' то је народ мој
И био је! — ал' на жало
није знао бити свој!.....

Браниш је ли? —
Ал' не хаје
сред појате тамна кута
син Приморја.... старац сједи....
чија душа осмјех тражи
у давнине доба стара... —
дружба зборећ — дохваћа се
за корице од ханџара:
„У крв!... у крв!...
„слобода је Србу света;
„неће Србин срџбе Божје
„да товари на огњиште — —
„гором, дољом, крв се пуши...—
„Та српска је!
„на бојиште! на бојиште!

*

Синци грома ето с' вину
гором, дољом, у планину!
нож их грли.... пушка љуби....
као ор'о чета лећe
пред дружином ст'јег се вије —
сваком срце рајем шеће;
осветнике што год ср'јета,
дрво, камен, стаза вита,

жељом њеком пита:
све
„У̓а?....“
„Ал' ускоци само ћуте....
ер нарушит' не би хтјели
нит' открити своје тајне
које скрива доба глуво.... —
док трепере звјезде сјајне:
што им мукло срца зборе
понављају ноћни дуси!
„На злотворе!... на злотворе!...“

II.

Стоји земља светог Саве
Србинове златне главе;
њене путе на све стране
и врлетне безброј стазе,
све збјегове и паришта....
чудне р'јечи обилазе;
к'о да сврћу с неба плава....
и оно се заиграва:
„Књаз је крен'о —
„с војском пао — —

„Црном Куку по средини
„свог лабуда проћерао. —
„Ха!
„сад притеци — сад потеци —
„ко је слуш'о јавор-гусле
„што је Србин њекад био...,
„ко се сјећа Призрен-града

„гдје је Душан ко цар си!
сад притеци — сад потеци —
„ко је с коца уздах чуо....
„ко је свједок горких дана....
„ко сраслице челом пипље
„од челика усијана.
„Сад притеци — сад потеци —
„кога јади братски трве....
„у ког мушко срце бије —
„Бог помаже гдје се гине
„рад дужности најсветије!“

Јесте, јесте;
Књаз је крен'о —
с војском пао — —
преко међа земље своје
веселије никад није....
свог барјака развијао!

Око њега мрки вуци —
соколово перје вито;
— хеј! жалосни куд ће Турци?
узалуд би Туре пит'о.
Како ли ће да с' помету....
кад завргну и окрену —
кад алакну и јурише —
орли ови.... људска дика...,
ко вихори са свих страна
кад захучу планинама,
прогониће насилника!

* * *

Рујна зора рујно зори —
жељна себе... жељна дана...
сред средине горског стјења
прегалачког искушења...,
стоји војска укопана.

Јунак ту је!.. Србин ту је!..
из многог се краја стек'о;
с Дурмитора мученога —
из Приморја питомога —
највише их Ловћен даде,
све хиљаде до хиљаде
љутог борца —
прегаоца!

Јунак ту је!.. Србин ту је!..
тврда груд му.. тврђа вјера...,
од камена држи љуће...,
како ли се тешко клео
на растанку своје куће,
при опросту мајке, љубе,
и милосне своје сеје;
утјечућ се бл'једом лику —
Божијеме угоднику;
присег'о је на оружје...,
зареко се у поштење:
„Та за род ћу гинут' вучки — —
„не ћу жалит' ништ' на свјету;
„да ћу радо живот мио;

„Туре једно . . . глава једна . . .
„ко да бих се посветио!“

Једна мис'о . . . једна жеља. . . . ,
свак у души српство гради . .
па се тјеши, па се слади;
назорице поглед врза —
час се смјеши, час се трза,
до у силах загледује;
и чисто би да полети. . .
'нако кићен —
'нако спреман —
да се бије! . . да се свети! . .

Ал' полако мио брале;
зар би ногом маћи смио?
стегни срце на час само
ако ти је успјех мио.
запт војнички гдје се штује
побједи се лакше ступа, —
без послуха нема ћара. . . ,
де прикупи жудњи крила —
оприони заповјести —
свијетлога Господара! —

Та ено га! . .
Брчно перје —
по околу бјелца хити,
повија га десно, л'јево,
а поглед му сјеновити

кажу да се с' муњом креса! . .
Такав поглед . . пред ким муња
постиђена . . , громом стаје . . ,
прате р'јечи љупке, смјеле,
што их соко, књаз и вођа,
постројеној војсци даје.

Здрави момке и јунаке,
здрави Србе . . браћу здрави . .
па би чисто од радости
да на себе заборави:
да загрли све војнике —
да изљуби логор цио —
који га је — пун љубави . . .
са три стране окружио.
— Срећан! . као никад више! . .
Косово је светаг' наг'о. —
многу сузу да убраше . . .
многу наду да оствари:
колико их снив'о није
за млађаних својих дана,
узцикући често пута:
„Аој, браћо [illegible]! . .“

Гле! . .
Све од једном [illegible] . . .
[illegible] — –
[illegible]
[illegible]:
[illegible]
[illegible] —

ко ли онај старац чио —
те под калпак мрко гледа . . .
а брк му се објесио? . . .

Старац чује! . .
Дружба чује! . .
Шта л' то јутрос с њима бива?
Нико не ће да вјерује . . .;
свако мисли — јоште снива . . .:

„Натраг браћо! —
„Вама хвала! —
„ал' тако је удес хтио — —
„кад би била воља моја,
„без крешева и без боја . .
„ја вас не бих повратио.
„Невјерничке крви жедни . . .
„обијајућ' свуд литицом,
„лаким шумом црна мрака . . .
„ускочисте за границом:
„у намјери племенитој
„да се дате жртвом роду . . .
„одлучисте к'о јунаци
„испогибат' за слободу. —
„Ви хтједосте . . . ал' вам бране;
„на забрани *обруч јаки* . . —
„тјешите се! . . *доће доба*! . .
„нису дани сви једнаки.
„*Доће доба*! . . *Биће среће*! . .
„све по мало свјетлост ходи,

„што вјекови собом носе —
„све ће да се препороди!

„Збогом браћо!..“

И суза му
на господско лице пала...
те к'о алем чист, прозиран,
с прам сунашца заблистала!

Приморада триста друга
никад јоште у животу...
не шинула муња така;
та облачна невјестица —
зла времена огласница —
у злаћеном' своме руху,
жешће није опржила —
пламом својим расцјепила —
бор окресан, јелу суху.
Покошени н'ако стали,
у јаду се стропоштали;
нестало им братског збора —
само дрхћу... само бл'једе...
очим' прате, очим' сл'једе...
магле прамен што се свио —
у коме је књаз и вођа
те се с њима опростио! —

Приморада триста друга,
триста друга!
једна туга!..

спуштајућ' се у низине
слана мора питомине,
разабира мис'о једна:
„Све по мало свјетлост ходи,
„што вјекови собом носе —
„све ће да се препороди!“

Доше дома . . . кући доше . . .
триста друга сви на броју
али једног само није, —
нема оног старца чила —
нема оне *љуте змије*! . .

На обронку студна кама
Невесињу у близини,
остао је — *јадом својим* . . .
да војскује на планини!..

Непрестано поглед бу́љи.
силно стење... оком пита...
куд се прамен магле дио
у ком бјеше књаз и вођа,
Те се с њиме опростио! —

Па кад поноћ.. с прам мјесеца
Заокупи *Српство широм*.. —
кад закука кукавица
а цијукне ластавица,
ко потмула грмљавина
наокруг тресне гора...,

најјачи се одзив чује
с рушевина Пирлитора!..
Те с врхова све на ниже —
валовима морским ближе —
с крај старчева *жива гроба*...
Поткраду се звучни гласи:
„*Доће доба*!!...“

С. Атечар.

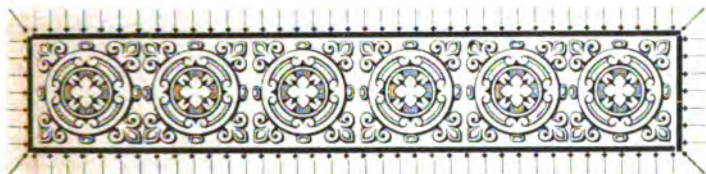

НА КОМОВИМА

Ко би хтио, и ко воли, да види једну природну, најљепшу и највеличанственију карту српскијех земаља; тај ће увијек у жељи да живи ако само не изађе на врхове Комова, па да с њих погледа ону природну и највеличанственију карту Србије. Ко би хтио да види у природи најљепшу панораму, па и највећу, тај нек не жали труда, да се на Комове испење. Отале ће уморни путник видјети и најљепшу и највећу панораму, коју је само једнога Бога мајсторија могла тако да начини Божанском моћи својом.

Истина је путниче, да се на Комове тешко пење, за то се треба добро спремити и у себе поуздати. Али, кад се човјек на њих испење, он онога тренутка заборави на сав поднесени труд, док се припео. С Комова је такав поглед величанствен, и тако занимљив, да се сва чула слију у једно чуло погледа. Ту само чуло ради тако силно, да се никад ни најуморнији ...к путнога умора не сјећа, док је на врху ма кога

врха конског. Но с Комова поћи, то је тежак растанак. С Комова поћи значи, затворити опширну српску историју; значи, не гледати природни земљопис царства Душанова.

С Комова се виде сви они већи врхови планина, по српскијем земљама, као: Ловћен, Дурмитор, Шара, Копаоник и други врхови, но сви ови врхови, овијех чувенијех планина српскијех, нижи су, и они према на коме врху Комова изгледају као неки његови прваци, њему подчињени, а он, као најстарији господар њихов.

Нема тога врха на цијелом балканском трополу, с кога се може да види пређе онај највеличанственнији први исход сунчани у рађању његовом, него ли с Комова. И ни један врх не постоји, с кога се доцније сунчани зраци испраћају. На њима највише оно грије, али их никада не загрије. Ту на врховима њиховијем, никада врућина није.

С Комова се види рађање сунца овијем редом. Најприје појави се као нов мјесец, мало доцније као полу мјесец, доцније као кад је мјесец од три трећине, а најпослије изгледа као пун мјесец, но много веће. Тако скоро бива и са заласком. Но зраци свијетлости допру неколико минута доцније (мене се учињело послије 7 минута). За то вријеме изгледа Сунце као нека скоро бијела кугла, без свијетлости, и оку ништа не смета да је посматра. Ни самом руском цару не личи титула „Његово Величанство“ тако као што личи сунцу с Комова. Но небо небесима, а ми, хајдмо на Комове и око Комова.

Око Комова виде се као неки таласи, стотинама већијех и мањијех планина, које су све везане једна за другу, а све за Комове у свијем правцима, и нанизане, као на сенциру. Но око човјечије нема те моћи да види толико далеко, колико се ове планине пружају. Оризонат с Комова тако је велики, да је мој доглед немоћан био да га догледа. Поглед с Комова, био голијем оком, био на догледу онаком као што је мој био, најпослије ишчезава у некој чаробној тами, која изгледа онако, као кад се на море из далека гледа, са какве високе планине. Такав је то поглед с Комова на удаљене предмете, сав раван.

Мени се поглед отимао са такијем заносом на ону страну, куда се окренем, да ми је жао било окренути се на другу страну. А, кад се окренем на другу страну, ја заборавим на прву. Тако сам осјећао у свима правцима, но мени се учинио најмањи оризонат онај, у правцу Арбаније преко Проклетих планина; а највећи онај, преко Босне и Ерцеговине. Моји погледи губили су се у нераспознавању брда од долина, гдје ми се чињаше, да све равница настаје.

Осјећао сам неко особито задовољство, да ме обузима, кад сам с Комова гледао царство Немањића и све планине овога царства као у перчин, — но и тугу. С каквом сам вољом гледао Дурмитор, само за то, што ми се чињаше, да он много ниже стоји. Поглед на Јавор, Голију и Рудник преко Сјенице, тако ми близу изгледаше, да бих се клео, е би могао с Комова на
отићи до ручка; а ово је растојање јаче од 20
ниjесам био на Јавор путовао неколико пута,

ја бих се клео и кладио да могу до подне отићи до њега̀. А Шара планина чињаше ми се као у наручју загрљена, тако и Ловћен. Оне друге планине, око Комова што су поређане, чињаху ми се ситна и мала брда, уз која се не би могао путник да умори, па и ја помислих, да су то брда, која не могу заморити путника. Како ми изгледаше Тарабош на десној обали Бојане код Скадра, ништаван, на који Скадрани толико полажу.

Од ове помисли трже ме Богићевица планина више Дечана, уз коју сам се шест сати пењао, дакле те планине, што се мене чињаху с врхова комскијех као нека брда, нијесу такве, у ствари. И то су велике планине, и оне могу заморити најбољег путника и при пењању на исте, путник мора да се одмара. А све планине комске и високе су и широке су и обрасле четинарима као: боровима, моликама, смрчама, јелама па и тисовином и другом гором планинском као: јаворјем, јасењем, диво-лијеском, буквама, брезама, боровњацима и т. д. и све у опште богате су тијем неизмјернијем благом својијем, а то чини, да и онако лијепе комске планине још љепше изгледају.

Но описати Комове и комске планине потпуно, и у појединостима, а бити далеко од њих, то је немогуће. Најбоље памћење изневјери човјека, кад му није предмет пред очима, а стручно описивање један тек љубопитни посматралац постићи не може ни при најбољој вољи својој, нарочито кад није стручњак. Зато о богатом изобиљу комскога биља, требао би неки Панчићев ботаничар кога је он спремио, а ја не смијем ни говорити о биљу, јер се у томе млого не разумијем. К

нека попуни ту празнину ова кратка народна пјесма, којој је поријекло испод Комова, из времена племенскијех ратова око Комова, као: Колашинаца, Климената, Куча, Васојевића и т. д. Ево те пјесме:

„Вила вилу преко Кома зваше
Ој вилице моја другарице!
Јеси л' била на Ком на планину
Јеси л' пила воде с Маргарите,
Јеси л' брала јаблана с Љубана
Јеси л' брала биља из Точила.
Па гледали Колашинског града,
Ђе га бјеху чавке опколиле?
Ој вилице моја другарице,
Ја сам била на Ком на планину,
И пила сам воде с Маргарите
И брала сам јаблана с Љубана
И брала сам биља из Точила
И гледала Колашинског града
Ђе га бјеху чавке опколиле.
То не бјеху чавке око града
Већ то бјеху Клименатске главе
Марк' Тутина и Ђелош Никина
И лијепа Иванова глава.
Шта би мајка за откупе дала?
Ја бих дала три товара блага
Два жутијех, трећи бијелијех,
А за саму Иванову главу
Још синију од сувога злата,
На којуј је гуја исплетена
На сред софре уздигнутом главом,

У зубе јој алем камен драги,
Те свијетли као јарко сунце,
На којој се види вечерати
У по ноћи као у по дана.
Тад би брала биље из Точила,
Да саставим на Ивану главу.

И тако: По овој пјесми, нек суде читаоци, о биљном изобиљу Комова у које мајка Иванова толико вјерује да, кад би осјечену главу свога сина кога су јој Колашинци посјекли у племенској борби добити могла, то би је помоћу комскога биља с трупом саставити могла.

Комско биље и комски јаблан, о којима је ријеч у овој пјесми, то је цвијеће које нијесам имао прилике да видим по другијем планинама. Јаблан је у боји најљепше жуте свиле, велике округле круне, а цвета готово кад и најраније цвијеће комско и одмах послије окопњавања снијега. Цвијет му је величине мањега лимуна, а док је у пупољку, изгледа као год зелени лимун и има га свуда по планинама око Комова, но дуго не траје. Ово је најомиљеније цвијеће свима житељима око Комова без разлике пола и узраста. А „биље“, расте само у комскијем Точилима и крилима, цвијет му се може да сравни најбоље са цвијећем јорговановим — љиљком — но коријена је невјероватно дугог.

Комови.

Основица Комова — овдје разумијем само она три врха комска — то је једна грдно велика стијена око

које не може обићи најбржи пјешак прије од 8 сати Из те округле стијене издижу се она три врха комска до облака, и сваки врх зове се: Ком. Источни врх зове се Ком Божићски, Коњушки или Злоречки. Врх овога Кома зове се Баван. Сјеверозападни врх зове се: Краљски или Љеворечки а југозападни врх зове се: Кучки Ком; тако су и подијељени. Сва ова три врха комска својом висином једнаки су као ноге у сапаку. Но Комови: Кучки и Краљско-љеворечки на врховима својим заошиљени су, оштри, док је оном Божићско-Коњушко-Злоречком Кому врх раван, и на врху има толику пољану, да би се на истој могао смјестити један пук војника; па ипак када се оздо гледа с других планина и тај Ком — Баван — изгледа шиљат и оштрог врха. На врху овога Кома на сред те пољане извире извор. Врхови комски прави су календар времена који је поуздан.

На сва три Кома има борова, а било их је и више, но сељаци су многе утаманили ради луча — борине. — Но највише је борова посјечено кад су грађене цркве: коњушка, краљска и она на Андријевцу; за те цркве посјечено је око хиљаду борова који су вјековима Комове красили. Но често пута чобани, ћефа ради, сјекли су борове само за то, да се наслађавају погледом како се бор низ комске стијене котрља. Али борови сјечени су и за куће ради подница, а молике ради крова — шиндре. — Од једног бора издеља се само једна под- а колико их је требало за оне три цркве? Ето — и тијем начином Комови остали без тог дивпса Божјег, и данас по Комовима види се по

гдје који бор овдје ондје, но ријетки су и као неке стражe по логоришту.

Једном приликом видио сам неке моје сељаке гдје сијеку један велики бор. Упитам их за што га сијеку. Они ми одговорише: „па ваља нам“. Ја им' рекох, да је то штета, и да знаду колику штету чине, да ни они не би то радили, а они се сви насмијаше, и ја их оставих. Мало доцније бор паде и Бог зна хоће ли га други кад год замијенити. Сваки удар сјекире осјећао сам као да мене удара. Ко прође испод Комова онијем путићем са Штавне к Љубану преко Точила, тај не може проћи без неког страха који се јавља из осјећања а да не позна своје ништавило и своје ништавно биће. С тога пута ко гледа Ком, тај гледа у силу Божју. Путниче, прођи преко Точила, нећеш се кајати, али се немој ни уплашити од оне огромне висине која се над тобом диже до небеса, то је Ком, то су Комови, чији се врхови често не виде од силнијех и густијех облака; то је оно мјесто око којег су се збјегови српски често прикупљали, и нијесу се бојали ни онда, кад су морали напуштати своје питоме равнице и поља. Да, то је заиста поносни Ком.

Ко може рећи, да Комови нијесу били некада Богови? Њихна три врха право су тројство природне силе, па и пак око 1857 године нека сила била је толико моћна и јака, те је Кому Злоречком показала своју јачу моћ и своју снагу, која се за тада с њиме само нашалити морала и хтјела. Те године распукао је врх — Баван — Кома Злоречког преко половине, да се стијена од стијене одвојила за пола метра. Дужина

ове пукотине износи неколико метара, а дубљина је ваљда до испод основице Комова. Тада се, за пуне двије године са сјеверне стране испод самога врха комског, Бавана, одвајало, уривало и точило камење доље у долину — Међукомље — ђе га има за неколико милијуна кола, и то су комска Точила, а све ово окрунило се од Комова Злоречког и Краљско-Љеворечког и нешто из оног мјеста које се зове „Црвени Жлијеб". Та рупчага „Црвени Жлијеб" по својој новини познаје се из далека, црвени се. Из ње и сада круни се камење и отпада.

Ту се тако много намљело камења да изгледа прибијено уз Ком до половине као год брашно у мучњаку. То је права слика Точила комских.

Оно мјесто, што раздваја Комове: Божиђски с једне стране од Комова Љеворечког и Кучког с друге стране, зове се Међукомље. Између Комова Кучког и Љеворечког има једно мјесто, зове се „Загон". То је мјесто природни град са једнијем уласком само, на томе уласку кад уђу дивље козе да пасу по Загону, којијех доста има у Комовима, лов је сигуран. Ту их ловци затеку и чекају на струзи, другог изласка отален нема, но и на овоме улазу приступ је ризичан. А Међукомље, то је пролаз између Комова који води од Планине Љубана са сјевера к југу на Кучку планину, Царину, на којој има млого Катуна Кучкијех. Та се планина ослања на Кучки Ком.

Ту, у Међукомљу, често водили су се крвави ...енски ратови у прошлијем вјековима па и до по... овога вијека, између Васојевића, Куча, Кли-

мената и Колашинаца за то; што су често плијењали и отимали стоку једни другима, па и Кучи са Васојевићима били су се, и водили су племенске ратове. Ти племенски ратови трајали су од прилике до 1840 године. Овом и оваком животу учинио је крај уплив Црногорскијех владика на Куче и Васојевиће и пријатељство које воде од Васојевичког Сима са Кучима.

Дакле за то, што је то бескористно крвопролиће престало између Куча и Васојевића признање припада црногорскијем владикама, и од како су се ова два племена умирила међу собом, од тада и Клименти нијесу никада више нападали на Катуне Васојевичке, за то: што су им Кучи били за леђима, те пријатељство Васојевичко са Кучима бијаше на штету поарнауђеном српском племену Климентима и Колашину.

Кад не би било онијех комскијех шњегова и усова, пут с Андријевице Пеховима преко Штавне између Комова на Царину низ Куче до Подгорице, био би најкраћи; но тудије шњегови су тако велики да се зими од њих једва виде највећи врхови јела, а у Комовима има га вјечито. Ту нови снијег затече увијек стари, и тако, кад би туда и било пута, могло би се њиме путовати само љети, и највише до пет и силом до шест мјесеци.

На млого мјеста види се закинут по неки врх од јеле. На питање причали су ми о томе ово: да зими чобани и ловци иду на крпљама, а некад и по површици по снијегу, те лове дивљач, који је тако велики да врхове закидају за мећајице?!!. Да су шњегови велики, и око Комова највећи у цијелом простору срп-

скијех земаља, то стоји и то је истина. На катунима оним око Комова као: Љубану, Штавни, Варди, Мојану, Царини, Курлају, Широкару, Саламону, Котичу, Планиници, Рогаму, Маргарити, Несирену, Мрченовом долу, Ковачевића катуништу, Вељој, Сланој и Каменској рупи, Турјаку Луку, и Меџгаљу не коси се сијено. По тијем планинама само се пасе трава и то љети и највише по четири мјесеца, па по том стока се сјављује у ниже планине ближе селима око ријека Таре, Дрцке, Злоревице и Лима, куда је блаже и мекше за људе и стоку, а на некијем планинама често остану сметови старога снијега да дочекају нови снијег, нарочито куда су били усови — снијежне лаве.

Пут на Комове.

На комове пењати се тежак је пут са сваке стране, ту пута и нема. На Комове Краљско-Љеворечки и Кучки може се припети само онај, који има сувише слободе, тако је и са Комом Злоречким Божићским; но на овај има приступа понајлакшег за пењање и то: од Штавне. Ко мисли, и хоће, да се на један врх пење, тај нека пође од Штавне уз ком Божићски. Путник који би се у овом правцу пењао па би осјетио ма какве несигурности, тај нека не проба пењати се на она друга два врха, а и за силазак нека не тражи другога и лакшега пута од овога.

Ја сам обишао Комове Краљско-Љеворечки и сам по том пошао да се испењем на врх ...ћског; на овај пут пошли смо с Љубана ... ја, мој покојни брат Милутин и Милић

Павић, а пошли смо на Ком путем: од бјелеге испод Кома Краљско-Љеворечког по дну полица комскијех, преко Недине плоче, у Међукомље к Царини тако, да нам с десне стране стајаху она два велика врха Комова Краљско-Љеворечког и Кучког, а с лијеве врх Кома Божићског — Баван.

Ком Краљско-Љеворечки са овог пута изгледа као наслаган на слојеве — поличаст, и ове су к врху све уже. По овим полицама виђаше се по гдје који бор како стоји усамљен као какав саморани старац без нигђе никога. Испод нас лежаше један велики бор стрмоглављен, коме сјекира бијаше живот одузела. Од овог бора који по своме дебеломе стаблу изгледаше да је био млогијема боровима праотац, бијаше извађено пет до шест товара луча; а остали труп његов лежаше опружен врхом низ Точила. То бијаше једна врло дирљива нијема тужба, јер се могло узети толико луча а да се он и не обори.

У преласку, преко Недине плоче, гледао сам толики број ласта, које се по врх нас бијаху разлетјеле тако да су нам очи замрежиле; и никад их толико млого нијесам видио као ту. Својом множином изгледале су онако, као што изгледаројак пчела уројењу а у оној стијени Литици над Нединoм плочом, виђаше се толики број гнијезда њиховијех, да би човјек рекао: овдје се ласте легу за цио свијет. Овдје ми се наметнуло питање: да ли ласте знаду своја гнијезда? А од њиховијех изметака пут, куда смо морали проћи на томе мјесту, бијаше побијелио као од снијега; и

нигдје по Комовима толико их нема, а на некијем мјестима готово се не виде.

Кад смо прошли Недину плочу, (које се мјесто за то тако прозвало што се мисли да се нека ђевојка, кад је хтјела тудије проћи, оклизнула и пала низ ону страшну стрмен далеко доље мртва) тада тек нађосмо се управо међу Комовима између три врха комска и ми бијасмо као три црва. Тада први пут угледасмо једног врло великог орла, како високо пролеће преко нас с једног врха комског на други, и ми се провукосмо поред Загона Међукомљем баш ништа и непомишљајући на оне племенске ратове који су ту вођени. Изађосмо на крају Комова више Царине на југу, ту се и одморисмо; одатле, за вријеме одмора гледасмо велике крдове и буљуке кучкијех и даље преко Царине, по Широкару арбанашкијех оваца, како се по планини широкој Царини и Широкару и оне шире уједно слушајући звек звона са Угича предводника и овнова којијех звуци до нас допираху. И заиста планина Царина за овце је права царевина.

По одмору пођосмо да се пењемо на врх Кома Божићског. Ми смо изабрали за пењање најгори пут, све гребеном Кома Божићског од југа истоку изнад Варде катуна коњушког. На овоме нашем путовању морали смо скинути опанке. Ово смо учинили за то: да бисмо се могли сигурније држати босијем ногама у пењању. Од тога пута по врх Варде нарочито и данас помислим језа ме хвата. То је одсјек поврху кога прошли и низ који ја нијесам смио да погледам, ми се чињаше: ако погледам, да ћу за погледом

и ја отићи; заиста, никад нијесам примијенио оно народно предање тако строго као у овој прилици да: не ваља гледати с висока моста у мутну воду и с велико висине низ брдо. У таком страху припео сам се на врх кома Божићског — Злоречког — и заиста мислим, да туда, прије нас није прошла нога човјечија, но да јамчим не могу, јер ловци дивљијех коза гдје још по Комовима нијесу прошли, а и моји другови тако рекоше.

Призор с Комова описан је, а и врх овога Кома, Ваван. Отале с врха мој покојни брат Милутин и Милић избацише по неколико метака из пиштоља. Еко пушчани тако је био страшан, као да се громови ломљаху, а ја сам за то вријеме доносио камење и бацао га у ону пукотину коју сам посматрао лежећи, јер несмијех близу ње да стојим. Пукотина ова види се дубоко докле свјетлост допире; но даље тамна је и невиди се па и звук од пада каменог нечује се кад прако оде, тако је та пукотина право отишла у дубину далеко.

С тога врха сашли смо на Штавну. Спуштање — силазак — а тако и пењање на врх овога Кома [illegible]

гог дома; но у ратовима сва су јој тројица погинули и посјечени. Отален сиђосмо у село Краље а с нама и Радован Алетић који је био код мајке у госте отишао.

На Комовима нијесмо могли бити жедни. Воде смо имали гдје смо год хтјели, довољно, и свуда, све испод сметова снежнијех. За то ко би хтијо ићи на Комове нек се не стара за воду, имаће је довољно па и на самом врху Бавана извире извор, али у храни нека се спреми јер ове на Комовима нема. Од камена ником ни камена, а Комови су три највећа камена.

Колико су пута громови пуцали и гађали стријелама својијем у врхове комске, но свагда су посрамљени били. На њима громова моћ била је права немоћ Комови се нијесу бојали никада, па ни сада се не боје небеса; али земљи они су тешки, они су њој и украс али и тешка телеса. А ону силу, која се нашалила са врхом Кома Божићског, ја бих молио, ако се умолити да, да никад више не проба своју моћ на Комовима; и од те силе, Боже их сачувај, та сила, никад се више ни у шали на њима не појавила!!

По Комовима има много пећина, ја сам у једну свраћао која бијаше страшно велика, мало уиђох па се вратих, осјећао сам неки страх какав ни сам не знам. Утроба те пећине изгледаше ми прави пакао. О тијем пећинама слушао сам млого које шта од ловаца, но сви се слажу у томе: да ни они у њих дубоко не улазе, и ни један није казао то нити се похвалио да је ма коју пећину до краја видио, и заиста то је чудно
: страсног ловца није могао толико да занесе
ља ма које пећине дође и да је сву види.

Ласкам себи, да сам за овака мјеста доста слободан био. Пењао сам се више Пећске Патријаршије поред ријеке Бистрице у најгорњу испосницу, и нимало се нијесам бојао. Ово моје пењање познато је Г. П. Срећковићу. Чак ни он а ни калуђери нијесу смјели да ме гледају онамо гдје сам се испео био и ту моју слободу укорили су. Силазио сам и у ону леденицу под Ртњем, кад сам излазио на Ртањ са садањим Епископом Жичким Г. Савом. Од нас неколико само сам ја на дно леденице сишао и из ње леда и снијега изнио, а то је било при свршетку Јула мјесеца. На оба ова мјеста, ја нијесам осјећао баш никаквог страха, али при пењању на Комове у страху изобиловао сам, па ипак кад бих имао прилике пењао бих се на њих опет.

Изглед Дурмитора с Комова такав је као какав велики стог сијена, а Проклете планине бијаху се прошарале, и по њима се виђаше највише сметова, те због тога изгледаху као каква корпа вршна шаренијех јајаца. По њима бијаше највише снијега, ваља да се за то и зову „Проклете“. Овакав изглед бијаше Проклетије у почетку јула мјесеца с Комова, и ако су ове на Југу.

На јужној страни Комова, испод планине Царине а од ове западно, налази се у планини мали срез Кучки — Брскут — од кога јужно настаје брдски предео каменита Кучка Гора — нахија, — која се све од Кома нижијем брдима простире и спушта до поља подгоричког.

Кучи то су све сами Срби источног закона и онако славни јунаци као што је њихов војвода Марко Миљанов — Дрекаловић. —

Клима у овом правцу од Кома до Брдскута врло је оштра, од Брдскута пак до Медуна умјерена је, а од Медуна до поља подгоричког и даље на југу, то је право јужно поднебље, и на овоме крају код Дољана испод Куча свршава се подножје Комова и Подгорја пољем подгоричким, на које се излази код Златичке ријеке из Омазанице, путем онијем што долази из Васојевића преко Братоножића, па испод овијех ријеком Морачом, која овдје дијели Кучку нахију од Пиперске.

Подгорица је на самом утоку ријеке Рибнице у Морачу у лијепој, питомој, и јужној равници зетској, на самој лијевој обали ријеке Мораче која се са Зетом састаје мало више Везирова моста над Подгорицом, под самом старом Дукљом, коју је негда са Подгорицом и пољем подгоричкијем везивао Дукљанов мост на Морачи, од кога се и данас крајњи сводови виде.

Од Комова такође на југу до Кучке Горе налази се брдски и горски предјел Клименти племе поарнаућено римске вјероисповједи а од Куча и Климената још ниже на југу заузимају и она брдска мјеста до Отског Хума на Скадарском језеру племена Груде и Оти, и ови су већином римског закона но има их и мухамедоваца.

Отски племенски поглавица Мираш Асов Ника чита и пише српски врло добро, а учио се на Цетињу у вријеме Владике П. П. Његуша.

Ријека Цијевна, која долази из комскијех плана преко Климената, цијепа поље подгоричко и поона је граничка међа Црне Горе од Арбаније.

По сриједу дубине у свом дубоком кориту протиче Ц..., то је једна од најзанимљивијих ријека — права пријек — и сваког путника њено корито пажњу привлачи.

Преко Цијевне од Подгорице води пут у Хоте и К-сков брда до Отеког Хума на Скадарском језеру; но овај крај описати сада у дужност овоме, који ће узети на себе, да Зету опише, а моја намјера за сада те није. За то ја одох одавде на исток и преко Климената у Гусињу и Плаву остављајући Климентима да и даље преносе жртву на оном крају, што се над Селцем најприкао неко страшило; те овај пут проћи ћу трчећи до моје мете а то је нахија васојевичка — некада гусињска — и ако се подгорје комско и на овој страни спушта низа Спас до села Копилка близу Скадра.

Г у с и њ е.

Гусиње, то је варошица од Комова на истоку у узаној гринчарској равнини на подножју планина комскијех и Проклетије које се над Гусињем сучељавају између двију ријека Гринчара и Врује а на самом ушћу Врује у Гринчар.

„Између високог Кома, планине Шаре,
Питомог Дрима, ријеке Таре
Проклета планина небу се дала,
Мања од првих, али није мала.
Сјеверно од оне јуре за поље
Гринчар и Вруја која ли боље,
И мало даље обје се састале
Под варош' Гусиње да не ..."

Ова је варошица насељена самијем Србима мухамеданскијем и нешто православнијем. Но Срби Мухамедове вјере, као и они православни, говоре сви српскијем језиком и јужнијем нарјечјем. Али гусињски Срби Мухамедове вјере, већи су Турци од онијех из Меке и Медине. Гусињску равницу везује са Комовима планина Липовица.

Прича се, да је Гусиње тако крштено од млого гусака, којијех у Гусињу доста има. И заиста, за њих је ту згодно мјесто; но има и друга прича о томе која је и вјероватнија, да је Гусиње прозвато тако, због густог иња од кога се зими свагда дрва бијеле. И ја мислим, да, ако је то основ његовог имена, то му је дошло од густог иња.

Више Гусиња у неком кршу спомињу неко „криво дрво" о коме се говори, да сваки догађај предсказује, и да је сваки догађај предсказало, па и сад кад има што да се догоди важно, оно предсказује. Још и то кажу: да, кад се то дрво насијече, одмах од њега крв потече, па сам слушао и то, да је то дрво писнуло као неко дијете, кад га је неко сјекиром ударио и да је тај човјек по томе осакатио. Камо срећа, да је та прича важила за комске борове, колико би их данас по Комовима било!? О овом дрвету има вазда причања, но ко зна да то није био триножац старих бегова Шабан-Агића па и Ђул бегов и Али Паше Гусињског, као нашљеђе.

Гусињу сиђели су, и отален судили Васојевиплеменски забити Шабан-Агићи нашљедно ваљда онда, од како је оно постало турско. Њима

је била подчињена нахија васојевичка све до половине овога вијека у пашалуку скадарском. Њихова управа са Васојевићима, или боље рећи њихови зулуми били су такви: да се народна клетва над њима потпуно испунила. Њих је нестало. Пошљедњи Шабан-Агић био је Али Паша Гусињски, од кога није остало мушкога дјетета и ако је он имао доста жена.

Овај Али Паша побунио је Арнауте, те су ови у Ђаковици убили Мехмед Али Пашу за то, да овај не преда Црној Гори Плав и Гусиње по уговору берлинском, у чему је и успио. Но и њега је убио Арнаутин доцније, те је ово испало и ако не у истој цјели, али чисто по арнаутски — крв за крв — паша за пашу.

Црна Гора није у добитку са Уљцином који је добила за Плав и Гусиње, јер је том замјеном и даље остала вратница затворена за Пећ, Ђаковицу и Призрен. Она је на штету, и то велику. Богићевица била је и остаје кључ од овијех најславнијих нахија из српске прошлости пећске, ђаковачке, призренске и цијелог Подримља. Но о томе ја ћу дубоко уздахнути као дечански ђак, к прећи на предмет.

Од Шабан-Агића, а нарочито од Ђул Бега, много су Васојевићи патили и страдали. Он је био Васојевићима крвник над крвницима и веће зло од сваког зла. Колико је он Срба поубијао, колико их је повјешао, а колико их у његовој хапсани на Врући помрло!? Он их је вјешао, и из његовог времена позната су вјешала у Сутјесци. Он их је убијао. Из његовог времена познато је стрелиште у Бероне Милете Зољић:

првог васојевичког јунака са још неколико његовијех другова. Тај његов поступак натјерао је војводу Симу Лакићевића из Коњуха и Мојсеја, архимандрита Ђурђевих Стубова, те ови оду на жалбу скадарском везиру против Ђул Бега. Тај корак војводе васојевичког и архимандрита Ђурђевих Стубова био је од врло велике користи. Тада је паша наредио војводи Симу да он, са архимандритом од Васојевића, купи и царско и спахијско, па да то они њему предају, а он ће послије предавати цару царево и спахијама спахијско, а Ђул Бегу паша нареди, да не иде никако у нахију васојевичку. Ова је наредба важила и за Рецепагиће, бегове из Плава; то је било за пошљедице од врло великог значаја и за Васојевиће од неоцјениве користи. Ова два човјека заиста су заслужили спомен.

Плав и његово језеро.

Сјеверно од Гусиња простире се тако звана „Ковачева ливада“ за читав сат и по у простору, сва испресијецана ритовима и барама из којих не би могао изаћи невјешти путник све дотле, докле га не би који зналац извео. До ове ливаде налази се Плавско језеро, које је по своме простору толико, колика је и Ковачева ливада у дужини и у ширини. Испод језера, у растојању од једне четврти сата на источној страни, налази се мала варошица Плав, кроз коју про-
Ђурицка ријека која се овдје спушта од Мале-
и Проклетих планина ка Лиму. Дакле, Плав од
[illegible] далеко је три сата а раздваја их Ковачева

ливада и Плавско језеро. Овдје у Плаву, бегови су Реџепагићи, има их око тридесет кућа. По старини они су рођаци Шабан-Агића, воде поријекло од два брата Шабана и Реџепа, па кад су се подијелили, Шабан је добио Гусиње, а Реџеп Плав. Но од Шабана нема никога у мушкој линији, а од Реџепа има их доста и сви се зову бегови, и од те породице и дијете кад се роди, рађа се као бег, па су као такви примали до скоро и неку плату од државе, но то је од неког времена престало, те за то бегови Реџепагићи сад мрзе на Османлије и осиротјели су.

Плав је на љепшем мјесту од Гусиња.

Плавско језеро изгледа као слика јајета, више је дугачко а мање широко. Оно је искључива својина Плављана и плавскијех бегова, но оно је према своме благу бескористно. Оно је пуно рибе младице и пастрмке, па опет за то на софри плавскијех бегова то је ријеткост. Ово је језеро по своме изгледу плаво, за то је ваљда тако и крштено, и варошица Плав мора бити да је добила име своје по своме језеру.

Прича о Плавском језеру.

О постанку овога језера, слушао сам народну причу овакву: „Кад је Св. Сава по земљи ходио, он дође и на ово мјесто гдје је сад језеро. У то вријеме није било ту никаквог језера, већ нека велика варош. Он је дошао да народ и људе те вароши научи закону Божјем, као свуда, и пошто их је поучио он и замркне. Тада потражи конак но нико не хтједе да прими у свој дом тог Божјег угодника. На пошљетку,

једва га пуште у једну кућу те преконачи. Ту у тој кући Св. Сава објеси своје рукавице о клин на дireку у вајату — права карактерна црта нарочито зимскога времена из тога краја — но сутра дан кад је пошао, он их заборави и оде. Не далеко, у путу сјети се, да је рукавице заборавио и гдје их је заборавио, те тако се врати да их узме. Кад тамо, али њих нема, сакрио их домаћин. Он их поиште од домаћина, но овај га одби са рђавијем ријечима и Св. Сава врати се опет на свој пут без својијех рукавица, прокуне ту варош да од ње буде Содом, и оде. Кад дође Св. Сава на оно брдашце, више данашње варошице Плава, озебу му руке. Тад се он окрене да види ону варош и ону кућу, гдје су му рукавице остале, кад тамо, има шта и да види: од вароши постало језеро — варош потонула. Прави Содом. Св. Сава гледајући дуго у то језеро, прекрсти га и рече да се то језеро од тада зове: „Плаво језеро“. У том посматрању он угледа и онај дирек на сред језера који не бјеше потонуо и на њему своје рукавице, за које се он врати, те их узме и продужи свој пут, идући водом као по сувој земљи. И тако, од цијеле те вароши, не остаде ништа само онај дирек на коме су рукавице Св. Саве биле објешене, а друго је све потонуло. Онај дирек прозову „диреком Св. Саве“.

Ову сам причу чуо још у раном мом дјетинству од мога покојног оца Велимира, кога су Турци посјекли

старост његову — Бог да га прости!

За овај дирек Св. Саве околни народ тако вје-

и каже да стоји и данас у језеру. Но ако није

то, онда о њему нијесам могао дознати ништа кад га је и кога је ту побио и ако сам за њега распитивао старе људе. Шта више, они су ми се и чудили, како то да ја не знам за тај дирек Св. Саве, на коме су биле објешене и заборављене свечеве рукавице. Било им је и неправо на моју сумњу, за то сам био принуђен употријебити досетку, као да ја знам одиста и насигурно да је тај дирек Св. Саве, па сам само хтио знати да ли и они то знаду. А неки Брезовичани показиваше ми и неку пегу на сред језера за коју тврђаху да је то дирек, но ја не могох ништа угледати; али ради њиховог спокојства и ја сам тврдио да сам га угледао.

У Плавском језеру — блату — прича се да има нека велика риба, која риче, као неки во, и то само онда, кад има да се какав знаменити догађај збуде као н. пр: рат и т. д. Оваква прича постоји о Биоградском и о Шишком језеру — блату — на другој страни нахије васојевичке у дивној планини Бјеласици.

Плавско језеро — краљев риболов — зими све се замрзне, те преко њега по леду прелазе људи, па и волови, упрегнути у саонице. Преко њега дрва превлаче из Виситора, но овај пут најприје одобри лисица својим преласком, док лисица преко језера по леду не пређе то прије ће нико и не покушава. О преласку овом по леду права је истина.

Осим Гусиња и Плава ово језеро опкољавају и овијех девет села и то од десне стране: Вусање, Ђурицка ријека, Метех и Новшиће а од лијеве стра. Ново Село, Досуђе, Грнчар, Мартиновиће и Брезови

У Мартиновићима, Вусањи и у Новишћу све су сами Арбанаси, а у Новом Селу, Досуђу, Грнчару, Ђурицкој ријеци, Метеху и у Брезовицама били су сами Срби до скоро, но сада и у тијем селима почели су се гнијездити Арнаути, а Срби се исељавају нагло због несигурности од Арнаута.

Источне планине комске.

Планине око Гусиња и Плава од Комова су на истоку, све су велике и везане једна за другу као ланцем, који се од Кома пружио у два правца: јужном, који упире у Проклетије, па се савио поврх Гусиња право истоку у Богићевицу, и источном, који се пружио преко Лима испод Плава право у Богићевицу, те то чини ону равницу гусињску и плавску са језером заједно, да ова изгледа као у тору заграђена од свуда. Још боље, изглед је Плава и Гусиња са језером онакав, као што је изглед дна казана шпаретског. То је прави положај Гусиња, Плава и језера у овој поткомској котлини.

Дакле, планине гусињске и плавске то су огранци комски који су се пружили у источном правцу од Кома до саме долине, а десно и лијево и око долине у којој су ове двије варошице. Те планине зову се: Липовица, Стубица, Широкар, Зелетин и Виситор од којих двије пошљедње заузеле су лијеви положај до самог Лима и Плавског језера над селом Брезовицом. Оне испод Брезовице толики угао чине, да су ток Лима потерале сјеверoистоку; а прве три планине заузимају десни по-

[illegible]

[illegible] Метохију [illegible] [illegible] Бистрицу, у којој [illegible] „Бељај" и овом посље, три [illegible] између кршнијех, високијех и [illegible] планина разном планинском гором [illegible] под планинама: Дечаном, Па-[illegible] и [illegible], под најлепшег и највећег висо-[illegible] манастира св. Дечани у Метохију.

[illegible] брдо она
[illegible] Рај.
Под њим се диже Дечани свети
[illegible] рај".

Које нам љепше и боље од сваке историје причају, каква је била моћ српска у вријеме њиховог постанка, а само мјесто на ком су Дечани показује нам велики ум св. Саве, који је то мјесто собом благословио за дом славе Божје.

Но ово је ђаковачка нахија — хвостански предјели, Затрнавска жупа, Метохија — за то ја сад одох опет уз Бистрицу, остављајући сад десно читав низ испосница дечанских и слојеве бијелог, плавог и шарено-мерџанастог мермера по лијевој страни Бистрице дечанске, Плијешу, да то благо од кога је и сам Плијеш и даље чува за онаке споменике какви су Високи Дечани.

Од Богићевице лијево сјеверу настаје, нигдје не прекинути, дуги низ планина као: Дијел, Баба, Чакор, Мокра, Јавор, Јаворак, Буковик, Цмиљевица и т. д. Овај низ планина одваја пећску нахију од васојевичке и оне су гранична међа између те двије нахије васојевичке (будимске жупе) и пећске (Дукађина) и ова иде с једне планине на другу све вододјелницом и онако, како се „Ками вали“, те вијенац овијех планина и воде дијели за пећску Бистрицу на истоку и за Лим на сјеверу.

Потоци од којих пећска Бистрица постаје, извиру из планина Бабе, Дијела, Чакора, Мокре, Јавора и Јаворка; но као глава пећске Бистрице, узимају се потоци онај с Бабе, Дијела и онај од Чакора, који се на самом подножју овијех трију планина са-у у Бјелу-и више Котлова — тијесне клисуре — стом мјесту гдје се и путови састају, један од Гусиња

и Плава преко Дијела, а други од Полимља и Велике преко Чакора одакле пут упоред с ријеком иде истоку к Пећи кроз Котлове, тијеснац који добра два сата држи, низ који путници као и сама ријека с муком пролазе кроз Ругову.

Ругова, то је срез, који по броју становника није већи од добре једне општине, а по простору она је као неки мали срез који сачињавају неколико мањијех села све самијех Арнаута, који не дају ни Богу колач ни цару арач, а сва Ругова, почевши од Бјелуе до Патријаршије, није ништа друго до један дуги низ клисура планинских, који се пружио од запада истоку до саме Пећи, а то је простор од пунијех осам сати, а може бити и већи.

Ријека Бистрица од Бјелуе, пошто прође Котлове, послије два сата свога тока, под првијем селом руговскијем Кућиштем, прима у себе ријеку Јошаницу са сјевера од многобројнијех извора испод Јавора. Даље, за један сат под селом Старом Руговом прима Бистрица и другу ријеку од Јаворка Ругову, по којој се и околина тако назвала; Бистрица даље истоку тече и прима у себе многе веће и мање потоке с десна и лијева до испод Средње Горе, на један сат више Пећи, гдје прима пошљедњи повећи поток из Средње Горе, па иде поред саме Патријаршије десно и даље кроз саму варош Пећ у Дрим.

Ова ријека, која је собом расјекла дуги низ планина, те једне оставила јужно а друге сјеверно, има корито паклено, на многијем мјестима неприступно да није извора путем, она би се слободно ругала и

ноже путнику све од Јасена, до близу Средњогорског потока, а то је растојање скоро од четири сата.

Планина Средња гора.

Од западне стране, чим престане Дијел и Баба, почиње планина Средња гора, па се пружа све десном страном ријеке Бистрице и свршава се више Пећи на један сат. Планина Средња гора дугачка је 5 — 6 сати, њу од Ругове одсијеца сама ријека, и на тој десној обали има само једна кућа, до саме ријеке, више кућа не може ни бити на тој страни. Ова је планина обучена најбогатије свима четинарима, њу од десне стране одсијеца доста велики поток средњогорски од планина дечанских, што су на лијевој обали дечанске Бистрице.

Средња гора не допире до пећског поља за то: што њу пресретају планине од југа Плијеш дечански, који је своје огранке Црвеницу и Биводак пружио истоку до поља и села Истинића и Љубуше, одакле се на сјеверу од Дечана развио јак планински вијенац к Пећи, по врх села Истинића, Љубуше, Стреоца, Љубижде, и Бијелог поља, почев од дечанске Бистрице и њене лијеве обале до Копривника планине пећске, на десној обали пећске Бистрице и Патријаршије, те је Копривник тако пресрео Средњу гору од истока, и она се свршава шиљатијем врхом у виду стријеле, на један сат више Пећи код испосница у клисури, не додирујући поље.

Стари пут Немањића, који је везивао Пећ и Гу... био је Средњом гором. Овај пут служио је до

половине овога вијека, а од тада савршено је престао да ради, и већ се не познаје.

Узрок, што је овај пут престао радити, јесте освета крвна. Свака крв, која се није могла на другом мјесту да освети, ту се осветила, за то је Средња гора најпунија мраморјем, а пут је пробијен лијевом страном Бистрице уз Ругову.

У сваком погледу, о Средњој гори мора се водити озбиљног рачуна, јер је она господар обадве Бистрице и обадва пута, дечанског и пећског.

Средњу гору осим ријеке Бистрице дијели Ругова од оног вијенца планина, које на сјеверу дијеле пећску нахију од васојевичке. Тако дакле Средња гора увучена је као у неки процијеп између двије Бистрице, планина дечанских и васојевичких а и између два пута, за Пећ и Ђаковицу.

Дечани као и Патријаршија скоро један исти положај заузимају, на ријекама, опкољене планинама од свуда осим истока, а од истока оба ова два славна српска манастира срело је пространо поље, Метохије и Дукађина (Хвостански предјела, жупе Затрнавске) — ђаковачке и пећске нахије. Сам положај ова два српска манастира, има неки тајанствени значај душевних осјећаја.

Пут од Пећа за Васојевиће иде уз Бистрицу. Од [illegible] у Стару Ругову, одваја се један пут преко Јаворка за Беране, други између Кућишта одваја се и иде уз Ј[illegible]ницу преко Јавора за Шекулар; трећи и четврти одвајају се у Бјелуха, одакле један иде сје-

веру преко Чакора за Велику и Полимље, а онај главни преко Дијела за Плав и Гусиње и даље за Скадар.

На овом путу сликар би имао чиме да се занима. Ту би он снимио оне испоснице у Бистрици више Пећи, за тијем онај водопад из пећине у првом тјеснацу Бистрице који из Пећине тако силно излази да потпуно одговара устима планине, испод кога су читави слојеви бигра—сиге — па онда онај просјек пута, који је близу тог водопада; па онда, одсјек средњогорски до саме Бистрице са страшно високом стијеном; па Средњу гору покривену читавијем морем јела; па Котлове и клисуре поврх Котлова и т. д.

Но овај приступ и ако је тежак, он има и једну добру страну, а та је у овоме: тегота пута очувала је оно море јела и разнијех другијех четинара и горе по Средњој гори и Ругови, иначе би то било све огољено, као што је Пакљен и Копривник огољен.

За то, што дуги низ планина одваја горње Полимље од пећске и ђаковачке нахије, прозвали су Пећани и Ђаковци житеље нахије васојевичке „Прекопланинцима“ тако их и данас зову, а тако и јесте.

Остављајући Хвостанске предјеле, Затрнавску жупу, Метохију, Дукађин и Подримље и у њима Пећ, Ђаковицу и Призрен са Дечанима и Патријаршијом згодној прилици, ја опет прелазим преко планина на горње Полимље и ближе Комовима одакле сам и пошао, гдје ћу се са њима да бавим поглавито, као и с њиховом [illegible]олином. Али морао сам од Гусиња преко Плава тај [illegible]г и ако мало дужи прећи до Дечана и Патријар[illegible]ие, као граничне међе комскијех планина; за то ево

ме опет код Гусиња, одакле ћу низ валовити Лим у Васојевиће.

Од Гусиња низ Лим до Васојевића.

Од Гусиња ријека Грнчар, чим прими Врују, иде сјеверо-истоку; но послије једног и по сата и Грнчар губи своје име у Плавском језеру. Ту се он као утопљеник дави из ког се сад Лим искрада међу Брезовицом и Плавом и то у највећој тишини и као да се нечега боји. Но ова његова тишина послије пет минута хода престаје и Лим сад иде сјеверу са таком јеком и ломљавом својијех бијелијех и запјенушенијех таласа, да се његов јек и у Плаву чује па и на Виситору; мало ниже испод утока Ђурицке ријеке од десне стране прима у себе Метешку ријеку, која долази од Богићевице и која дотле обрће многе воденице и ваљавице.

На самом извору Лима из језера пребачен је дрвени мост плавски под селом Брезовицом над којим се планина Виситор високо диже, те јој и то име потпуно одговара.

„Виситоре висока планино,
„Дурмиторе још виша планино,
„С обје ми се Биоград виђаше
„Ђе Али-Бег ђевојку вођаше.

Овај мост везује Плав од десне стране са Виситором и Брезовицама с лијеве стране и путем који долази из Васојевића. Чим се овај мост пређе од Плава Брезовицама на самој раскрсници пута из Васојевића за Гусиње и Плав. извире дивни извор на ком је чесма

(точак) начињена, звана „Краљевац“, задужбина Дечанског Краља Стефана. Ова чесма потпуно заслужује то име. Бистра је њена вода као кристал а и хладна као испод леда и свагда јако извире; но то није никакво чудо што Виситор има овакав извор, а чудо би било кад не би било оваквих извора. (Сви извори комскијех планина овакви су).

Црква брезовичка на Лиму.

На лијевој обали лимској од језера за пола сата далеко, до близу обале лимске, под шумовитом главицом брезовичком, налази се стара црква брезовичка припијена уз један крш који је сав од бијелог мрамора. Овај крш обрастао је шумом, те се само од цркве видјети може. Ова црква, кад је грађена, за њу није донешено камење с друге стране већ је од тог крша сјечено и зидано што се и сада познаје, а он је код саме цркве с горње стране; но то је једина црква у долини плавској и гусињској. Не знам сигурно, али ми се чини да је ова црква, у колико памтим, задужбина старца Нестора посника дечанске пустиње — испоснице — о коме се прича да је био баснословно дугог вијека, но факат је то: да је црква из доба и времена владавине Немањића.

По мјесту ова црква личи више на манастир него ли на парохијиску цркву. Она је сва живописана, но живопис је јако извечао а и горели су ју Арнаути 1862 ле, те нешто од времена а нешто од паљевине жи- једва се види. Но да је живопис био један од пших види се и сада. Од задужбина из доба Не-

мањића у Плаву и Гусињу другијех споменика нијесам могао сазнати да их има здравијех, али црквишта има неколико.

Причали су ми, да је иконостас ове цркве био стари и врло диван са старим дрворезом, но он је изгорео, те у то вријеме црква немаше иконостаса.

Но црква ова имаше и послије паљевине сав прибор за службу као: св. путијер, дискос, дарке, иконе, књиге па и два окрута црквеног одјејања, и све ово бијаше из Дечана послао цркви брезовичкој архимандрит Х. Ћирил Андрејевић са братством, а од старине бијаху остале, неизгореле, свега три књиге, које су се случајно биле затекле код свештеника од којих бијаше један триод.

Служење св. литургије у овој цркви.

Поп Радосав из Брезовица и поп Шћепан из Велике, оба Поповићи; први поријеклом Пипер, а други Шекуларац, служили су св. летурђију на Цвијети а ја сам држао страну са једнијем ђаком из Метеха, Милутином, који се учио у Пећи и у Патријаршији, и спремаше се за свештеника. Обадва попа бијаху обучени у оно одјејење из Дечана, а ја сам морао пјевати из триода—србуље, писане руком на кожи — старосрпскијем језиком, јер ту књигу нијесу тражили да замијене новом. Но при свем том што сам ја био манастирски ђак, дечански, а сада и богослов опет сам се бојаò србуље.

Но бијаше ми најсмијешније то: како се попови бојаху од мене, да им ја не бих у чему замјерио, а ја

се опет бојах њих због србуље; но били смо сви задовољни тиме, што није било зазора ни примједбе ни с које стране.

Мене није изгледало чудно то: послије Биограда и оне биоградске церемоније овдје, како се попови облачаху у одијело црквено поврх силава, који не отпасаше ни онда, кад се облачише за службу, већ из њих само пиштоље извадише и оставише их иза врата које одмах по свршеној служби опет у силав задједоше, те због тога, за вријеме службе, обадва попа изгледали су врло развијени људи што није у ствари, већ је то причињавао силав, преко ког су се били попови обукли за службу.

У цркви је било пуно народа да није могло више да стане; но људи бијаху сви под оружјем и осим дугијех пушака под свом спремом, а пушке дугачке бијаху оставили све пред црквом. Неке прислоњене уз онај крш, неке објешене по церовима, а неке сродници држаху; но и у томе бијаше неки распоред, свако је село знало своје мјесто, и гдје своје дугачке пушке оставља, ту и засједну послије цркве.

У цркву бејаху дошли Метешани, Ђуричани, Брезовичани, Грнчарци, Досуђани, Новоселци и они Срби из Плава и Гусиња, а у овој долини и нема више другијех села српскијех, но и арнаутскијех нема више само три и то су: Мартиновиће између Брезовице и Гусиња више Плавског језера под планином до Ковачеве ли-
;, друго, Новишће, за једну четврт сата ниже цркве, преко Лима на десној обали његовој, и треће, Ву-
' више Гусиња.

Новишће је на самој граници црногорској, која ту преко Лима прелази и иде уз вијенац планински до на Чакор, довдје је сад гусињска нахија, а одавде настаје васојевичка са својим срезом Полимљем.

Плав и Гусиње са свом околином чине свега двије православне парохије од прилике са 4 — 5 стотина парохијиских домова. На сабору, пред црквом, никад не би могао по одијелу познати попа. Сва разлика бијаше брада. Но поп Радосав ни ове немаше до врло мало, али ипак, знало се које су попови и од њих цио сабор благослов тражаше, а од мене баш нико, и ако сам се ја по одијелу разликовао. Попови су обишли све групе народа, и свуда су били дочекани на ноге и почашћени од стране парохијана врло пристојно, и они свакој групи препоручише ред и мир и пажљивост да се не би од куда свађе догодило.

Не могу не напоменути и то: ја сам био дошао у госте попу Радосаву у Брезовице, па како смо морали отићи у вече цркви и тамо коначити, из доста узрока: да не би сјутра читав сат путовали по мраку, ми код цркве затекосмо већ неколико породица, које бијаху пређе нас дошле. То бејаху већином оне породице које су имале по неког болесника за које поп Радосав распитиваше, како и од кад ко болује. Ту смо у црквеној кући сви коначили и здрави и болесни.

Између болестника бијаше и један момак, о коме рекоше, да се разболио онда, кад је некијем случајем прошао преко неког гробља турског око поноћи; па затијем, упиташе попа, има ли те молитве или да иду у Дечане? А то поп и ја, као да смо се договорили,

одговорисмо као у један глас да има. Том приликом рече поп да је свако гробље некршћено нечисто и препоручи свјема, да никад по ноћи кроз таква гробља не иду сами.

Послије дивнога весеља, сутра дан, које је пропраћено пуцњавом из пушака — пиштоља, гађањем у нишан из дугијех пушака, игре, пјесме, части и братимљења на крс и на књигу, сабор се разиђе по подне око три сата, те и ја пођох.

Кад сам овом приликом био у Плаву, најпређе сам се нашао са Усејин бегом, најстаријим Рецепагићем и по годинама и по његовом гласу, кога сам био раније задобио као личног пријатеља. Тад исти Усејин бег рече ми: да у будуће без његовог знања и његове ријечи никад више у Плав не долазим, а Мехмед, бег Бећир-агић као у шали рече ми: „како си смио доћи“? Имао сам и трећег пријатеља Омер Бега, но овај код прва два, бијаше од мање важности као сиромах.

Ово пријатељство с кућом Рецепагића ја сам стварао из раније у намјери, да пропутујем Проклете планине и Малесију, у чему хоћах успјети да не погибе од хајдука Малић бег, синовац Мехмед бегов, сродник Усеин Бегов.

Од Малић бега и ја сам имао прпу кад сам још као ђак једном путовао из Србије за Васојевиће.

Усејин бег тад додаде: „А и ово вријеме није било за долазак, али кад си већ дошао, то за сад нек е како му драго, али одавде одмах иди кући“. Ја примјетих да сам дошао на његову ријеч, а он ће и: „Не даду хајдуци никоме ријеч држати, па ни

Усејин бегу, но кад је тако и кад си на моју ријеч дошао то имаш бесу за два дана по Плаву и Гусињу али трећег да си дома". Тако ја и учињех. Испод брезовичке цркве одох низ Полимље у Васојевиће праћен низ Пепиће до Мурине попом Радосавом и његовијем братом Рајом.

Овдје ми није требала беса Усејин бегова, и ако у то вријеме овај крај Полимља бијаше турски, опет бих овдје пређе ја могао дати бесу Усејин бегу него ли он мени, и дао сам му је једном приликом баш на овом мјесту од чувеног Андрије Петровића хајдука, пребјеглог Србина из Пећи, који је доцније и убио његовог рођака Малић бега, од кога су били пропиштали дољни Васојевићи на Лиму. — И Андрија погинуо је, али не од Турака. Бог да га прости. — Тако у Полимљу, у Мурини, ја се опростих са пратиоцима, одакле они одоше натраг у Брезовице под Виситором. Са ове стране и послије неколико дана бављења мог по Полимљу одох у село Краље под Комовима, одакле сам по васојевичкој нахији, без пратње, у свем простору њеном од Кома до Јаштака, од Вјетерника до Јаворка и од Ножице до Љешнице а све око Таре и око Лима путовао.

Шта се сад зове васојевичка нахија.

Васојевачка нахија зове се оно мјесто, и онај предјел брдски, на сјеверу, западу и неколико на истоку од комскијех врхова и заузима положај око Лима о села Брезовице и Новшића до ријеке Љешнице, и і Лиму свршава се кршем Фелића више Бијелог Пољ

и око Таре од Брдскута и Вјетерника до Колашина. Она је по своме положају заузела тако мјесто, да на њу имају права од сјевера Ерцеговина, од запада Црна Гора, од југа Арбанија и од истока Стара Србија у коју ја и рачунам Васојевиће, и она је заиста на таком мјесту, да би о њој требао стручњак да каже којој области и докле, као и то: да ли се између Ерцеговине и Старе Србије узимају као гранична међа, између ове двије области, ријеке Тара или Лим? Ја мислим, да Васојевићи припадају Старој Србији, а Колашин рачунам у област Ерцеговине; Арбанију пак рачунам од југа до изнад Гусиња узимајући у овом правцу за граничну међу вододјелницу Лима на сјеверу, Цијевне и Хумске ријеке на југу; А Црну Гору с Брдима, рачунам у Горњу Зету до планине Вјетерника, куд спада и Брдскут, а то Васојевиће и дијели од Куча и Братоножића. Но, ако би се у овом правцу узела као обласна гранична међа Црне Горе и Брда, односно горње Зете, од Старе Србије вододјелницом, то би Црна Гора имала удјела у Васојевићима, и то само на један срез — Лијеву ријеку — са оне стране извора Тариних, јер ријека из овог среза тече на југ под истим именом и утиче у Морачу под Биочем између Куча и Братоножића.

Тара, као и Лијева ријека, извире из комскијех планина, тако, да од једног извора тече вода на југ за Лијеву ријеку, која утиче у Морачу и овамо на сје- [illegible] у Тару, која се улијева у Дрину; а Васојевића [illegible]падној страни Комова и нема више осим Лијеве [illegible] коју као што рекох од Братоножића дијели

Вјетерник, преко кога пут иде низ Братоножиће за Подгорицу, о ком је било говора. Брскут, који се граничи Лијевом ријеком од запада, као што већ знамо, припада Зети — Кучкој Гори — и тако, Комови су по своме положају вододјелница за двије чувене Српске ријеке: на југу за Зету, а на сјеверу за Дрину, и вода из извора комскијех иде за Јадранско сиње море, испод Црне Горе, а из онијех источнијех, сјевернијех и западнијех извора иду воде од Црне Горе далеко за Црно Море. Но Душану ни оно не бјеше далеко, па ни Србији не би било далеко, да се његовијем путем ходило; па ни Косова не би било, а за Обилића било би прилике која не би од мање славе за њега била.

Западно подстоље комско.

На западу Комова васојевичка нахија има један срез, зове се Љеворечки. Из тога среза намножили су се Васојевићи по данашњој васојевичкој нахији. За тај срез може се рећи да је колијевка свију Васојевића. Овај срез граничи се од Истока Брдскутом, који припада Кучима. Ова два среза дијеле двије планинске косе Планиница и Краљевац, које су се од Комова пружиле југу, и оне су се међу овијем ријекама — Брдскутском и Љеворечком — и срезовима тако увукле као у процијеп, на дну којих се ове ријеке састају испод Братоножића под именом Мале ријеке, која мало ниже с лијеве стране из Куча, под селом Биочем, прима биочку ријеку Кркор на самом подножју Куча и Братоножића. Све, послије кратког тока, тако уједињене, утичу у Морачу на самој међи Куча,

Братоножића, Мораче и Пипера код Дуге, на којој је војвода Кучки, чувени Марко Миљанов — Дрекаловић — за дуго сједио, чекајући своје вријеме као оно пророк Јеремија „на Рјеках Вавилонских“ које је у неколико и дочекао; истина трудно али и славно!!

Као вододјелница највише је занимљив западни крај Комова и комскијех планина. Причали су ми за један извор више Верушког поља да извире негдје близу Рашкова Гувна и да из тог извора тече вода на југ, доље к Морачи и на сјевер к Тари, која поред другијех извора и од овога води свој постанак. Но ја тај извор видио нијесам. Да је Рашково Гувно више самог села Лопата, заиста вододјелница, то сам видио. С једне и друге стране овога, некад у ствари гувна, има извора који одатле извиру, и једни иду за Тару а други за Морачу. Снијег кад копни, или киша кад пада, са овога гувна капље се дијеле од самог стожера.

Најприродније би било кад би и Лијева ријека са оне стране Рашкова Гувна припала војводству Кучком. Но пошто је срез — капетанија, — барјак, — Љеворечки, као племе васојевичко, саставни дио васојевичке нахије, то ћу се на њега вратити доцније кад буде говора о Васојевићима и њиховој подјели, прем да овај срез стоји доста засебно, одвојен планима, и од Комова на западу. Васојевичка нахија у главноме је на сјеверу но има један срез и на истоку а то је полимски, те то чини: да нахија васојевич-, по своме насељењу, преставља слику распетог чо-ека узимајући као главу Комове, а срезове полим-

ски на истоку и љеворечки на западу као руке са опруженијем трупом на сјевер низ Лим, куда и јесте главни дио васојевичке нахије.

Западна гранична међа нахијска.

Ми знамо до сад да је на југу васојевичке нахије Зета са Арбанијом а на истоку Пећ и стара Србија. Треба нам још да се упознамо са сусједима на западу, а тако и на сјеверу.

Западно од васојевичке нахије, а на лијевој страни Таре, имамо морачку нахију. Ову нахију од васојевичке одваја дугачки низ планина, а одваја их у неколико и сама Тара.

Докле су Турци колашински били у сили, и докле су они држали Тару у својим рукама, дотле су Морачани били сасвим одвојени од Васојевића но не по простору земљишта већ по сили Колашинаца. Колашинци су, у прошлом вијеку, често пута ударали и нападали на Морачу; али кад Морачани у једној битци потукоше Колашинце тако страшно, тада се они заклеше и зарекоше: да неће никад више ударати на Морачу, те је тако код Колашинаца постала и ова изрека као пословица:

„Заклеше се Турци на погачу,
Да не иду никад на Морачу“.

Послије те заклетве и побједе над Колашинцима Морачани су за дуго на миру били, јер су се Турци строго држали своје заклетве, и не би је они никад ни погазили, да је не погази Мехмед Али паша 1877

године кад на Морачу удари. Но како се вратио то се већ зна, а зна се и то: да у повратку свом из Мораче није имао кад да по Ђенерал Штабној карти тражи пута, а врло је могуће, да му је она у Морачи и остала.

Обијест колашинских Турака била је велика. Они ни за свога Цара нијесу знали, па су за себе то и казали овијем ријечима: „Не зна Тара за Цара“. Али ту њихову обијест сатрли су Морачани са кршним нахијама Дробњацима и Васојевићима. Ове нахије бијаху већ отеле Тару до Колашина а у најновијим ратовима отеше и Колашин. Данас је он црногорски а планине колашинске припадоше Дробњацима, Морачанима и Васојевићима. Они су их и заслужили, тако је и било право.

Праштајући се с морачком нахијом, за коју су и Немањићи добро знали, да је то она међу седам брда Морача тврда, те су у њој подигли и оставили онај дивни дом славе Божје и свога имена на десној обали ријеке Мораче: манастир Морачки, који је у погледу слободе био најсрећнији од свијех српскијех манастира из доба Неманића; праштајући се и са онијем Свети-Горскијем водопадом што је удесио од цркве код самог манастира пред градском портом, који се почиње са знатним воденим стубом, но који се од половине пада разбија у небројене ситне капљице на милијуне, остављајући ми и то као успомену мог случајног путовања преко Мораче и онај подземни увор — [illegible], — у који вода улази из Роваца при дну села [illegible]ег дубоког“, а излази послије 5—6 сати под[illegible]ог пута као извор — врело — више самог манастира,

у који се понор вода навраћа и одвраћа из Равчанске ријеке према потреби манастирскијех ваљавица и воденица. Овај је водопад кад јачи а кад слабији. Остављајући добро очувани манастир Морачки са дивним и добро очуваним живописом којим је сав украшен и у ком је молитва увијек кријепила Морачане, те су они могли бити свагда добри браниоци и јуначки борци против сваког напада турске силе, па најпослије и Мехмед Али Пашине; остављајући иза олтара и онај гроб заслужног Архимандрита Димитрија, који је чети Церовићевој онако диван благослов дао, сав бршљаном обрастао као вијенцем за оне велике његове заслуге учињене манастиру и Морачанима које је он као архимандрит благосиљао и као војвода против Колашанаца и на Колашин водио; остављајући и ону капелу манастирску у коју нијесам улазио; остављајући и онај мост на Морачи под самијем манастиром и Светигором и онај чудновати прилазак к њему, који овдје Морачу са обје стране веже, преко ког мишљаше и Мехмед Али паша да прође али нека је слава Морачанима, Дробњацима, Васојевићима и Цеклинском војводи Перу Ј. Пејовићу он није могао ни да га види; остављајући најпослије и сву кршну Морачу Морачанима која је много жупнија али и кршнија од васојевичке нахије; остављајући све то ево ме већ на сјеверу.

Кратки поглед на сјевер.

С Комова, кад се гледа сјеверу низ Лим, сваки кутић васојевичке нахије види се. Њу, од Сјеничке нахије, одваја ријека Љешница, преко Љешнице одмах

настаје Биор, десно од Биора остаје Рожаја а лијево на Лиму, Бијело поље. Сва ова три среза граниче се нахијом васојевичком. Одмах иза Биора у правцу сјеници настаје пространа Гиљева са својим кршним пољима и клисурама, па онда Сјеница. — Град Васојица и село Дубница. — Даље, преко ријеке Увца и села Кладнице, види се планина Јавор у Србији.

Сјеница је војводство Васојевић Стеве, отале је он и на Косово отишао са његовим Ваистином слугом „да на њему не остане клетва"! Тамо је и село Суводол које је уткано у нашу новију Историју из времена прве борбе за ослобођење.

Веза Комова са Шаром и Ловћеном.

С Комова бих могао одвести читаоца у два правца до на Ловћен, и то све нигдје непрекинутијем низом планина; да се поклонимо великом српском пјеснику П. П. Његушу, тој достојној гробници великог Србина; само што бисмо у једном — јужном — правцу морали прећи преко Бојане и то под самијем скадарскијем градом, гдје је и мост на Бојани.

Тако исто могу одвести читаоца од Комова на шарске врхове: Љуботен, Паштрик и Коритник у два правца, само што к Шари десни вијенац сијече Дрим а к Ловћену лијеви, сијече Бојана. Лијеви вијенац к Шари није пресјечен нигдје ни потоком а ни онај к Ловћену, десни вијенац, није нигдје пресјечен јер Зета на дну никшићског поља понире те на врх Бјелопавловића вире. Дакле, од Комова на Шару и на Ловћен може отићи све планинскијем нигдје не прекинутијем ви-

јенцима. То је оно, што чини поглед с Комова да Шара и Ловћен Комовима изгледају као у наручју загрљени.

Од Комова нешто на југ, полазе планине: Царина, Курлај, из ког су прави извори Лима, и Широкар; све три везане једна за другу, а ове је везала Врмоша с боком Проклетије и даље на југ, а други скреће право истоку по врх Гусиња и Плава, те од десне стране упире Богићевицу у бок. Источне планине испод Комова почињу управо од Варде, затим долазе: Липовица, Кути Црногора, Зелетин и Виситор. Он, Виситор упире у Лим испод села Брезовице, више Пепића; ту преко Лима наставља се Виситор Јечмиштем, Чакором и Дијелом, те упире Богићевицу у лијеви бок; од Богићевице десно пружа се велики низ планина по врх Реке — срез у ђаковачкој нахији — преко Малесије — значи Црне Горе — и испод Асса — срез у нахији ђаковачкој — упире у сам Дрим одакле настаје Шара; а лијеви бок Богићевице иде сјеверу, преко Дијела, Чакора, планине Мокре, Јавора, Јаворка, Буковика, Цмиљевице, Сланог поља, Пакљене, Мокре Горе, Жљеба, Штедима у Дреничке планине, одакле вијенац као вододјелница десно за Дрим а лијево за Ибар воде дијели; иде даље благијем косама сад на југ крајем пећске нахије у призренску. Прелази пут који од Призрена иде Косову преко Дуља између Суве ријеке, која тече у Дрим, и Црнољевске, која тече у Ситницу, па овај планински вијенац иде даље већијем брдима у Шару. Но још на три мјеста преко Лима вежу се комске планине са овијема, те су на десној страни Лима, али о њима на своме мјесту

биће говора као о унутарњијем и чисто васојевичкијем а о вези Комова с Ловћеном, не налазим за сад потребно, а није ми то ни намјера.

Да поменем Сињајевину, која је од Комова на сјеверу према Бјеласици и од ње западно јер и њу везује врло јак ланац планински са Комовима који се пружио лијевом страном Таре од извора њенијех из Комова преко Рашкова Гувна; одакле скреће сјеверу, те иде преко планинскијех врхова и Гребенима Сиљевика, Слатачке, Ивовика, Забучких Греда, Острвице, Вабљаче и Липова у Сињајевину. Ови су врхови вододјелница Тари и Морачи. Но кад Сињајевину не би двојила Тара само својим коритом то би она била у вези са Комовима свуда, од Колашина па све до извора Таринијех.

И доиста Тара не двоји ове планине, већ их сијече, и ја бих се кладио са оним ко би гледао низ Тару, и ко би могао одредити неке планине које су на којој страни Тариној; кад то не би из раније знао. Ето тако су планине упрле једна у другу нарочито од Матешева до Колашина па и од Веруше.

Нахија васојевичка.

Васојевичка нахија, то је брдски предјел и планински. У томе чини изузетак долина милска звана: Беране, равни Ас, Будимска Жупа, коју су од свуда опасале планине. Оне почињу од Комова па се пру-
г између Лима и Таре у јако гранатом ланцу пла-
ком к сјеверу до кључа и колашинске планине Дуге,
ну највеће и најљепше васојевичке планине Бје-

ласице којом се на сјеверу и завршује ова нахија. То све овој нахији даје изглед такав, као да је низ њу пао неки дебели бор с Комова, са јаким побочним стубовима његовим, који на западу допире до горње Таре, а на истоку до горњег Лима и Полимиља, од ког се многи стубови пружају и на запад преко Таре и на исток преко Лима, који у вези са онијем планинама које дијеле васојевичку од пећске и морачке нахије. Све ово чини, да је ова нахија сва састављена од планина и брда. Тако скоро и јесте са изузетком око Лима, гдје је највећа равница ове нахије: Беранска, равни Ас, Будимска жупа; последње име скоро је већ ишчезло, у тој нахији, и Будимљем зове се данас само једно село на десној обали лимској.

Но прије него што почнем са описом планина ове нахије, чиним пажљивим читаоце да ме не веже у томе политичка међа Црне Горе са Турском, које су ову нахију подијелиле. За то сам то напоменуо, што главни дио васојевичке нахије иде сјеверу до Бијелог Поља, Бихора или Јаштака а на истоку до врхова оних планина, које дијеле васојевичку од пећске нахије, на југу до Кома Кучког и Вјетерника, и на западу до Таре, моравске нахије и Колашина. То је била васојевичка нахија до 1862 године, то је било војводство [illegible] Лакића и Сима с [illegible] Поља из Ковача, [illegible] је то [illegible] в [illegible] Сима и [illegible] 1855 или 1856 године.

[illegible] Ну је сама [illegible] као [illegible]

Гори и најљепша; али ето није, ваљда још хоће крви, мало је напојена!!! Правдо! правдо! Ко ли те овоме свијету дијели тако?!!!.

Дакле, пошто је ова нахија већином планинска; то ћу најприје планине и побројати, и кад то учинио будем, тад ће се тек видјети: да је то прави планински и брдски предјел са оним изузетком Будимске жупе у којем су Ђурђеви Стубови, и некад, љетни двор Немањићев, коју је жупу био некад дао Краљ Милутин своме сину Стефану на уживање, те да ту у дивном замку још дивнијег предјела заборави на оне горке дане које је провео у прогонству и туђини.

Нахијиске васојевичке планине.

У унутрашњости нахије знатне су ове планине васојевичке: Штавна, Љубан, Рогами, Котич, Курлај, Несирен, Лила, Бач, Јеловица, Турија, Криви до и Бјеласица. Ово је онај ланац планински, низ васојевичку нахију, који се пружио до кључа колашинског и планине Дуге колашинске. Но од Штавне која се пружила од источног Кома Злоречког, сјеверу, и која дијели воде за Тару и Лим, пружиле су се у десно истоку од ријеке Злоречице и Кома Злоречког ове планине: Варда, Црногора, Мојан, Кути, Липовица, Зелетин и Виситор који упире у Лим с лијеве стране а с десне стране настаје одмах Јечмиште и Чакор, као међна планина Црногорска са Турском а васојевичка Туговом и Бјелуом. Од овог десног рукава одвојио други лијеви рукав од Кути, из више Цецуна и он иде Превиом на Јерињу главу у Сутјеску, која

собом држи Лим тако стиснут: као Сиђевачка клисура Нишаву. Преко Лима, тај рукав, наставиле су планине: Торлача, Пишево и Сјекирица, које упиру у Мокру. Ова лимска долина од Виситора па до Сутјеске и Превије зове се Полимље и то је онај десни срез на истоку ове нахије. Дакле, све ове десне планине одваја ријека Злоречица са изворима испод Кома, Варде и Штавне. Од Штавне пак, као почетног стуба онијех планина што иду сјеверу, одваја се десни ланац планински: Разврщје, Пех велики, Пех мали, на Велики и Мали крш и иде вододјелницом Злоречице и Краштице до Лима. Овај се рукав, у виду стријеле, свршује код Андријевице између утока Злоречице и Краштице у Лим. Овдје преко Лима, на десној обали његовој, уздигао се Баљ, та планина у дипломи Краља Дечанског зове се „Бьхнь“. Иза ове планине настаје Шекулар — Ломни Шекулар — срез у ком ни једног Васојевића нема.

„На ономе Ломном Шекулару,
Онђе бјеше Петар Шекуларац“.

Баљ се од југа везао Торлачом и Мокром а од истока Јавором преко ког пут, истоку низ Ругову, за Пећ, и даље за Призрен, води. Овим је путем најглавнији пролазак из васојевичке за пећску нахију. — Ја мислим да је ово најглавнији пут и да је главнији од она друга три који ову нахију са пећском везују.

Планину Штавну с Лимом, у правцу сјеверном, вежу ове мање планине: Пресо ил Црешњевик, преко којих путови прелазе из лимске долине од села Краља

за Тару и даље за Црну Гору. Од Лисе десни рукав планински Рудих брда пружа се лијево поврх највећег васојевичког села Краља до села Присоје, гдје се свршава на утоку Краштице у Лим узаном долином, а лијево Лису везале су планинске косе са Бачем и Јеловицом. Од Јеловице, као и од Лисе, пружају се десни огранци к Лиму. Најглавнији огранак ове планине јесте: Жољевица са својом пећином. Она се наднијела, чисто пријетећи, над селима Слатином, Забрђем, Црешњевом, Човечом Главом и Трепчом, гдје се њен огранак спуштио до у Лим, на Лукин вир. Овдје је овај огранак пресрео Баљ својим десним боком. Други огранак од Јеловице спушта се испод Трепче више села Виницке и ту, гдје је сад граница Црне Горе, у Лим упире према селу Сеоштици, које је на утоку Шекуларске ријеке. Довде се, од Сутјеске од озгор, називљу сва села Злоречицом — срез Злоречки Овдје, на овоме мјесту, гдје је сад политичка међа Црне Горе са Турском, била је међа дечанских земаља са Патријаршијом. Све скоро земље од извора Лима па довде, биле су дечанске. На том мјесту био је пободен камен, више пута, на коме су изрезана била два слова, но не памтим која, али држим, да тај камен — међник — и данас ту стоји као међник пободен. Ту су биле и двије цркве, једна на десној а друга на лијевој обали Лима. Темељи им се и данас познају и виде; на обадва мјеста чувају се велики грмови и данас, на којима су крстови изрезани ..то неколико мјеста. Кад ко пролази овуда обично ..не скине капу и прекрсти се.

Одавде настаје равни Ас, са селом Виницком, јер од планина Турије и Кривог дола, огранци не допиру до Лима. На сјеверу ове планине завршују се, највећом по своме простору, планином Бјеласицом. Она своје огранке спушта к истоку до Лима у Тивран, клисуру кроз коју Лим пролази с ниже Берана и Будимља, а на западу Бјеласица пружила се до Колашина и Таре. И даље има планина, но Бјеласица је крајња од онијех планина васојевичких које су се сјеверу пружиле.

Но с тиме није свршено о планинама. Њих има и на западу око Таре читава група. Ту лијеву групу планина одсијеца од главног стуба ријека Дрцка, са најглавнијим извором Љубаштице, између Комова. Овај лијеви груп планински почиње се од Љубана са источне стране и иде преко Рогама, Маргарите, Мишљенова Крста, Јелића платна, Сватовског гробља, Стрменица, Лизала, Бјелеге и Котича до Таре. Овоме групу десно остаје: Кључ, Којчина рупа и Тодорина с Несиреном; а лијево Курлаја, те тако око Таре и нема равнице до Колашина.

Дакле нахија васојевичка слободно може да се хвали богаством планина, пашњака а и гором. Што се ове тиче она је у томе погледу сваковрсно заступљена као какав богати парак почињући од бора и молике до врбе и раките. Тако н. пр. ко би хтио да има лијеп „ђермешик“ тај нека зађе у комске горе и планине, тамо ће га наћи и дугачког од два хвата и правог као стријела а и шареног као шарена змија.

Богаство комских планина гором.

Борови, смрче, јеле, молике, смреке и тиса то су онај чаробни украс свију планина око комова. На многијем мјестима ови четинари заузели су велики простор. Они су заузели сву Тару до Колашина а тако и Дрцку, те се у наточ снијегу и зими читаве планине виде у зеленилу, а на некојим мјестима четинари измијешали су се са другом гором те зими по нека планина изгледа као просијед човјек. Но ни четинари не покривају свуда најгорње дијелове планинске и ако су обично они завршни. И буковина је јако заступљена, и гора букова на многијем мјестима заузима завршни положај, али ни четинари ни букве не покривају темена планинска, она стоје гола — ћелава, опсједнита гором, као оно понекад мјесец ограђом. На темену овијех планина комскијех нема никаквог дрвећа, али опет за то оне су богати летњи пашњаци млогијех крдова оваца по којима се оне саватују и гоје. Но скоро на сваком темену планинском има боровњака, то чудно растење, гдје је год собом притисло теме које планине, ту овце слабе користи имају, но козе се с њима добро наплаћују, али им ни оне да шкоде не могу. Висина раста боровњака јесте висина непокошене ливадне траве, они и расту густо исто тако као ливадна трава, само што њима треба неколико година до те висине; а то чини, да се боровњаци издаље не могу да разликују од остале траве, а ни близу невјешто око не може да распозна ни да разликује боровњак од остале траве. Вјешт човјек познао би боровњак тек онда, кад би њега загазио, тад би тек видио да није то трава,

већ неко ситно шибље које се не да лако газити, па се не може ни прегазити. Оно се осигурало колико својом честином толико и јакоћом. Боровњака пуна је свака комска планина, њихов је род и по величини и по облику као вења но врло укусан. Под јесен настаје њихова берба. Они су комски виногради а боровнице су комско грожђе које у вријеме бербе беру сви житељи васојевичке нахије гдје ко хоће, слободно као општу својину. Једу се зреле а и суше их за зиму, са овијем родом врло су богате комске планине.

Но осим четинара и боровњака и у другој гори богате су комске планине: црне и бијеле јововине налази се у изобиљу око сваке ријеке планинске и око потока. Око ријеке Дрцке има јововине праве и високе као јеле, а куд је жупније као око Лима има и врба, но око Дрцке и Таре нема их. Па и око Лима мора бити да су врбе досељене. Од врбовине око Лима, изузимајући питомо воће, и јововине око Дрцке и Таре до четинара има још доста и ове горе, као: лескове, букове, грабове, церове, јасенове, брезове, липе, јавора, јаворике, диво-лијеске, тополе, црног јасена, бријеста, трепетљике, пасјег дријена, магриве, мачковине, ђермешика, ивовине, брекиње, макљена, кленовине, јасике, лијеске и т. д. А у долинама и око некијех ријека и потока, има још дивљака јабука и крушака са јако опорим родом као и трешања но већином рода горког као кинин, а оно мало, те их има слаткијех око Дрцке и Лима, за њих треба казати: хвала оној руци која их је облагородила. Око Дрцке у Барама и Врањештици видио сам неко шибље које род даје. Шибље је ово-

као у рибизле жбунасто, брани се као ружа ситнијем трњем, род даје крупнији од рибизле као ситно грожђе — јагурида, — у неким крајевима зову га „морско грожђе", кад узри зрна су му бистра и сочна и врло укусна нешто мало накисела; тамошњи житељи називљу га „Рутоваљ".

Поред тога и толиког богатства у гори може се мислити на биљно богатство како је. Но ја се у томе не разумијем, за то ћу напоменути само оне, које се употребљавају као зачин и присмока.

Цријемоше толико има, да је употребљавају у мјесто зеленог лука а њен коријен у мјесто зрелог; а српуљу пошто јој покожицуољуште једу онако, и лоњоују беру и једу чобани. Ја сам окусио и једну и другу, но Лоњоују не могох прогутати, има неки силан удар, па и стока кад је поједе, од ње млијеко силно удара да се не може пити, но ко је научио не мари. Српуљу прогутао сам, она има пријатан мирис. Оваких зачина у комским планинама има још доста.

Малина и јагода има и сувише, нарочито јагода, ко доцкан узревају. Од како узру ни један чобанин не дође к стану, а да не донесе лабуру јагода или малина и опет се тамо, гдје су данас бране, сјутра не познаје. Јагоде су смок за посне дане планинкама и чобанима. Узрок што комске планине веће користи не дају није до њих, нека би дао Бог да се ти узроци отклоне не би ни за јагоде доцно било, и ако их снизатиче свуда скоро ни у пола не обране.

Нигдје нијесам видио тако крупну и високу чечу као у комскијем планинама. По другим пла-

нинама, гдје сам је год видио, млого је ситнија, као изрођена. Дјеца, чобанчићи ишчупају чемерику из земље с коријеном и од ње праве пиштоље и дуге пушке. Једном приликом видио сам једнога дечка који бијаше задио за појас два пиштоља од чемерике, а о рамену објесио толику дугу чемерику, да је потпуно одговарала пушци према јунаку који је ношаше. Гледао сам дуго тог малог јунака, који је могао имати 10 година, и чудио сам се његовом оружју, како га носи. Ја сам мислио да је то право оружје, но кад је ближе дошао, увјерио сам се шта је. Природа ништа тако није могла за дјецу дати да личи пиштољима као чемерику. Коријен њен права глава пиштоља, а до коријена као кундак погнута до табана, даље права као цијев од пушке око које опсјечени прстенови престављаху гривне на пушци.

Жалим што овом дечку нијесам име упамтио. Овако васпитање само по себи ствара стрељачке дружине; а кад сам то овога шпартанца видио, иђах с Милованом Лекићем и са још десетак Краљана на Љубан. Био ме позвао на сабор и у госте у планину о Петров дану. Овоме оружју сви смо се тада смијали, али били смо и задовољни, без сумње да је тај јунак замијенио то оружје правијем одавно.

При свему томе што је нахија васојевичка скоро сва планинска, опет она нема ни једне планине кршевите. У томе су изузетак само Комови. Тара нема ни једне кршне клисуре до Колашина, а Лим има двије и то доста велике, горе Сутјеску која одваја полимск срез од нахије, и доље Тивран, који одваја долі васојевичке нахије од Бијелог поља. Један од већ

кршева у лимској долини јесте Жољевица са оном својом тамо чувеном пећином; друге мање кршне главице губе се у шуми које су на понекијем мјестима као израсле у оном простору нахије око Лима, но нигдје и ни једне главице огољене нема, јер су све покривене гором као и сама Жољевица.

Клисуре, сутјеске тако су гором обрасле биле, да онај пут, који тудијен горње Полимље са Злоречицом веже, није могло никада сунце да огрије. Од ове клисуре Сутјеске, Турци су се највише бојали; зато они једне године дигну читаву војску на гору, те ову сву исјекоше путем око Лима, од Гусиња до Берана, с обадвије стране толико, колико је могла пушка белгинка куршум с пута да отјера на обје стране. Али у брзо затијем, гора се омладила и Сутјеска је опет дивном гором обучена још чешћом. Но ово важи о нахији у лимској долини и о Тари до Колашина; а Лијева ријека већином је кршно мјесто; но и тамо се горе доста налази и то највише букове.

Ријеке и њини извори.

Л и м.

Кроз васојевичку нахију пролазе двије ријеке које угледно мјесто заузимају на карти Србије а те су: Лим и Тара. Лим извире испод кучког Курлаја, велике планине на југу Комова. Извори његови зову се П..чи потоци. Од тијех потока постаје Грнчар, за који ..о да се у Плавско језеро улијева од југа, пошто ..паја са Вруjом под самијем Гусињем. Грнчар се

губи у језеру са оноликом масом воде са коликом Лим извире на сјеверу. У томе правцу Лим сијече васојевичку нахију на двије, скоро једнаке половине, и ову оставља испод Тиврана, одакле даље у истом правцу тече до испод Вишеграда гдје се у Дрину улијева.

Лим од десне стране почињући од Плава па до Бијелог поља прима у себе ове ријеке : Ђурицку под Плавом, Метешку са изворима од Богићевице прима мало ниже од Ђурицке, више села Новшића према Брезовичкој цркви. Пошто Лим уђе у Црну Гору прима у себе ријеку Велику која извире из планине Чакора и Мокре а утиче у Лим, међу селима Новшићем и Горњом Ржаницом под селом њенога имена „Великом“. Даље прима од Мокре малу но врло корисну Ржаничку ријеку, јер је сва на јазове растурена по пољу. Одатле па до Шекуларске ријека, прима Лим млоге потоке: Кривачки од Сјекирице, од Пишева и Просјеченице, а Баљ нема ни потока. Тек под селом Сеоштицом улива се у Лим Шекуларска ријека која извире из Јавора више Шекулара. Ова је ријека Шекулар подијелила на двије половине, у њу се и од Мокре млоги потоци улијевају, јер та планина својим сјевернијем дијелом упире у Шекулар. Даље од десне стране прима Лим на крају поља, равног Аса, Будимску ријеку под селом Будимљем, по ком се селу некад ова нахија и звала Будимска жупа. Ова ријека утиче у Лим до саме клисуре Тиврана, гдје се и поље ове нахије свршава. Овдје у Будимљу на овој ријеци био је замак Немањићев, и најпослије Љешница као гранична ријека васојевичке нахије с Биором утиче у Лим

под кршем Фемића више Бијелог поља. Преко Љешнице не прелази ова нахија, она се ту на тој ријеци свршује и довде све побројане ријеке теку од истока западу.

Да пређем сад на оне ријеке те у Лим утичу од лијеве стране, а те су: прво Муринска. Ова ријека извире из Зелетина. Ток њен окренут је сјеверу. Улази у Лим с ниже Ђолова моста под селом Мурином, мало с ниже Мурине зове се једно мјесто Шеремет, одакле се нека српска породица давно растурила, о којој бих могао написати засебну причу. Ту, на средокраћи Мурине и Улотине утиче, шереметов поток у Лим, одавде тек послије три сата пута пошто Лим прође села Улотину и Луге и клисуру Сутјеске, прима у себе највећу ријеку Злоречицу под Андријевицом, која постаје од ријеке Ценунске из Кути и Липовице и коњушке испод Кома. По овој ријеци за дуго су се звали лимски Васојевићи Злоречанима. Од утока Злоречице, на пола сата с ниже утиче у Лим врло корисна ријека Краштица под селом Присојем. Ова ријека постаје од три планинске рјечице и то: од Мале ријеке испод Пехова, Чукачке од Пресла и Раздоља под Разврщјем и Црешњевичка са изворима из Црешњевога брда и Лисе. Од Црешњевика као и од Пресла иду воде на противну страну за Тару. Краштица дијели највеће село у васојевичкој нахији Краље на двије половине.

По свој прилици биће ово она Добра ријека која се помиње у дипломи Дечанској, јер друге ријеке у ој долини и нема осим Злоречице, која је задржала ◌је старо име и Краштице за коју мислим да је она Добра ријека.

Од Краштице лијево низ Лим, послије доброг пута једног и по сата, утиче у Лим Требачка ријека из Јеловице управо према шекуларској. Даље улива се у Лим ријека Виницка из Турије на којој има неколико ваљавица и воденица као и на Требачкој што их је. На овој ријеци и село се зове Виницка. Из тог су села скоро свагда имали Ђурђеви Ступови по ког калуђера. Одатле је био и архимандрит Мојсеја Зечевић, врло заслужан калуђер за манастир и за околни народ. Његово се име и данас с поштовањем помиње у народу.

Послије Виницке ријеке долази на реду Бистрица. Ова ријека долази из Бјеласице и Кривог дола, она има два крака Градашницу и Бјеласицу. Њено је корито јако извијено у колико планинама пролази, но кад у поље изађе, правог је тока до Лима. На њој су три села: Бучје, Лужац и Пешца, сва три у равном Асу. Од ње до Ђурђевих Ступова има сат и по хода и опет зато од ње је јаз изведен и доведен на манастирске земље те их плави; гдје Бистрица плави ту суше не може бити никада, зато се Ас равни и прозвао „Богатом нахијом“.

Последња ријека која у овој нахији у Лим утиче, с лијеве стране, јесте Сушица на којој су Ђурђеви Ступови, но ова близу извире из Црног врха, и да је љети не помаже оно врело што извире испод манастира, она не би до Лима истрајати могла; али је врело свагда ојача. На њему је манастирска воденица, једна приватна ваљавица и воденица за град у Беранима.

Од Берана, даље од Сушице низ Лим, нема више ни једне ријеке у колико се рачуна васојевичка на-

хија, јер с ниже Берана настаје клисура Тивран, као огранак Заушке горе која је опет огранак од планине Бјеласице у којој су два романтична планинска језера од којих се једно зове Биоградско а друго Шишко језеро.

Више особина има пл. Бјеласица од осталијех планина комскијех. Једна од тијех јесу она њена два језера Биоградско и Шишко. О овијем језерима има народних прича млого, онако испредених као и о Плавском језеру.

Шишко језеро широко је у пречнику до 6—8 стотина хвати. У њему риба нема, а било их је. Биоградско језеро веће је од Шишког, у њему има риба, понајвише пастрмке и младице, но и у њему би рибе нестало тровањем као што их је нестало и у Шишком језеру да није господар Црне Горе забранио риболов. Требало би и у Шишко језеро пренијети да се запате и намложе; а тровање травом као н. пр.: млијечем строго забранити и то не само у језерима већ у свијема ријекама. Комске ријеке биле би богате рибом као што се прича да су биле кад би се то учинило. Сада су оба ова језера у Црној Гори, Шишко на самој граници, држим да су оба ова језера прилично и доста дубока.

Има још млого потока и извора у лимској долини; но нека их нека извиру, а ја сад одох преко планина и комске горе на другу страну око Таре, да причам за оне њене изворе из комске горе.

Тара.

Ова у опште планинска ријека има три па и четири извора. Први извори ове ријеке под овијем су

именом, они извиру из Јаворака, Кучке планине на југо-западу Комова, од овијех се извора почиње звати Тара. Други су њени извори испод Царине, такође Кучке планине, и ови извиру на југо-западу Комова од којих постаје ријека Опасаница. Оне обје имају своје изворе из западнијех дијелова овијех планина са окренутијем током к сјеверо западу до грла Верушких. Довде, како Тара тако и Опасаница, примају велики број потока планинских од Турјака, Котича, Кома, Курлаја и других планина с једне и с друге стране и овдје у Грла Верушка састају се и примају у себе речицу од Рашкова Гувна која својим током, право сјеверу окренутим, даје правац тока и Тари. Од састанака, ниже скоро на два сата, прима Тара с лијеве стране на дну верушких грла „честогаз“ од Тузи и из Травске горе. Одавде, као и довде, Тара је стиснута као у процијепу планинама обученим јеловом и смрчевом гором све до Колашина. Она у Матешеву прима с десне стране повећу планинску ријеку Дрцку, која извире између Комова — на правом сјеверу.

Као што Лим дијели Беранску —- Ашку — равницу на равне поле у својој долини, тако Дрцка дијели комске васојевичке планине на двоје. Она извире између Комља из Точила и најприје зове се Љубаштица. Тече сјеверу, собом дијели комске васојевичке планине, прима у себе с десна ријеку Честогаз од Штавне, Пресла и Црешњевика а с лијеве ријеку Црњу, од Рогама, Плане и Јелењака. Даље Дрцка прима у себе још и ријеку Врањештицу с десне стране под ново насељеним селима Барама и Планиницом, па

испод Матешева, опет новог села, с десне стране улази у Тару, која чим прође и Матешево остави, већ није васојевичка. Протиче подно Речина и Колашина, тече сјеверо западу, док се не састави с Пивом одакле се назива Дрина.

На Тари васојевичка нахија престаје са Речинама више Колашина. У Тари, од њених извора до Колашина, прије 25 година није било ни једног села. Сада их има пет и то: Опасаоница на изворима и Речине до Колашина. И на Дрцкој Баре, Планиница — Беговаче — и Матешево. Сви су Тарини извори од потока и малих извора којима су богате све комске планине. Тара је врло валовита ријека с хладном водом.

Лијева Ријека.

За ову ријеку знамо доста из раније. Она, и ако је васојевичка, не тече куд оне друге, већ са свим у другом правцу к југу. Њени су извори више села Лопата и оних извора око Рашкова Гувна. У току свом низа срез љеворечки, прима у себе двије три притоке. За једну од ових притока уткана је ова прича о Св. Сави: „Кад је Св. Сава по земљи ходио, дође на речицу „Гнојану“ на Лопатама преко које пут прелази, и баш у оном тренутку, кад је Св. Сава хтио преко ове да пређе, скочи риба и праћи се толико, да је својим скоком уплашила коња Св. Сави те овај нехте да пређе преко речице никако. Зато се Св. Сава морао скине с коња. Тада Св. Сава рече, да у тој речи никад не буде риба већ да се и оне одмах из

[illegible]

[illegible]

[illegible] На [illegible] у овој мал[illegible] [illegible] од куће Васојеве а за друг[illegible] [illegible] Ако је Васоје прије Косова [illegible] чуо, [illegible] је овдје живио; — ваља је [illegible] А ако је тај Васоје ту по[illegible] [illegible], онда се то насеље да појмити [illegible], као што је Лијева Ријека [illegible] Комонима и комскијом планина[illegible] [illegible] и кршном Морачом,

југа Вјетерником и Кучком гором са јуначким племеном Куча и Дрекаловића и од сјевера од Колашина Таром и Верушким грлима. За живот по косовски Лијева ријека била је зајиста згодно мјесто.

Кућа дакле Васојева била је на Ножици с десне стране Љевајског потока, гдје овај улази у ријеку, а црква с лијеве, гдје је једно старо гробље на Ножици, а обје с десне стране ријеке. Томе мјесту Васојевићи одају поштовање у причама. Но, чудим се, што ова мјеста нијесу ограђена и што их не ограде; бар тијем видљивијем знаком требали би да искажу своје поштовање своме родоначелнику кад се онако с поносом називљу „Васова Ђеца“ а оба су, на главном путу од Зете и Црне Горе за сјевер и исток.

У то кршно мјесто планинско био се Васоје доселио (нико ми није казао од куда) и населио се на Ножици. Ту и нема више мјеста осим за једно повеће село, и то је било: Васојева Ножица. Но прилике су такве биле „доћерала орла зла година“ те их одавно већ има десет с кућама на камену, у камену и од камена, докле у Лијевој Ријеци свега је десет села и та су ова: Ножица, Ријека, Лопате, Ками, Душке, Љеваја, Птич, Грби до и Тузи. Из овога се види прави узрок што су се Васојевићи расељавали још од Васоја; па и његови синови којих је било четири нијесу сви остали ту, већ су тројица остали а четврти и најмлађи, Ђуро, завадив се с браћом око дијела земље [illegible] незадовољан, остави браћу и Лијеву Ријеку, оде Зету, но ни тамо се не задржа већ оде у Црмницу Црној Гори у „Дупилу“ од ког се и сад рачунају

сви Дупиљани у поменутој нахији и зову се по томе Васојевом Ћетићу Ђуровићи, којих сад рачунају 5—6 стотина војника с њихнијем војводом Машом Андровим Ђуровићем.

Друга три сина Васојева, Новак, Рајо и Мијо остали су у Лијевој Ријеци од којих постану доцније три племена: Новаковићи, Рајевићи и Мијашановићи, и тако су се у Лијевој Ријеци у брзо ових десет села, силом створених, толико напунила да доцније није било могуће свима потомцима Васојевим у њима живјети, морало се селити. Зато се укаже прилика те с Патријархом, у вријеме пресељења, пређе знатан дио Васојевих породица и Васојевих потомака у Сријем. Прича се 300 породица, а остане их колико је могло да живи у томе планинскоме куту, Лијевој Ријеци, у којој се турска сила није вермала. Тада се одселе и с Лима скоро све породице, гдје су зулуми били превазишли сваку мјеру због тога, што је ова на путу за Босну од Скадра и Призрена, те лимска долина остане више него ли у пола пуста а оно Срба, што је остало неисељено, прибије се уз планине и у планине као на пр: Шекулар, Горња Села, Злоречица и т. д.

Битка због које су Васојевићи узели да Славе Св: Александра Невског као преславу

Од прилике у скоро за пресељењем догодило се ово: Неки Пејо Станојевић војвода Братоношки, чија је кћи била одведена у Стамбол постала Султанија, тражио је данак од Љеворечана као његовом војвод-

ству придатих да купи; но ови му га не дадоше, као ни до тада што га никоме давали нијесу, зато се Пејо опреми на тужбу, оде у Стамбол и оптужи Васојевиће — Лијеву Ријеку — самоме цару. На његову тужбу цар изда ферман да се с војском покори Лијева Ријека; тај се ферман пошаље Мустај паши Мамут Беговићу у Пећ по Осман паши Арапину. По том ферману обадве паше скупе војску у Пећ и с њом дођу у Гусиње, па одатле заједно са Шабанагићем Гусињским и војском окрену преко Врмоше, изађу на Широкар, па поред Царине сиђу на Верушу и ударе на Лијеву Ријеку изненада. Сву је попале и сиђу до на Ножицу, запале Васојеву цркву и ту се улогоре.

Овоме нападу Љеворечани се нијесу надали па му се нијесу ни противити могли. Главно им је било да чељад склоне да се не зароби. Само чобани, који су и дали глас Лијевој Ријеци да се чељад склони, пушкарали су се, и тако Турци, скоро без икаквог отпора, заузеше Лијеву Ријеку.

Пошто Љеворечани склоне своју чељад — породице — тад се тек почну спремати на отпор и борбу. Вук Брајотић и Вук Маринковић, као аранбаше прикупе своје соколове, — Љеворечане — колико су више могли и 30. Августа, на Св. Александра, ударе ова два Вука на Турке изненада, ту их разбију и потјерају од куд су и дошли. У бјегству раздвоје се Турци испод Опасанице на двоје. Те Мустај паша нагне бјети уз Котич, за њим се натури Вук Маринковић, игне пашу код Клисуре Котичке и посијече га. Та клисура од тада прозвала „Мамут беговића кли-

сура“, „Мустај Пашина“. Она друга војска Арапова са Осман Арап Пашом нагне бјегати Турјаку, за њом се натурио у потјеру Вук Брајотић и он стигне Арапа у турјачкој коси код јеле, ту га и посијече зато се то мјесто прозвало „Арапова јела“. Ово се догодило 30 Августа. Зато тај дан Св. Александра, по завјету свом, узму Васојевићи, због те добивене битке, за славу; те тако они сад имају двије славе: Св. Аранђела и Св. Александра Невског.

У овој битци причају да је погинуло 75 љеворечких Васојевића а о Турцима, које су и послије три дана, залутале по планинама, хватали и тукли, не воде рачуна. Прича се, да је то био први и пошљедњи упад турски у Лијеву ријеку. О овоме боју постоји дивна гусларска пјесма у којој су два Вука опјевани као два сокола. Ја сам је био преписао од покојног Милована Лекића, али је тај мој препис пропао као и све друго што сам био тамо биљежио; но и пак у Васојевићима није пропала а може бити да је већ и у некој збирци изашла.

Послије ове битке осјете се Васојевићи као јако племе, а и потреба их примора те се почну селити и насељавати око Лима, гдје је и од пређе по којиројак стрцнуо био. То засељавање у лимској долини почело се најприје око потока и ријека, ближе уз планине, а доцније и у самој равници лимској, која је скоро сва била опустјела. Овоме засељавању нијесу били противни ни гусињски ни плавски бегови, зато што им је била земља остала без чивчија, те тако се васојевичка нахија одовуда Комова око Лима насе-

е иде онда кад нема снијега. Други пут, спо-
иваја се више Колашина из Речина и води
вог Дола, Горњијех Села и Црног Врха те
Ђурђевијех Стубова у Беране. За овај пут
био главни у добу Немањића.

ојевичка нахија на Лиму.

на се васојевичка нахија звала гу-
назив помицао и до половине овога
тај назив потпуно је замијењен пле-
сојевичка нахија. Истина је, да је
реће било звучно име Васојевића
доба она је била под упра-
звала се гусињском нахијом.
ременски назив почео је да
ријека нарочито око Злоре-
ијем ријекама, постале су
још одмах по исељењу
ми житељи ове нахије
м Шекулара и малог
ренути. Шекуларци
ку нахију, и заиста
што има већи-

је. У срећном
том омиљеном
ницјети могу
на, који је
ђу". Да-

сви Дупиљани у поменутој нахији и зову се по томе Васојевом Ђетићу Ђуровићи, којих сад рачунају 5—6 стотина војника с њихнијем војводом Машом Андровим Ђуровићем.

Друга три сина Васојева, Новак, Рајо и Мијо остали су у Лијевој Ријеци од којих постану доцније три племена: Новаковићи, Рајевићи и Мијашановићи, и тако су се у Лијевој Ријеци у брзоових десет села, силом створених, толико напунила да доцније није било могуће свима потомцима Васојевим у њима живјети, морало се селити. Зато се укаже прилика те с Патријархом, у вријеме пресељења, пређе знатан дио Васојевих породица и Васојевих потомака у Сријем. Прича се 300 породица, а остане их колико је могло да живи у томе планинскоме куту, Лијевој Ријеци, у којој се турска сила није вермала. Тада се одселе и с Лима скоро све породице, гдје су зулуми били превазишли сваку мјеру због тога, што је ова на путу за Босну од Скадра и Призрена, те лимска долина остане више него ли у пола пуста а оно Срба, што је остало неисељено, прибије се уз планине и у планине као на пр: Шекулар. Горња Села, Злоречица и т. д.

Битка због које су Васојевићи узели да Славе Св: Александра Невског као преславу

Од прилике у скоро за пресељењем догодило се ово: Неки Пејо Станојевић војвода Братоношки, чија је кћи била одведена у Стамбол постала Султанија, тражио је данак од Љеворечана као његовом војвод-

ству придатих да купи; но ови му га не дадоше, као ни до тада што га никоме давали нијесу, зато се Пејо опреми на тужбу, оде у Стамбол и оптужи Васојевиће — Лијеву Ријеку — самоме цару. На његову тужбу цар изда ферман да се с војском покори Лијева Ријека; тај се ферман пошаље Мустај паши Мамут Беговићу у Пећ по Осман паши Арапину. По том ферману обадве паше скупе војску у Пећ и с њом дођу у Гусиње, па одатле заједно са Шабанагићем Гусињским и војском окрену преко Врмоше, изађу на Широкар, па поред Царине сиђу на Верушу и ударе на Лијеву Ријеку изненада. Сву је попале и сиђу до на Ножицу, запале Васојеву цркву и ту се улогоре.

Овоме нападу Љеворечани се нијесу надали па му се нијесу ни противити могли. Главно им је било да чељад склоне да се не зароби. Само чобани, који су и дали глас Лијевој Ријеци да се чељад склони, пушкарали су се, и тако Турци, скоро без икаквог отпора, заузеше Лијеву Ријеку.

Пошто Љеворечани склоне своју чељад — породице — тад се тек почну спремати на отпор и борбу. Вук Брајотић и Вук Маринковић, као аранбаше прикупе своје соколове, — Љеворечане — колико су више могли и 30. Августа, на Св. Александра, ударе ова два Вука на Турке изненада, ту их разбију и потјерају од куд су и дошли. У бјегству раздвоје се Турци испод Опасанице на двоје. Те Мустај паша нагне бјежати уз Котич, за њим се натури Вук Маринковић, стигне пашу код Клисуре Котичке и посијече га. Та је клисура од тада прозвала „Мамут беговића кли-

нас ово мјесто може само да занима познаваоца старина, и ја сам гледао једну плочу, по свој прилици била је надгробна, имаше и натпис а ношаху ју у град, почех је читати но забранише ми то. За оваке плоче слушао сам да их је млого у беранској тврђави узидано.

За други назив, Ас, кажу да је овој нахији дошао отуда што се ова нахија, за дуго песлије Косова, турскоме господству противила. Но ја држим да је то само лијепа прича, а да је Ас и од пређе то тако име имао, јер и у ђаковачкој нахији има један срез који се тако зове.

Трећи назив кажу придат јој је кад су је Турци са свијем подчинили и дали је у спахилук браћи потурченој Реџепу и Шабану из Плава и Гусиња као награду за њихне услуге, те Шабан постане и забитом ове нахије, па да је као подчињену не би већ звали „Асом“ то је назову гусињском и тако се ова нахија, низ Лим до ријеке Љешнице, звала. Четврти јој је назив: васојевичка.

У данашње вријеме гусињска нахија врло је мала. Она је око плавског језера и на извору Лима а на самој граници Црне Горе. Будимљем зове се само једно село на десној обали лима у доњем дијелу васојевичке нахије, а Асом зове се и данас скоро цио сјеверни дио васојевичке нахије од границе црногорске, почињучи са селом Виницком; па до ријеке Љешнице, у ком су Ђурђеви Стубови, Беране, Будимље и јошт двадесет села и то све око Лима, богате нахије. равнога Аса.

Данас почињући од села Новшића и Брезовица од гусињске нахије, па до Љешнице и Биора, сва лимска долина зове се по племенском насељу васојевичка нахија.

Било би неправо, кад не бих казао да ову нахију нијесу заселили сву Васојевићи, као што и нијесу. У њој има одавно досељенијех Црногораца, као: Бајица, Бјелопавлића, Братоножића, Ровчана, Пипера и Куча који по насељењу нијесу млађи од Васојевића; а као старосједиоци рачунају се: Шекуларци и неке породице у горњим селима и у Великој.

Но сва ова друга племена чине тек једну половину житеља у овој нахији и Васојевићи их називљу *„Србљацима“* нарочито старосједиоце. Тако их и данас зову, што јако гријеше, па чак и њихно јунаштво отимљу им Васојевићи и ките се туђијем перјем.

Примјера ради навешћу ово. 1862 године, кад је Омер Паша војевао на Црну Гору, ударе на ову нахију две паше. Селим паша на Будимље а Усеин на Полимље, па пошто Усеин паша буде сузбијен од Полимља, скупи се сва нахија против Селим паше, који се био улогорио на Рудешу под Будимљем. На велику суботу бој се отпочне и Турци буду разбијени те нагну бјежати, за Селим пашом натури се један сиромашак из Петњика „Србљак“, стигне пашу, убије и посијече га; за тијем о томе боју излази пјесма, да је пашу посјекао Миро Дедовић, а о Србљаку ни мена и тако је тај „Србљак“ уврстио име Мирово јуначки споменик. Овакви примјери за осуду су

Навешћу још један. Андрија Вукашинов Петровић одбјегли Србин из Пећи, убије Малић бега Реџепагића, који је млоге куће васојевичке у црно завио и од ког су били сви доњи Васојевићи пропиштали, а за тијем пониче пјесма другу Андрином Арсенију Вукићевићу ког јунаштво у звијезде окиваху, а кад Турска уложи протест против хајдука, онда Андрија постаде жртвом иза које су се заклонили сви његови другови Васојевићи па и Арсеније, а од његовијех другова, никог другог ни глава не забоље, само Андрија мораде умријети! Каквих ли сам још немилих прича слушао од Пећана у Пећи за погибију овога човјека!!

Заиста овом Србину који је одбацио своје оружје, кад је видио да хоће да га убију и то баш они по чијем је наговору он и радио, требало би му подићи споменик. Његова племенитост то је заслужила и при самој његовој погибији. Бог да га прости. Он није чинио употребу оружја само за то што то није било против Турака, којих је он млого убио.

У васојевичкој нахији на Лиму има 68 села око ријека и у равници, једна варош Беране и једна варошица Андријевица. Обје су нове — кад се с Комова гледа на ова села, она изгледају као ђердан, нанизана крајем поља и у подножју планина.

Да их побројим почећу озгор од планине Чакора с десне стране за то, што Лим својим током ову нахију на двије једнаке поле дијели као расјечену јабуку и зато, што су ове планине међне између Гусиња и Васојевића. Но да то учиним, подијелићу ову нахију онако, као што је и сама подијељена, или као

што је њени житељи дијеле на ових шест дијелова њенијех: Полимље, Злоречица, Шекулар, Ас, Полица и Горња Села.

У првом дијелу, Полимљу, ова су села: Велика, под Чакором на својој ријеци; Ржаница, са својом ријеком; Машница, под пл. Мокром и Грачаница под пл. Сјекирицом с десне стране Лима, а с лијеве: Пепиће и Мурино са својом ријеком под пл. Виситором, Улотина и Луге под Зелетином.

Овим 8 села полимских од Злоречице и Андријевице одваја Превија и Сутјеска.

У Другом дијелу, Злоречици, на лијевој страни Лима а с десне стране Злоречице, ова су села: Цецуне, под пл. Липовицом, Првошевина под Превијом; Анџелат под јерињоглавским кршем, а с Лијеве: Коњухе под Комом, Вардом и Штавном, Ђулиће под Пеховима, Божиће под Већим и Малим кршем и Пехом, и Андријевица на утоку Злоречице у Лим. Даље на Краштици под брдима Пехом, Преслом, и Црешњевиком и пл. Лисом, села су: Краље на Краштици, Пеовац на десној обали, Салевиће и Присоја с лијеве стране Краштице под Рудим брдима; и даље низ Лим испод Жољевице села су: Забрђе, Слатина, Црешњево, Човеча глава и Трепча с њеном ријеком, а с десне стране Лима спрам овил, са само једнијем селом Сеоцем испод Баља. Свих овил седамнаест села зову се Злоречани.

У трећем дијелу, иза Баља високо у планини око еке, подалеко од десне обале Лима има осам села се зову: Орах, Стране, Улица, Радмуше, Калудра,

Мезгале, Костреш и Ћетково. Ових 8 села зову се „Шекулар“, он је под пл. Јавором. Шекулар је тако испреламан брдима да потпуно одговара оној народној пјесми „Маргите ђевојке и Рајка војводе“.

на ономе ломном Шекулару“.

Одавде настаје равни Ас. Тај четврти дио настаје од утока шекуларске ријеке у Лим. У њему су ова села с десне стране Лима: Сеоштица, Доња Ржаница, Д. Луге, Петњик, Дапшће, Загорје, Будимља, Г. Заграђе и Д. Заграђе; а с лијеве: Виницка, Бучје, Пешца, Лужац, Долац село Беране, Црни врх и Велиђе. Укупно овиx 17 села зову се „Ас“, у њему су Ђурђеви Ступови и варош Беране, Ђурђеви Ступови под брдом на Сушици код Жупанова вира а Беране на Лиму, обоје с лијеве стране.

Сјеверно од Берана на десној страни Лима повисоко на путу к Биору на једној висоравни ова су села: Горажде, Јоодоле, Дење, Маште, Драгосава и Бабино; овај пети дио зове се „Полица“.

Најпослије под планинама Бјеласицом и Кривијем долом, око ријека Бјеласице и Градишнице од којих постаје Бистрица Бучичка у котлу планинском одвојено од равног Аса Црнијем врхом ова су села: Бастаје, Лубница, Курикуће, Ојданиће, Заостро, Црвљевине, Бубање, Биорић, Рујиште, Пријелоге, Бусари, Медошево и Фемиће. Овијех 13 села засебно зову се „Горња села“, а житељи Горњоселци.

Дакле свега је у в. нахији села и то:

у Полимљу	8
у Шекулару	8

на Злоречици 16 са варошицом Андријевицом
у Равном Асу 17 и варош Беране
на Полици 6 и у
Горњим селима 13 села

Кад овом броју додамо 10 села љеворечких и из Таре и Дрцке 4, онда излази број села нахије васојевичке 82 села, 1 варош и варошица и то је без онијех 9 села гусињских без Гусиња и без Плава које би све требало у овој нахији рачунати, прее него ли Лијеву ријеку, и онда би ова нахија имала 91 село, 2 вароши и 2 варошице.

Но најглавнију улогу имају срозови полимски и шекуларски, они су права предстража ове нахије увијек били, они су и данас на мртвој стражи, али сад не нахијска само већ црногорска од Арнаута, с којима су ови срезови сусједи.

Неколико примјера прошлости.

Полимље и Шекулар, прије него су потпали под Црну Гору, много су пропатили од упада арнаутских, а нарочито село Велика, јер ријетко је која година прошла, а да га Арнаути напали нијесу; а патили су и од гусињских забита. Од многијех примјера навешћу два, а оба из једне године.

У Великој заузимао је угледно мјесто поп Дмитар Поповић стари свештеник у правом смислу те ријечи. Он се Али бегу забиту гусињском није допадао; Али бег ухапси, окује и метне га на такве муке, је он само могао измислити. Пошто се Али бег

наситио мука овога старога свештеника, преда га џелатима с наредбом гдје да га убију, и ови га одведу у пећину планине Мокре, и ту га убију. Послије пола године нађен је костур овога свештеника у тој пећини, познат по одијелу, коси, бради и крсту који је стари поп Димитар увијек носио у њедрима.

Кад су његови синови, поп Милосав и Шћепан (то је поп Шћепан о ком је била ријеч кад и о брезовичкој цркви) упитали преко свог аге Бећирагића гдје им је отац, Али бег им је одговорио: „Ено га код Зека“ — књаза Данила.

Други је примјер од Арнаута. Бјеше се тек запопио поп Милован, и пошто се научио и практиковао у Патријаршији и у Дечанима дошао на парохију у Велику. Није поповао ни пуну годину, кад Арнаути ударе на ово село и запале га, поубијају млоге Величане па и попа Милована посијеку. Одавде Арнаути отиду право у Плав и у Гусиње гдје су од плавских бегова и од Али бега гусињског забита примали афериме.

За чудо је како је Ђоле Радуновић из Грачанице, — доцније капетан полимски, доживио дубоку старост, а сви су га Турци из Плава и Гусиња вребали за свој несити лов.

Истина је, да су Васојевићи са Злоречице увијек трчали у помоћ Полимљу и Величанима, али се обично стизало по свршеном чину, због даљине, но било је случајева кад су и на вријеме стизали.

И Шекулар је млого патио, но добро се и бранио од Арнаута. Крв за крв увијек падала је, замје-

њивали су се, но забити млого су досађивали Шекулару. Примјер, који ћу навести, из прве је четврти овога вијека, он је Шабан-агића — Ђул бегов — забита гусињског.

Браћа Дашићи, Мато и Аксо, нађу неку старинску оставу — закопано благо — испод неког старог бора, који је био вјетар извалио. Они то благо скупе као чобани и донесу га својој кући. Кажу, да је било млого новаца, једна челенка, шлем, један оклоп и т. д. За ово дозна Ђул бег па ове јадчике метне на муке забадајући им лучеве спице под нокте да кажу шта су нашли и тако им одузме Ђул бег све благо које су нашли. Мато је те муке наджињио, но ни једнога нокта није му на прстима остало, већ су му у мјесто ноката на врху свакога прста израсле гутле у виду купица, те није већ никад могао прст с прстом да састави; тако је живио до половине овога вијека.

Но најгрознији примјер турскога варварства био је с Вукадином Фемићем капетаном и са његовијех 15 другова. Њему би се и сам Сцевола поклонио, као великан римски.

Кад је блаженопочивши књаз Данило наименовао Вукадина капетаном рекао му је, да се капетанство тешко носи и да га добро чува да му га Турци не узму. Вукадин је на то одговорио: „са живог неће а с мртвог могу, а кад будем мртав нек раде што хоће, макар ме и пекли, грб могу узети само с мене мртвога“.!

Наскоро за тијем Турци из Биора'и Бијелог поља ше се и ударе на Фемиће ноћу, опколе село и почну палити. Вукадин кад видје да је опкољен од Ту-

рака и да му изласка нема затвори се у кућу, с њим се затвори још 15 другова — јунака правијех бесмртника. — И пошто већ све село бјеше у пакленој ватри само не још и кућа капетанова коју да запале бијаху Турци нагли свом снагом. Но њој се Вукадин са својих 15 другова не даваше ни примаћи Турцима. Тад Турци позваше на предају Вукадина; а на то шеснаест пушака одговорише у један глас, пушка је јуначки глас; тијем су одговорили Фемићи Турцима: ево нас!

Кад видјеше Турци грдну своју погибију спреме бремена сламе, сијена и дебеле даске па тад под тијем заклоном бремена и дасака пријђу до куће Вукадинове и запале је а Вукадина позову: „предај се“! Из куће и опет зачу се овај глас 16 грла јуначких: „хоћемо огњу, — никад Турцима“,! И — кућа плану и у њој изгореше капетан Фемић с петнаест Фемића, а с њим изгоре и његов грб — слава му. Шта је Сцевола према овоме васојевичкоме Србљаку!

Фемиће је на Лиму с лијеве стране на дољњем крају васојевичке нахије.

Овакав живот натјерао је старе житеље васојевичке нахије на оно пресељење под Патријархом, а овакав их је и населио. Лимска долина, будимска жупа, Беране и оно дивно поље равнога Аса привукло је себи нове житеље, Васојевиће.

У васојевичкој нахији роди свако жито па и кукуруз, — коломбоћ, — у њој успева свако воће, но шљиве највише. Мислим, да би око Будимља могло бити и винограда, прича се да их је у старо доба било ов

Виницке, но гдје је живот на пушци, ту је и поље дивље. Преко од Берана, на десној страни Лима, има једно брдо зове се *„Јасиковац“*. Оно је утврђено, и Беранима важи исто онако као што Нишу Виник. Јасиковац је господар Берана.

Путови.

Ова је нахија на раскрсници путова за Босну, Ерцеговину, Црну Гуру, Арбанију, Стару Србију и за Србију; они се ту и укршћавају од којих један иде на југ преко Гусиња низ Цем за Скадар и Бар на море; други на сјевер с полазном тачком од Берана. У Будимљу се дијели на три главна пута од којих један иде преко Рожаје, Новог Пазара за Рашку; други преко Биора, Гиљеве, Сјенице на Јавор за Чачак и Ужице, и трећи преко Бијелог поља за Ерцеговину и Босну. Источни путови прелазе, један преко Јаворика, други на Шекулар преко Јавора, и трећи преко Велике и пл. Чакора спајају се с гусињским и слазе у Пећ и даље за Призрен; и онај од Плава, што прелази преко Богићевице низ Козји Рбат за Дечане, Ђаковицу па преко Терзиског моста и преко Швања за Призрен.

Путови на западу иду, један од Берана преко Црног врха на Криви до и Бјеласицу и слази на Речине у Тару; други преко Црешњевика низ Дрцку у Матешево и трећи преко Кома у Опасаоницу. Сва се спајају с путем од Колашина у један, и овај прелази преко Рашкова Гувна и Вјетерника, и слази у

Подгорицу, као раскрсницу за Скадар, Котар и Никшић. Од овог из Таре одваја се и један пут за Морачу.

Жељезница од Цариграда преко Косова за Босну имала је да пређе преко Будимља па низ Лим. Дакле из ове нахије полазе 12 путова и то: пет на исток, три на сјевер, три на запад и један на југ, и према томе види се да је васојевичка нахија на врло важној тачци свакада била, па тако је и сада, за то је онако политички и поцијепана. У почетку овога вијека, Кара Ђорђеве предње страже биле су допрле до ове нахије, кажу до на село Салевиће код Андријевице, и чуо сам, да је том приликом дата једна застава његова једном Петњичанину и да се данас та фамилија зове Барјактаровићи по тој застави, за коју кажу, да се још чува.

Ова је нахија најближа копча Србије с Црном Гором. Њен је изглед као цвијета у планини; врло романтичан, и нема тога ока које се погледом с Комова на њој не би дуго и дуго задржало. Њу преко Лима вежу осам мостова и то: плавски испод самог језера, новшићски на граници Црне Горе с Турском под Пошчан-пољем према Велики, мурински — Ђолов мост — у Полимљу према Машници, лушки на врх Сутјеске, мост у Сутјесци, мост на Лукину виру, берански и мост испод будимског поља у Тиврану. Но ниједан није од тврдог материјала, а полустални се рачунају берански, мост на Лукину виру, Сутјесци и плавски; она друга четири прости су пјешачки прелази. У Тиврану познају се остаци старога моста из Немањића доба На овом мјесту морао би бити и жељезнички мост з Босну; а берански сад као најглавнији начињен ј

1862 године. Њега су Турци тад први пут начињели од борова Ђурђевих Стубова који су цио простор били по врх манастира собом покрили, а било их је преко пет хиљада, од којих су остали само два и изгледају као два сужња без свога изгубљенога подмлатка — сахорани.

Ђурђеви Стубови и њихова судбина.

Покосовско вријеме покосило је по Србији Немањићевој млоге споменике српске из оног срећног доба српског — прије косовског; па тако их је покосио и у овој нахији, сада васојевичкој. У њој је некада било преко 20 цркава; но данас из тога доба ништа се друго не види сем манастира, Ђурђевих Стубова. То је једини споменик који је остао из оног славног доба моћне Србије. Овај се споменик још бијели у равном Асу, прибијен при крају поља под Црним Врхом као бијели лабуд у гнијезду при планини! Па и овај споменик прошлости изгубио је млого од своје првобитности, јер су Ђурђеви Стубови сносили судбину српскога народа у опште и подједнако са овом нахијом. Ђурђеви Стубови страдали су млого. Они су били у једно вријеме по пресељењу патријарховом остали без својих житеља, — пусти. Они су за дуго тако стајали. Храм без молитве, олтар без служитеља, дом туге нијеме, пустиња без пустињика; но ипак они су остали тврди, јер су од тврдог камена озидани! Подносећи све као ...и дочекали су да се у њима и опет служи, — ...јевали су, — но још не онако како су пређе копјевали.

По пресељењу, кад су се нови житељи почели досељавати и насељавати по готово опустјелој нахији, и Ђурђеви Стубови добили су своје служитеље те тако и у њихном олтару поново се отпочела приносити бескрвна жртва вјерних на крсту распетом Спаситељу; но и по томе било је прекида млого пута. Али у овој половини овога вијека најгора их је судба постигла 1862 године, а страдали су они и 1875—1878 године.

У то вријеме, 1862 године, њихни су служитељи растерани били, и мјесто тихе молитве у њима, око њих и на њима паклена ватра чуда је стварала која ни сам манастир није поштедила, и за то што су били тврди од њих су топовска танад прскавала, и од топовских танади они су рушени и опет нијесу разрушени, али су нарушени. И данас они се бијеле као бијели лабуд на своме гнијезду. Али за њих још нема времена за које су они толико страдали, они су опет под Турцима и данас. Шта бих могао рећи овдје за оне који су позвати да правду народима дијеле!?

Послије 1862 године манастир васојевички, Ђурђеви Стубови, остао је опет, у колико није био ватри подложан. Он стоји и данас, но боље рећи остали су само спољни зидови, кров им је већ трећи пут горео тако и иконостас и све друго, што је горети могло, изгорело је.

1862 гедине поред паљевине, извађен је и један зид изнутра, који је одвајао цркву од препрате. Те године повађен је и онај дивни тесан мермерни патос којим је била сва црква дивно патосана; те су годин извађене и однесене и оне двије надгробне плоче с нат

писом од којих је једна у цркви на гробу ктитора била с десне стране до угла за пјевницу, а друга ван цркве, са лијеве стране — сјеверне — уза сами зид црквени до темеља. Те су године разрушени сви стари конаци, који су били на јужној страни од манастира у дугачком и правом реду озгор од близу борја па доље до пута; те су године разрушени и Мојсеови нови конаци, који су били пред црквом од западне стране у равници испод борја до бријега; те је године прекопан и гроб Мојсеов, који је био на оном бријегу више његовијех конака под борјем које је он за дуго неговао; те је године извађено из трема и оно мраморно камење испред цркве које је било у три реда удешено за одмор побожнијех кад из цркве изађу, ово је било тако удешено за сједишта у три реда са свију страна да први нијесу могли друге а други нијесу могли треће заклањати, налик на галерије, и то је све у град берански однесено и тамо узидано. Данас не познаје се ни мјесто конака ни старих ни Мојсеових. Те су године однесена и четири звона с Ђурђевих Стубова која је књагиња Даринка била даровала овоме манастиру у срећним данима, која су с таком радошћу дочекана била да такве у овој нахији од Косова никада било није. Једно је сад на звонику пећске патријаршије, откупили су га од Арнаута пећски калуђери. Оно је прво зазвонило и на Ђурђевим Стубовима и у Патријаршији српској од Косова, и од како су стара умукла, оно је прво звоно Ђурђевих Стубова и српске Патријаршије. Друго је у ...еоцу, селу поарнаућених Срба између Пећи и Де...а у џамији; треће је на новој сат-кули у Пећи, а

четврто нијесам сазнати могао гди је; кажу: сломило-се — а било је и пукло, још 1860 године док је било на звонари Ђурђевих Ступова — истога дана, кад је блаженопочивши књаз Данило погинуо. То је и дало повода пјеснику смрти књажеве, те је уврстио и онај стих:

„А црковна звона попуцаше“.

1862 године за Ђурђеве Стубове била је најнесрећнија. Те је године исјечено и оно борје које је сав западни око манастирски собом покрило било од ријеке Сушице са сјевера па до гробља беранског на југу. — О том је прорицао Стањ Шчекић, горњоселац чија се прорицања у овој нахији високо цијене и испуњавају — па тако је и било. О овом човјеку, Стању, могла би се из народа написати читава књига. Штета је ако то ко не учини док су његове приче свјеже и живе у овој нахији нарочито у горњим селима, одакле причају да је и родом био.

Љепшега мјеста од овог на ком су Ђурђеви Стубови ријетко који манастир да има, ја сам у млоге долазио сам, они су на једном подигнутом висоравњу под брдом на крај поља; с тог висоравња види се сав равни Ас, Полица, Шекулар, Будимља и Заграђе. Глас звона с куле Ђурђевих Стубова могао се чути у 31 селу, а то је ријеткост. Испод манастира, ниже олтара, извире јак извор — врело — под бријегом на ком је манастир, који никада не пресушује, он је пун рибе младице и пастрмке, са сјеверне стране и готово испод цркве озидан је подземни свод од тесаног камена, — Ћатло — као тунел жељезнички, који је ушао дубоко под брдо. На овом Ћатлу извире јака вода која у љето

пресушује понекад, а испод манастира на истоку пружило се поље до Лима и преко Лима у ком свако жито и воће сем винограда успјева и роди.

Сам Манастир има једно кубе — труло — и кулу, звонару. Црква је облика полу-византијског у виду лађе. Кула, звонара подигнута је над препратом а кубе над црквом. На кулу пење се из цркве, и кад сам се попео, учињело ми се да је она височија од кубета. Кубе је округло, а звонара је четвртаста. Изнутра црква сва је живописана, по живопису види се шта је црква претрпљети морала. У опште црква је на таком мјесту као лађа у пристаништу изнад које су горе а испод ње и даље море.

Источно од Ђурђевих Стубова, до Лима у равници дољној, подигнут је град берански и варош 1862 године; но да није Јасиковца брдски град не би важио као тврђава; али оно утврђење на Јасиковцу утврдило је и град у Беранима. Са сјеверне стране беранске тврђаве има једна бара мртвица. Ова је бара беранска урасла ситном врбом, и заузима простор око утока врела и сушице у Лим.

Цркве на Андријевици, Шекулару, у Краљу и у Коњусима изгореле су. Сада је подигнута нова црква зидана на Радуновцу, на оном мјесту, гдје се књаз Никола састао с турским пашама, кад је у ову нахију долазио. Он је то мјесто и откупио, а то је и дивније и љепше од Андријевице, на једном уздигнутом соравњу с десне стране утока Краштице у Лим а подножју Пехова, а с лијеве Злоречице, одакле се ли ушће обје ријеке.

Прилог Спомену.

Сва васојевичка нахија осута је мраморјем, и за сваки мрамор зна се коме је пободен; ово је мраморје просто камење и без натписа. Путујући једном из Скадра кад сам Вјетерник прешао, како ме то изненадило. Онамо у Зети сва жита овршена а овамо тек класају и почињу да цветају; онамо зрео кукуруз, а овамо тек се огрће. Путујући тако уз Дрцку седнем на једном мјесту у Барама у крај једне ливаде под једним јавором ради одмора; к мени дођоше чобанчићи; ту гдје сам се одмарао бијаше побијен један камен. Од чобанчића разумјех да је то мрамор „Јагин“ која је бјегајући с овцама од Колишанаца ту погинула, који су били ударили на Баре да заплијене овце од чобана. Још у том боју брат Јагин Милош П. Лабовић осветио је сестру и мрамор јој побо. Преко од овог мјеста, на десној обали Дрцке, виђаше се и други мрамор. За њега рекоше: да је то „Грубељин камен“ који је тад погинуо кад и Јага. Оваког мраморја има млого око Таре, Дрцке и око Лима. За ово мраморје ја сам најприје мислио, да су то Међници комшија; али сам се у томе варао, чудио сам се тачности прича чобанских. Диван ли би то споменик био за потомке, кад би се ко нашао да ову читулу с планина пренесе на артију са биографиом у колико је то још за сад могуће.

Народно Здравље.

Нахија васојевичка спада по својој клими у најздравије дијелове српскијех земаља. С те стране она ј најсрећнија до данас била, томе су допринеле највиш

оне млоге планине, богаство шумско, млогобројни студени извори као лед хладни. На извору „Маргарите“ освиће лед у сред љета, многи потоци и млоге ријеке у којима је вода скоро у вијек чиста и бистра као кристал, коју кад ко два пут попије већ је огладњео, за то чобани и једу пет пута дневно, па и то је један узрок више привлачне силе за ову нахију, у којој истина не рађа винце, али је у свакога Васојевића црвено лице.

Данас у овој нахији од Васојевог сина рачунају се ови огранци Новакови: Дујовићи, Аћићи, Томовићи, Бакићи, Боричићи, Пантовићи и т д. Од Раја су: Лопаћани, Милошевићи, Ђукићи, Дабетићи, Кастратовићи, Јововићи, Марсенићи, Бојовићи и т. д. И од Мија: Зечевићи, Делевићи, Сајичићи, Јововићи Стиовићи и т. д. Но сви скупа зову се по Васоју, Васојевићи.

Религија.

У 18 вијеку била се јако забуљала религија међу Васојевићима на Лиму, те су из тога времена и ове породице познате од сва три сина Васојева као: Фатићи, Меовићи, Лабановићи, Сејдовићи, Аковићи, Јашаровићи и т д. Но у вријеме војводе Сима, архимандрита Мојсеја и Нова Пантовића сви су се повратили у православље, сем Јашаревића који су и сада Мухамедовци и неки дио Ђукића; али зато што су та племена поново обратила у православље призна- припада Петру Фатићу, но о томе писао је Г. -имандрит Дучић „Крштење Васојевића“. Но и Ја-

шаровићи бијаху се већ ријешили за повратак у хришћанство, али догађаји и прилике из 1862 године задржаше их, те су они и данас Мухамедове вјере; од њих и сада у животу је кћи Уса Јашаровића попадија Саве Чукића, попа из Д. Ржанице.

До половине овога вијека, од Рајевића племена, била је на гласу кућа Ковачевића, из које су били војводе Лакић и Симо Лакићев свима Васојевићима. од Мијашановића заузимали су прво мјесто Зечевићи, као: архимандрит Мојсеја и његов последник архимандрит Никодим, и од Новаковића племена била је на гласу кућа Пантовића. У овој фамилији и данас зна свако дијете за име: Нова Пантовића.

Од половине овог вијека изашле су и ове куће на глас: Милан Вуковић Лопаћанин, кућа Делевића, кућа Бакића, кућа Сајичића и још неке. Делевић је и Панто Цемовић.

Управа војводе Сима, архимандрита Мојсеја и Нова Пантовића за ову нахију има неоспорних заслуга. Они су млого радили и урадили; они су прво обратили пажњу на то: да се племена Васојевичка са Србљацима зближе и збратиме; за тим су збратимили племена Васојевичка вјерски; они су истиснули непосредну управу плавских и гусињских бегова; они су уђејствовали да Турци и не долазе у ову нахију ни под којим изговором; они су били и судије и управитељи ове нахије од почетка до половине овога вијека. Њихова управа била је мудра и она је омогућила постанак првијех десет капетана у нахији с новим војводом с Лопата Миљаном Вуковићем. Тих десет ка-

петана били су: Никола Бошковић, поп Зарија Протић, Стојан Војводић, Дмитар Вукотић, Цемо Делевић, Ђоле Радуловић, поп Јосиф Србљак, Милета Кривановић, поп Василије Шекуларац и Вукадин Фемић. Но њихова управа није имала искуства, била је млада.

А војвода Симо и архимандрит Мојсеја, оставили су нахију новом војводи и капетанима заиста у срећним приликама, у којима се она за 10 година, налазила.

У том времену дошла су била и она звона за Ђурђеве Стубове, дар књагиње Даринке.

Од Косова први пут чуо се глас звона у васојевичкој нахији; с брда Црешњевика су их први пут чули и Тара и Лим и васојевичке планине и њине долине и Ком и доље нахија под Комом. Та се радост заиста и тај моменат описати не може. Тада се у свој нахији могла чути молитва „Помози Боже“ и опет „Помози Боже“.

Тијем звонима, сва је нахија на сретање изашла и пут куда су она ношена био је народом закрчен с обје стране. То је био најсрећнији тренутак ове нахије.

Архимандрит Никодим иђаше пред звонима, он им бијаше предводник, а народ пратилац до Манастира Св. Ђорђија. Ту је из пушака толики шенлук био, да је и фишека било нестало. Но на скоро и звона с Ђурђевих Стрбова нестало је.

Завршетак.

Брате Србине, путниче, ако хоћеш да идеш да ви[illegible] Комове, и ако си ловац, а ти понеси собом пушку

да ловиш разне птице па и тетребове; али буди спреман и за другу дивљач као: медведе, вукове, дивље свиње, дивље козе, лисице, срне, кунице, јазавце, јелене, веверице, творове и т. д. А око ријека мотри и на лов видре која вреба за свој лов рибе пастрмке и младице; а кад се већ будеш припео на Комове ја знам да ћеш бити задовољан и знам да ћеш видјети млого шта више; али и Божју силу највише.

На Св. Стевана Штиљеновића
у Пироту 1891 год.

поп, Милош Велимировић.

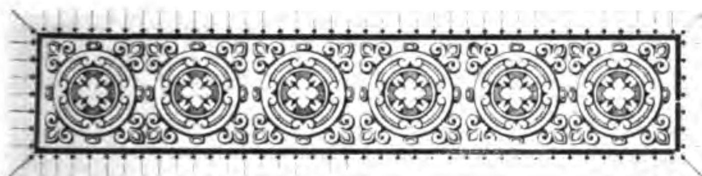

НЕКОЛИКО СРПСКИХ НАРОДНИХ ПЕСАМА ИЗ СЛАВОНИЈЕ.
(ОКОЛИНЕ ПОЖЕШКЕ).

Из велике збирке, коју је скупио

Милан Обрадовић,
Србин, Славонац.

—•—

I.

Сунце зашло, сумрачје се хвата,
А у двору капи воде нема,
Јетрве се у дом сазивале:
Чији редак за гору на воду?
Ред допаде Јагоде дјевојке,
А не смије Јагода дјевојка
Од Турчина Фете Беговића,
Коју јунак у мајке просио
Седам пута у седам година.
У Јагоде домишљена мајка,
Па с ње свлачи руво дјевојачко,

А облачи руво невјестино,
Па јој меће на руке прстење.

Ал на води Фета Беговићу,
Бојним копљем воду замућује.
Ал' говори Јагода дјевојка:
„Не мут' воде, незнана делијо!
Војно ми је са војске дошао,
А у двору воде не нашао,
Не смијем му мутне донијети".
Ал' говори Фета Беговићу.
„Богом теби, танана невјесто!
Чија с' љуба, чија ли си сеја?"
Ал' говори Јагода дјевојка:
„Ја сам љуба Јове Поповића,
А сеја сам Марка Краљевића".
Ал' говори Фета Беговићу:
„Ја и Јово два по Богу брата,
Ти си моја по Богу снашица".
Па јој граби воду у судове,
Па јој даје лаке пратиоце,
Јер је сама и не има друга,
Да јој није кроз горицу туга.
Па он иде старој милој мајци:
„Моја мајко, да ти нешто знадеш,
Кад се млађан оженио Јово,
Данас сам му ја љубу видио,
Липа ти је, јади је убили!"
Ал' говори стара, мила мајка:
„Ћут' гурсузе мој једини сине!

Није с' млађан оженио Јово,
Оно била Јагода дјевојка!
Коју с' јунак у мајке просио,
Седам пута у седам година,
Она тебе преварила липо".
Цикну, врисну Фета Беговићу:
„Вараше ме Турци и Каурци,
Нико мене преварит' не може,
А данас ме превари дјевојка!
Да је која не бих ни жалио,
Већ баш она Јагода дјевојка,
Што ју јунак ја у мајке просим
Седам пута у седам година!"

II.

Женидба Краљевића Марка.

Женио се Краљевићу Марко.
Три дни хода преко поља равна
А четири преко горе чарне,
Женио се и оженио се.
Па он купи кићене сватове,
Па он иде по л'јепу дјевојку,
И он иде преко горе црне,
Када дош'о на сред горе црне,

Сретао га Малета хајдуче,
Сретао га, па му говорио:
„Ој Бога ти, Краљевићу Марко!
Ил' ти своје љубе не провести,
Ил' ти своје главе не пронести".
Нујан, тужан Краљевићу Марко,
Када дош'о пред бијеле дворе,
Излазила лијепа дјевојка,
Излазила, па је говорила:
„Што си тужан, Краљевићу Марко?
Ил' ти се је коњиц оболио?
Или ти је на умору мајка?
Или ти је благо малаксало?"
Ал' говори Краљевићу Марко:
„Нити ми се коњиц оболио,
Нити ми је на умору мајка,
Нити ми је понестало блага,
Кад сам дош'о на сред горе црне,
Сретао ме Малета хајдуче,
Сретао ме па ми говорио:
„Ој Бота ти Краљевићу Марко,
Ил' ти своје љубе не провести,
Или своје главе не пронести".
Ал' говори лијепа дјевојка:
„Не бој ми се, Краљевићу Марко,
Дај ти мени своје одијело,
И дај мени свога коња шарца,
И дај мени своју сабљу бритку,
Како ћу ти дворе познавати?"
— „Лако ћеш ми дворе познавати,

Пред кућом ми јаблан дрво расте,
Под јабланом дивно коло игра“.
„Како ћу ти сеју познавати?“
— Лако ћеш ми сеју познавати.
Висином је коло надвисила,
А љепотом коло надичила“.

Она иде преко горе црне,
Кано зв'језда преко неба сјајна.
Сретао ју Малета хајдуче.
Она њему Бога називала —
„Здраво био незнана делио!
Јес' видио Маркових сватова?“
— „Нујан тужан Краљевићу Марко,
Нујан тужан не води дјевојке“.

Цикну, врисну Малета хајдуче:
„Хвала Богу и недјељи младој,
Кад се мене побојава Марко!“

Лако љуба дворе познавала,
Кад је дошла двору бијеломе,
Свеза коња Краљевића љуба,
Па се хвата до Маркове сеје.
Мало сеја у колу заигра,
Па се она испред ње испусти,
Па ми оде старој милој мајци:
„Да ти знадеш моја мила мајко!
Каки с' јунак до мене фатио,
Коњиц му је к'о у нашег Марка,

Одијело к'о у нашег Марка,
Бритка сабља к'о у нашег Марка,
Ако б' мене запросио, мајко,
За њег' дајме моја мила мајко".
Ал' бесједи стара мила мајка:
„Не будали, моја ћери драга,
Оно ј' ваљда љуба нашег Марка.

III.

Састале се три јуначке мајке:
Једно мајка Краљевића Марка,
Друго мајка Реље маленога,
Треће мајка Обилић Милоша.
Рече мајка Краљевића Марка:
„Није мајка родила јунака,
Што је мајка Краљевића Марка."
Рече мајка Милоша Јунака:
„Није мајка родила јунака,
Што је мајка Милоша јунака!"
А Рељина ништа не говори.
Ал' говори Краљевићу Марко:
„Не будали стара, мила мајко,
Није мајка родила јунака,
Што је мајка Рељу маленога:
Кад смо пошли турске коње красти,
Украли смо коње и серсане,
Само Реља серсан оставио.
Поврати се узе серсан златни,
Поцикнуше сјајне узенђије,

Потпазише Турци јањичари,
Прескакасмо ендек воду хладну,
Ал' прескочи Реља омалени,
А не може Краљевићу Марко,
И не може Милоше јуначе.
Кад то виђе реља омалени,
Он се трже траге у натраге,
Узе Марка под десно пазуво,
А Милоша под пазуво л'јево,
Под њима је воду прескочио!
Али виче турско момче младо:
„Обазри се, незнани делија,
Обазри се траге у натраге,
Под двојицом што си прескочио,
Да сагледам б'јело лице твоје,
Чини ми се, да си рода мога".
Он с' обазре по се наопако:
Пуче пушка к'ано и лубарда,
Паде јунак у зелену траву,
У зло га је мјесто потревио,
У зло мјесто у чело бијело,
Међу очи гдје обрве расту.
Кад то виђе Краљевићу Марко,
„Мој пајдашу, Реља омалени,
Бил' ми мог'о пребољети ране?
Да ја парам танане мараме,
И да сестрим по горици виле,
Да ти беру свакојако биље?" —
„Ти не парај танани марама,
Ти не сестри по горици виле,

Ја не могу преболети рана,
Дол' ви л'јепо мене сараните,
Око мене воће посадите,
Испод воћа клупе помећајте,
По клупама љеба бијелога,
У дну ногу бунар ископајте,
У вр главе ружу усадите,
Ко је млађан нека се накити,
Ко је жеђан, нека воде пије;
Ко уморан, нека отпочива;
Које глађан, нека љеба ије;
Ко је жељан, нека воћа једе!
То изусти па душицу пусти“.

IV

Путовало жарено сунашце
Њему мајка тијо говорила:
„Аој моје жарено сунашце,
Како ћеш ми само путовати?“
— „Са мном иде до дванест анђела
Кад ја хоћу преспавати, мајко,
Мене Боже на криоце леже;
Кад ја хоћу уранити мајко,
Мене Боже рано пробудио,
Устан'дере жарено сунашце,
Устале су сироте нејаке,
И у пољу воци и тежаци,
И на мору ловци и трговци“.

V

Рано Марко у лов поранио,
Баш до сунца у неђељу младу,
Нит' с' умио ни Богу молио,
Нит' је ишо' кравам' ни волов'ма,
Нит' је иш'о Раваници цркви.
Саловио змију шестоперку,
По шест пера и по двије главе.
Омота се око врата Марку.
Марко иде бијеломе двору,
Изазива сестрицу Јелицу,
Када дедје сестрица Јелица,
Угледала змију око врата,
Од стра она не земљици пала.
Излазила Анђелија љуба
Од стра она на земљицу пала.
Изазива стару милу мајку,
Па сагледа сина јединога
По имену Краљевића Марка,
Кад изађе стара мила мајка
Спази змију Марку око врата:
„А Бога ти, змијо шестоперка,
Одмотај се од Маркова врата,
Немој сину покварити лица,
Па ти ајде мени у њедарца,
Зимуј зиму, на љето изађи."
Проговара змија шестоперка:
„Нећу Марку покварити лица,
Нисам ни ја змија шестоперка,
Дол' сам ти ја неђељица млада,

Ја сам млада сјетовала Марка,
Да не иде у лов у нећељу,
Нит' с' умио ни Богу молио,
Нит' је иш'о кравам' ни воловом,
Нит' је иш'о цркви Раваници".

VI

Рано рани Божићева мајка,
Рано рани на Божић на воду,
На руци јој три зелена в'јенца,
Први в'јенац здравља и весеља,
Други вјенац пшенице бјелице,
Трећи вјенац винове лозице.
Који вјенац здравља и весеља,
Онај ћемо у двор уносити,
Не би л' здрави и весели били;
Који вјенац пшенице бјелице,
Онај ћемо у поље носити,
Не би л' нами пшеница родила;
Који вјенац винове лозице,
Онај ћемо у брда носити,
Не би л' нами виноград родио,
Свака лоза кондер вина дала,
А повага три кондера вина!

VII

Расла Јела усред Сарајева,
У висину до вишњега неба,

У ширину до сињега мора.
Куд је јела гране разгранала.
Он'да мајка ћери разудала:
Мару мору, Љељану Дунаву,
Мандалину б'јелу Варадину.
Мандалину сјетовала мајка:
„Мандалина, ћери моја драга,
Кад ти будеш близу Варадина,
Свилу свлачи, кадифу облачи,
Спушћај ките коњу до копите,
Гледаће те и старо и младо,
Гледаће те, па ће говорити:
Мили Боже, зачудне дјевојке!
Благо двору у који ће доћи,
И јунаку за којег ће поћи!
Благо мајци коју мајком зове,
Благо тати кога татом зове!

VIII

Чува овце Јагодица,
Крај ње пала танка,
Њоме шеће девет браће,
Девет браће Југовића,
Најстаријем Марко име,
А најмлађем Радојица.
Ал' говори девет браће,
Девет браће Југовића:
„Ајмо женит' Радојицу,
Ајмо просит' Јагодицу."

Оженише Радојицу,
Испросише Јагодицу.
Када били на вјенчање,
Олтари се сарушише,
Сви попови зан'јемише.
Кад су били у ложницу,
Ведро небо а гром пуца.
Ал' говори Радојица:
„Богом теби, Јагодице!
Да ми нисмо каква рода?"
Ал' говори Јагодица:
„Ја сам чула што говоре:
Да ја имам девет браће,
Девет браће Југовића,
Најстаријем Марко име,
А најмлађем Радојица."
Ал' говори Радојица:
„Ако сам ти новце дао,
Братац сеју даривао;
Ако сам ти прстен дао,
Братац сеју даривао;
Ако сам ти д'о јабуку,
Братац сеји од милоште,
Ако сам те пољубио,
Братац сеју од милоште."

IX

Шетала се Гроздијанка Јања,
Горе доље по бостану своме,

Њој долази Краљевићу Марко:
„Пођи, за ме, гроздијанко Јањо!“
Ал' говори лијепа дјевојка:
Ид' отален, Краљевићу Марко,
Пошла б' за те, не смијем од Павла“.
Ал' говори Краљевићу Марко:
„Богом теби, лијепа дјевојко,
Ти се не бој ђувегије Павла,
Ја сам Павлу погубио главу!“
Зове кума ђувегију Павла,
Кад су они на вјенчању били,
Ал' говори ђувегија Павле:
„Мили Боже, греоту ћу рећи,
Танка струка ове куме моје,
Ко у моје Гроздијанке Јање!
Кад су они на сред поља били,
Ал' говори ђувегија Павле:
„Мили Боже, греоту ћу рећи,
Бјела лица ове куме моје,
Ко у моје Гроздијанке Јање!“
Кад су они близу двора били,
Ал' говори ђувегија Павле:
„Мили Боже, греоту ћу рећи,
Црна ока ове куме моје,
Ко у моје Гроздијанке Јање!“
Тако Марко провео сватове.

X

Мајка Јову за вечером кара:
„Ђе си, Јово, коња заморио!“

— „Летио сам кроз гору зелену;
Достиг'о сам три л'јепе девојке,
Једна ми је танка а висока,
Друга ми је б'јела а румена,
Трећа ми је црног ока мога
За њом сам и коња заморио,
За њоме сам памет погубио.“

XI

Маријана забољела глава,
На виту се јелу наслонио:
„Вита Јело, мене боли глава!“
„Маријане, не боли те с' мене,
Већ те боли с трију дјевојака;
С којом јеси виноград садио,
Она саде по те поручује:
Дођ' довече, млађан Маријане,
Лијепо нам виноград родио:
Свака лоза кондер вина даје,
Положница два кондера вина;
С којом јеси шеницу сијао,
Она саде поручује по те:
Дођ' довече, млађан Маријане,
Лијепо нам пшеница родила:
Сваки класак по погачу даје:
Сукласница дв'је погаче даје:
А с којом си ти чувао овце,
Она саде поручује по те:
Дођ' довече, млађан Маријане,

Л'јепо с' нам се појањиле овце,
Свака овца по двоје јањаца
Разбудница по троје јањаца!"

XII

Ој дјевојко, бјела ведра,
Што су твоја пуна њедра?
— Моја њедра пуна меда
На мом срцу груда леда.
— Дај ми, душо, капљу меда,
Да растопим груду леда.
— Не дам боме ни капљице,
До синоћне бесједице,
Што си синоћ бесједио
На мејани пред дружбином,
Да си мене ти љубио;
Ниси мене ни видио,
Да камо ли да с' љубио!"

XIII

Синоћ грозна киша ударила,
Јутрос рано медна роса пала,
Тешко чекам дана бијелога,
Да ја идем драгом у ливаду.
Кад ја дођох драгом у ливаду,
Ал' мог драгог у ливади нема,
Сам' његова зелена долама,
На долами свилена марама,

У џепов'ма три румене руже,
Узе једну накити се š њоме,
Узе другу, дадо другарици,
А трећу сам оставила драгом,
Да зна драги да сам долазила.

XIV

Саво водо, не варај ме много,
Дол' донеси што си однијела.
— Кога сам ти врага однијела?
Однијела браца и драгога.
Каж', дјевојко, шта б' за кога дала,
— За браца би црне очи дала,
За драгога ђердан испод врата,
А кад би се промислила млада,
Не б' за драгог ни ђердана дала!
Није ми га драги куповао,
Дол' купов'о мој мио бабајко,
Девет струка за девет дуката,
И десету од сувога злата!

XV

Јерина се три пут удавала,
Први пут је за Милошем била,
Други путак за војводом Јанком,
Трећи пут за царем Господином:
Питао ју царе господине:
„О Јерино, с ким ти боље било;“

— „С Милошем сам у потреби била,
Са Јанком сам три сина родила,
С тобом царе, у свили одила,
Да ми море на промијену бити,
Три би цара за Милоша дала!“

XVI

Чува овце Јово и Јована,
Јово овце а Јована јањце,
Јово овце по планини пасе,
А Јована по приморју јањце.
Ситно Јово у свиралу свира,
Ситно свира Јовану дозива:
„Ој Јована, лијепа дјевојко,
Дај ти мени цв'јећа приморскога,
Ја ћу теби хлада планинскога“.
Ал' говори Јована дјевојка:
„Не будали, чобанине Јово!
Што ће ноћца брез сјајна мјесеца?
Што ли данак брез шарена сунца?
Што ће мени хладак брез јунака?
Што ли теби цв'јеће брез дјевојке?“

XVII

Пасла овце Ева Драгојева,
У три јутра без жарана сунца;
Када било четврто јутарце,
Огрануло жарено сунашце.

Љуто куне Ева драгојева:
„Бог т' убио жарено сунашце!
Ђе си било ово три јутарца?“
— Застајало чуда гледајући,
Ђе умире јединак у мајке,
Баш јединак међу девет сеји.
Шаље писмо на девет градова:
„Ајте, сеје, жени вам се бајо!“
То су сеје једва дочекале,
Свака води по врана коњица,
А најмлађа коња и сокола.
Кад су били близу б'јела двора,
Не чују се бубњи ни свирале,
То се чују дрвени мајстори.
Свака сеја по мало јаиче,
А најмлађа на ма мртва пада;“

XVIII

Мили Боже чуда великога!
Ђе два браца за дан умријеше!
Један умре, кад излази сунце
Други умре, кад залази сунце,
Л'јепо их је саранила мајка:
У вр сада у вр винограда.
Често их је облазила мајка.
Када било о Ускрсу дану,
Славуј кука у вр винограда,
Славуљица у дну винограда

Стара мајка у сред винограда[1]):
„Устан'дере Иво и Никола!
Ваша браћа винограде режу,
А ваш талак не обрезан стоји“.
Када било о Ђурђеву дану,
Славуј кука у врх винограда и т. д.

— — — — — — — — — —

Ваша браћа виноград копају
А ваш талак ледина остаје“
Када било о Михољу дану, и тд.

— — — — — — — — —

Ваша браћа винограде беру,
А ваш талак тице позобале.“
Ал' говори Иво и Никола:
„Шут', Бога ти, стара, мила мајко,
Сутра ће ти још жалије бити,
Кад одведу вранца и зеленка,
А поведу двоје удовице,
А заплачу двоје сиротице!“

— ... —

[1]) У једном варијанту ових 6 врста гласе:
„Једнога је у вр винограда,
А другога у дну винограда.
У пролеће бијел данак свиће,
Славуј пјева у вр винограда
Славуљица у дну винограда
Мајка кука у сред виногрмда“.
Устан'даре Иво и Јоване,
Ваша браћа винограде режу,
Ваше снаје виноград копају
Ваш виноград неокопан стоји!“

МОЈО БАЛТИЋ.

Прилог историји илирства.

У јунију 1861. изберe ме главна скупштина сремске жупаније за посланика у загребачки земаљски сабор. У августу, пошто је у Новоме Саду била прослављена стогодишњица Саве Текалије, одем у Загреб. Ја сам се таман оне године предигао од тешке болести и још сам био оздрављеник, а пошто је сваки саборски посланик требао да уђе у који од саборских одбора, то сам питао, у ком одбору има најмање посла, јер сам још са здрављем тако рђаво стајао, да сам се морао клонити свакoг већег посла. Рекоше ми, да је у одбору за финансије понајмање посла, пошто му председник, Мојо Балтић, има обичај, да сам све одборске послове свршује. И тако моја опција беше на финансијски одбор. Првом приликом искуписмо се одборски чланови у Балтићеву стану и ту мене изабраше за перовођу одбора. Али како нико од чланова није долазио у одборске седнице, које је председник Балтић сазивао, то смо нас двојица сами свршивали што смо имали.

Балтић је тада био саветник у земаљском намесништву. Пре тога био је граничарски авдитор (судија) у Петрињи. Човек научно образован, пун знања, радљив, ревностан и савестан у послу. Ја сам особито радо њему одлазио. Становао је у доњој улици тада у новој кући адвоката Славољуба (Едварда) Врбанчића, на другом спрату. Наше одборске седнице à deux (са два члана) бивале су у његовом стану после подне. Ту бисмо заједно до сутона провели у разговору, који је за мене био ванредно поучан, јер је Балтић био човек искусан, практичан и врло разборит. Није био ожењен, зато смо у нашој конверзацији били мирни, тим мирнији, што, како рекох, од чланова одбора нико не долажаше, а и иначе ретко би ко походио старога момка. Сећање на све конверзације са Балтићем увек ми је мило било. Он ми је много говорио о војничкој крајини, у којој је био рођен и у којој је у раду провео најлепше године; говорио ми је о Србима и Хрватима и њиховом међусобном одношају и о илирству; па је говорио и о себи и о својој породици, а све то било је без сваке остентације и разметљивости, скромно и смерно, природно и некићено, а опет зато веома занимљиво и поучно.

Балтићи су старином од Старога Влаха. Кад је била она велика сеоба нашега народа из Старе Србије при крају седамнаестога столећа, тада су се и Балтићи кренули из свога завичаја у ћесарију. Друштво им је велико било, па како су ударили били на Дуртор, да би што пре стигли до млетачкога приморја, ан део од њих остане под Дурмитором и тамо на-

селе село Балтиће; остали преко Зубаца дођу у приморје и оданде преко млетачке Далмације стигну у бановину и тамо се настане. При своме доласку могли су да заузму толики простор пусте земље, да је сада на том простору варош Глина са два села. Од Балтића, који су остали под Дурмитором, једни су примили ислам. Још почетком овога столећа сви су Балтићи знали једни за друге. Кад су Французи узели били Боку и Далмацију са граничарских горњих шест пукова, доспео је један од глинских Балтића као официр у Котор. Он се сети својих рођака у Херцеговини и посла им лепе поздраве и поруке, и заиста и крштени и мухамедовци Балтићи послаше у Котор сваки по једнога старешину, да се виде са својим рођаком са Глине, те се ту са сузама поздравише, изгрлише и ижљубише, пак и лепо почастише, јер су дурмиторски Балтићи на овај састанак дотерали претиле јагањце.

Тужна слика судбине нашега народа.

Мојсије Балтић родио се око 1805. године. Отац му је био дотерао до граничарске официрије, а мати му је била обична крајишкиња, нити је икад и куда излазила из свога села. Мојсије је ишао у немачку школу у Глини; јер тада о српској школи није тамо ни помена било. Кад је био свршио немачку школу, отац га хтеде дати у трговину славном Србину Драгу Тодоровићу у Трсту, с којим је био познат. Драго је био пријатељ Доситија Обрадовића, који је у његовој кући проводио своје најлепше време. Био је родом и Херцеговине, није знао ни читати ни писати, али

био необично уман, тако да је постао милијунарем и на мору имао је четрдесет великих галија, које су пловиле чак у Америку и Источну Инђију. Драго је имао књиговођу Талијана, у кога је имао пуно вере; али овај књиговођа био је нитков, па пошто је све био удесио што му је требало за његов непоштени посао, дође једно јутро Драгу и рекне му:

„Ми смо инсолвентни“.

Поражен Драго они час стропошта се мртав од капље.

Када се поверитељи Драга Тодоровића искупише, пре свега одредише за удовицу на уживање кућу, која је тада вредила 120,000 фор. ср. (преко 300,000 дин.) а за издржавање осталој фамилији 80,000 фор. ср. (преко 200,000 дин.) За тим приступе прегледу осталог имања и нађу, да не само што није било никаквих пасива, но да активе износе више од по друга милијуна фор. ср., а ваљда је још једанпут толико а и више украо непоштени књиговођа. Драго је имао шеснаест кћери и једнога сина.*) Све су му се кћери удале у Одесу и у јужну Русију; а син му 1827. године несрећним случајем падне у позоришту из ложе у партер и остане мртав.

---

*) Овако ми је говорио Мојо Балтић. Али у *Српском Летопису* за 1825 у I, књизи на 41 стр. у животопису Јована Драга Тодоровића пише, да је Драго са својом женом Софи- ...моро женске и двоје мушке деце, и ово ће бити ...шега Балтића биће да је овде изневерило памћење. ...ђен 1765, а умро је 13 (25) јунија 1818,

Због смрти и фалимента Драге Тодоровића остави се Балтићев отац намере да свога сина Моју даде у трговину, него га пошље у Градац да учи ђимназију. У Грацу је Мојо свршио и философију и права и онда је дошао у војничку крајину за авдитора. У градачкој ђимназији био је он једини акатолик (некатолик), али је морао да редовно учи римски катихизис, само при крају године нису му, као акатолику, давали оцену из катихизиса. Тек кад је доспео у философски факултет, оставили су му на вољу, хоће ли да учи или да не учи римски катихизис; а кад он рече, да жели да учи римски катихизис, да би боље познао разлику између римске и његове, православне вере, рече му катихета:

„У ствари и нема ту какве разлике“.

И заиста је катихета у своме предавању ударао само на протестантизам, а на учење православне цркве позивао би се увек, кад би хтео да докаже, да је што добро у учењу римске цркве. Тада су у Грацу у ђимназији и на философском факултету били професори фратрови од бенедиктинскога реда из Амонта.

Кад је Мојо Балтић био у трећем ђимназијском разреду, био је на стану код неке чиновничке удовице, која је имала две кћери, већ уседелице девојке, које су иначе биле добре радилице, па су и за другога радиле. Посао не би остављале из руке ни у вече, те би тако оне спрам свеће радиле, а Балтић би израђивао своје школске задатке. Особито би се на овај начин проводиле дуге зимске вечери и обично би тала у вече долазила на поседак и на разговор два мла професора, који су као ђаци били на квартиру

удовице. Једанпут ће један од њих донети једну књигу, па пружајући је нашем Моји, рече му:

„Ево, Балтићу, једне књиге, која ће вас занимати“.

Балтић узме књигу, отвори је и види непозната му слова.

„Шта је ово?“ запита професора.

„Срам вас било!“ одговори му професор; „та у тој књизи вам је матерњи језик, то су ваше народне песме, а писмена су ваша словенска писмена, ћириловска азбука“.

Књига, коју је професор дао Балтићу, била је збирка српских народних песама Вука Караџића. Застиде се Балтић, али му немац професор донесе и азбуку и Балтић научи српски читати и писати и поче као Србин осећати се.*)

*) Мојо Балтић рече ми, да је то било 1821. године. Али Вук Караџић издао је 1823. године прву (управо другу) књигу своје збирке српских народних песама, које су учиниле сензацију у Европи, дакле градачки професор није могао 1821 године показати Балтићу збирку српских народних песама, ван ако ћемо узети, да је то била мала песмарица, коју је Вук издао 1814. године. И то ми рече Балтић, да је имао 15 година, кад је био у трећем ђимназијском разреду. Ово се не слаже с оним, што ми је био казао, да је сразмерно био велик и матор, кад је отишао у ђимназију, што је ствар обична била код српских граничарских синова, који су учили школе. Обично ни један није имао мање од 12 година, кад је дошао [illegible]имназију. Ја па пример дошао сам са пуних 11 година у [illegible]ловачку ђимназују и био сам међу друговима један од нај[illegible]их и најмлађих. И према овоме излазило би, да је морало 1823 године, што се горе казује.

После дође у Градац Божо (Тодор) Петрановић и други Срби и Хрвати, те они под предвођењем нашега Моја склопише тамо друштво, које назваше *Српска влада.* Ово ће бити можда најстарије српско ђачко друштво. — *Српска влада* имала је на своме челу *деспота,* а под овим били су *министри,* а остала фукара и пришипетље (израз Балтићев) звали су се *практиканти.* Деспот и министри били су јуристе, практиканти философи. Наиме пре 1848 године, ако је философски факултет и био за себе, тек није могао бити јуриста, ако није свршио философски факултет. Отуда и горња разлика у сану између јуриста и философа.

У *Српској влади* био је деспот Вршовац, који је умро као рачуновођа у војничкој граници. Министар унутрашњих послова био је мојо Балтић; министар иностраних послова био је Јован Шупљикац, брат српскога војводе Стевана Витешког; министар финансија, са титулом *Рочилд,* био је Божо Петрановић. Осим ових високих сановника имала је *Српска влада* и великог адмирала у лицу Јосипа Плавшића из славонскога Брода. Најпосле спадао је у високе достојанственике *Српске владе* и велики профуз, које је звање отправљао Ковачевић од Беловара. Међу практикантима *Српске владе* били су: Људевит Гај, Ђорђе Мушицки, синовац владике Лукијана, Димитрије Деметер и др.

Ради умнога рада састајала се *Српска влада* обично код Моја Балтића, који је у дружини био понајстарији. Иначе је ово српско ђачко друштво ужи

вало у Грацу највеће уважење и трајало је три године дана, од 1829—1831*).

Кад се у Моју Балтићу пробудила српска свест, па је својски прионуо, да проучи прошлост свога народа, па је тога ради, као резултат овога свога проучавања, написао и кратку историју српскога народа. Тада, кад сам о томе говорио с њиме, казао ми је, да је овај извод српске историје још у рукопису у њега. Шта ли је с тим рукописом? Он сам, како је по Богу био скроман у свему, што се њега тицало, зацело се није постарао ни за свој рукопис. Проучавајући тако историју и стање српскога народа, морао је доћи и на оно велико питање, од чијега решења зависи главни део будућности нашега народа: на односај међу српством и хрватством, међу православнима и римокатолицима Србима. Балтић је видео, да је историјски развитак на нашем западу створио антагоизам између православних и римокатолика, да је тамо уз српско име дошло хрватско. Хтети ове противности силом збрисати, била би ствар колико узалудна, толико и глупа, а од зла само би се горе учинило. За то Балтић стане промишљати, како би се могао наћи један ***медијум терцијум***, средокраћа, на којој би се ове противности могле мирно састати; како би се нашла једна мисао, која би подједнако могла загревати и Србе и Хрвате и православне и римокато-

---

*) По казивању Моја Балтића ја сам у мојој *Даници* за ..дину (стр. 11—15) нешто више написао о *Српској градачкој* и ставио сам, да је она постојала од 1826 године. Али према горњој примедби она се није могла ... године основати.

лике. Ту дође он на идеју *илирства.* Стари Илирик обузимао је у главноме оне земље, у којима се контраст у вери у нашем народу највише развио; дакле је Балтић мислио, да илирско име неће бити противно синовима истога народа, ма које вере они били. А како су привилегије православних Срба у Ћесарији биле дате од чести а на име иларичке нације, те је мало по мало назив иларичка нација за српски народ у Ћесарији постао званични израз за означавање народне индивидуалности православних Срба, то је Балтић мислио, да нарочито православни Срби неће моћи ништа имати против илирског имена, којим би се означила српска народност у ширем смислу, тако да се под њим обухватају и Хрвати,

Пошто је ствар био овако промислио, почео је Балтић међу ђачком дружином у Грачцу радити на илирству и нашао је особито ревносна одзива код Људевита Гаја, који се у Грацу такође био налазио на наукама. Гај је што ватреније пригрлио идеју илирства, коме би као књижевни језик био чисти српски језик као што је у народним песмама. Гај је био Безјак из Крапине и морао је српски истом да научи, при чему му је Балтић био што својскије на руци, а код Гајеве даровитости и ревности ствар је ишла лако и брзо. Балтић ми је говорио, да је највише муке било, докле је Гај научио разликовати *ћ* од *ч*. Ту му је Балтић пуно речи наговорко и написао, у којима ови звукови долазе, докле Гај није ухватио музикалну разлику између *ћ* и *ч*, тако да је после могао правилно да говори. Мање је труда било око изговора *ђ*, *дј* и *џ*.

Кад је свршио правне науке, Балтић је у Петрињи добио звање авдитора. Међу тим сврши и Гај науке и дође у Загреб, где је с ватреном ревношћу радио на ширењу илирске мисли. Млади људи прионуше одушевљено уз ову идеју. Гај поче издавати *Даницу Илирску* и за тим *Народне новине*. У свему томе имао је Балтић што живља учешћа. Кад је год могао, довезао би се из Петриње у Загреб, да са Гајем и другима ради на општој народној ствари, која ће да има тако велике и одсудне последице.

Зацело је веома занимљиво видети како је мисао илирства поникла прво међу православним Србима, који су у једном вишем појму тражили неутралну додирну тачку за српство и хрватство, за Србе православне и римокатолике. Православни Србин Мојо Балтић налази ову мисао као на измиривање племенских и верских контраста у истом народу. Ако је ова мисао касније, особито како су је окренули у хрватство, пошла таквим правцем, који неће на добро служити словенству, кривице није до православних Срба него до оних, који су тако узвишену мисао дали у службу Бечу и Риму. Сам Балтић видео је 1861 године у загребачком сабору, како му се мисли о братству међу Србима и Хрватима испречила у нетолерантно хрватство, па је са сузама преклињао Хрвате, да се оставе пута који ће упропастити и њих и Србе. Балтић је умро, гледајући, како се између Хрвата и Срба јаз све јаче шири.

Али много пре Мојсија Балтића већ је други пра-зни Србин био зачео мисао о вишој народној је-и под илирским именом. То је био велики Сава

Текелија, који је у свом родољубном умовању такође био дошао до тога закључка, да разбацане удове јужнога словенства треба искупити под заједничким именом, које би могли примити сви јужни Словени. Године 1804. он је Наполеону I, који се тада био оцарио, поднео споменицу, у којој је разложио велике политичне разлоге и користи, које би Француска имала, кад би се земље јужних Словена ујединиле под заједничким именом *Илирије*. Велеумни француски император потпуно је схватио мисао Србина Саве Текелије и кад је од Аустрије откинуо далматинско приморје са Боком, шест горњих граничарских пукова с Истром иРеком, Хрватску до Саве и Крањску са Трстом и Корушком, он је све то узео у једну област, коју је назвао Краљевином Илиријом. Али с падом Наполеона I. сруши се и ова замисао о уједињењу јужних Словена против Австрије а под илирским именом. Као што вештина Бечке политике знаде скоро увек да на своју корист окрене замисли својих противника, тако је она задржала за ћесареву титулу и титулу краља од Илирије (мислећи ваљда: за сваки олучај); а потоње загребачко илирство окренула је у своје оруђе, које сасвим противно замисли његовог духовног оца, Моја Балтића, начини између Срба и Хрвата јаз, који Бог зна да ли ће се игда моћи премостити.

Мојо Балтић умро је 18 (30) новембра 1879. Нека би ови моји неколики редци помогли, да се обнови спомен овом ретком Србину, и да му се више не заборавља у народу!

Ђорђе Поповић

МОЈИ ЗНАНЦИ

IV. „Фон Новаковић“

— ∴ —

Јеси ли икада, читаоче, живео у туђини? Ако ниси, онда ти не знаш, како се отаџбина љуби. Да ли си кад год гледао слике великих француских мајстора? Кад им се примакнеш, и гледаш у појединости, онда ти се оне представљају као једно обично платно, на коме су разне боје набацане без икаквог реда и без икакве симетрије. И ти већ почињеш да вичеш, како је вештина ниско пала, и како се „и на том пољу“ већ иде низ брдо. Одмакни се мало; стани на растојање, које најбоље годи твоме оку, и ти ћеш се дивити целој слици, и нећеш знати, шта ћеш на њој пре хвалити: да ли прецизност у одређивању карактера, да ли склад боја, да ли вешто подешену светлост. И што дуже у слику с тог растојања будеш гледао, ти [illegible] у њу све већма удубљавати, ти ћеш све већма [illegible] у уметникову замисао, и ти на крају нећеш [illegible]ћи ока одвојити.

Ето тако ти је и с отацбином. Тако се бар мени она увек представљала.

Док сам дома, а домом зовем целу Србију, цео српски народ — дотле гледам у појединости, дотле ми се многе ствари чине ружне; ја очајавам, кад погледам на ову нашу ситничарску борбу; мене боли, кад загледам у наше поједине слабости и недостатке; нека мора ме обузима, кад почнем мислити на будућност, коју ми, овако разбацани и поцепани и политички и умно, треба да спремамо. Кад сам на страни, ја гледам слику из далека, и онда ми се и Србија и српство и наша садашњост и наша прошлост и будућност показује у много лепшој, у много љубичастијој боји. Кад узмем новине, ја најпре гледам, шта у њима има о Србији и о српском народу. И онда сам оптимиста: ако оне говоре нама у прилог, онда тога дана никога срећнијег од мене; говоре ли противно, онда ја и то тумачим на добро, — њихов рђав говор објашњујем мржњом, завишћу, па по неки пут и бојазни. Боје се ја како. Народ, који је родио Немању, св. Саву, краља Милутина, Душана, Обилића и Лазара, Владику Рада, Вука и Даничића, Карађорђа, Петровића и Обреновића; преко кога је прешла и хала и врана; који је срећно преживео толико најразноврснијих навала; који се данас, поред свих недаћа деветнаестога века, поред свих замака, које му плете „просвећена“ Европа, бори овако храбро, размахујући и десно и лево, одупирући се свима јавним и тајним непријатељима, тај народ мора имати бољу и сјајнију будућност, и он ће је имати, јер је заслужује. Тако ето гледам ја на нашу зајед-

ничку слику из далека, а тако сигурно гледа на њу сваки прави Србин.

Ако има кога међу нама, кога је родила српска мајка, али кога ипак више одушевљавају светски покрети и европска цивилизација но једна наша народна песма, у којој се јунаку отпоздравља:

„Твоме ђогу и твоме јунаштву
Свуд су броди, где год дођеш води",

онда га одмах шиљите у туђину. После кратког времена почеће он, и то са свим несвесно, готово против сопствене воље шапутати.

„Седе Марко с мајком вечерати" или
„Рани мајка два нејака сина" или још
„Пошетала Маргита девојка"....

и онда ће све већма и већма долазити себи, све ће већма бивати Србин.

Како је мила у туђини свака стварчица, која нас подсећа на нашу домовину, на наш род! А како страшно боли све, што њима иде на уштрб! С колико помирљивог духа гледамо на наше унутрашње ствари из туђине ми. који смо дома често најстраснији партизани? Ах, кад би се и овде, у сопственој кући, могли попети на ону *моралну* висину, с које гледамо све наше поступке из туђине!

Кад сте у туђини, све вам је мило и драго, што вас подсећа на вашу домовину. Посетите какву изложбу слика или других предмета, — одмах тражите: а да ту нема чега, што је Србин створио. Колико сам ја стао код Јовановићевих, Буковчевих и Пре-вих слика, код Убавкићевих и Јовановићевих ва-

јарских творевина у Минхену, Паризу и Лондону, па кад сам се сам у њима науживао, онда сам чекао да гледам, како други у њима уживају, и како сам био срећан кад сам, можда и против етикеције, могао дочути, како их и други хвале и узносе, и како ми је онда било тешко, што у таквим приликама нисам могао увек да се умешам и да им кажем, како је то или оно радио *Србин*, па да им онда развезем, како и колико ми умемо и колико би смо још могли и умели, кад би само Европа према нама била мало праведнија! Ах, проклета етикеција! Она то често у туђини не допушта.

Што идете даље у туђину, то више тражите веза, које вас с отаџбином везују. Ја сам у Лондону тражио Далтонов гроб! хтео сам да упалим српску воштаницу човеку, који је пред енглеским јавним мњењем заступао нашу праведну ствар, и ако је био протестантски свештеник; старица Кар за мене је била светитељка, јер је превела на енглески Ранкеову Историју српске револуције, била је пријатељица Вука Караџића, и пропутовала је још око половине овог столећа Србију. Тражио сам трага Доситеју, али га у Енглеској нисам могао ухватити. Али како сам био срећан, кад сам место њега наишао на Руђера Бошковића. Да ме је ико у великом британском музеју уочио једног јутра, он би ме видео прерадосна и пресрећна. А како да то и не будем!? У Лондону на крају прошлог и још у почетку овог века најучевнији и најваспитанији човек био је неки доктор Џонсон. Њега и да зна сваки Енглез. И замислите! Тај се др. Џонсо

својим мемоарима хвали, како је могао течно и лепо да се разговара на латинском језику с *нашим* Руђером Бошковићем. Колика је он тек морао бити величина! А он је *наш*. То нам се бар неће порећи.

Је ли вас кад год нанео пут у Егар? Тај град није за мене знатан ни с тога, што је у једно време био престоница немачког цара Фридриха Барбаросе, пријатеља нашег Немање, нити пак с тога што је у њему онако жалосно окончао Валенштајн; — ја сам у њ хаџијао једино с тога, што је ту дуго тамновао и живео један човек, *који можда и није био Србин*, али који се за таквог издавао, и који је *као Србин* страдао. Ја сам целивао породичну кронику Питоријуса, у којој има и његова слика, као што сам целивао свето јеванђеље, пошто ме је мати за то преко читавих великих поста приуготовљавала. Ви сигурно знате тога човека. То је последњи војвода српски Ђурађ Бранковић, који је стао српство хиљадама живота, но кога је аустријски цар нашао за нужно да затвори с тим, да га никад више у слободу не пусти.

У далекој и равној Холандији, земљи вечнога рада и борбе, отаџбини Спинозе, Гроција и Молешота, у великом граду Амстердаму, у галерији слика, где су заступљени сви ђенији рода људског, где је Рубенс тако јак, где су пејзажи низоземски с њиховим типичним ветрењачама тако величанствени, мене је заносила једна, по величини скромна, слика Чермакова, коју и [illegible] познајете. А зар „Црногорка на стражи“, из- [illegible] Чермаковом кичицом не би и вас занела!? Ја [illegible] ове слике виђао и у Прагу и у бечкој гале-

рији, и чим бих се с њима срео, остављао бих и Рафајела и Тицијана, и Мурила и Рубеију, и Рубенса и Ремbранта, и Ван Дојка и Дирера, и Пусена и Милеа, и све великане рода људског. За што? Јер сам се у творевинама свију њих дивио само ненадмашној вештини, мучећи се да их разумем, док сам се у сваку Чермакову слику одмах уживљавао, и на изменце дисао дахом сваког њеног појединог, па и најнезнатнијег лица.

У великој и непрегледној Русији излазила су пред моју младалачку уобразиљу врло често два велика Србина: Терлајић и Милорадовић. Онај је један од првих представника науке у Русији — први ректор петроградског свеучилишта, — уз то ватрен Србин, овај чувар и заштитник реда и законитости, уз то јунак, коме има мало равних, — а ред, јунаштво и наука уздижу све више Русију на њену сопствену корист, а на дику свега Славенства.

Јесте ли би били у Цариграду? Знате ли бар из далека лепоте његове? Кад је Бог стварао овај свет, онда је Азији определио задатак. У њој је требало све велико и славно да се зачне. И тако је било. Али је при створењу речено, да у Европи сви ти створови треба да дођу до савршенства, да тек у њој треба да буде прави храм свему великом и узвишеном. Европу је требало везати с Азијом. И та је веза имала да буде, та је веза и данас Цариград. Задатак велики, али је с тога и природа снабдела Цариград свим лепотама овога света. Јер је место, на коме се ди[illegible] Цариград сигурно најлепше парче земље на овој на[illegible] *кугли*. И на том најлепшем и највеличанственијем [illegible]

иадиђу земље слави се име Божје у хиљадама разних храмова, на стотину разних језика. И Цариград је сигурно најближе Богу. Зар је онда чудо, што су се сви народи овог света отимали о њега! Зар је чудо што је он још и данас најдрагоценији предмет најусрднијих пожуда свих снажних и јаких народа? Он ће то бити, док буде света и века. За мене и за сваког Србина Цариград је такође један храм, прави источник патриотизма. Нису ли овуда корачали св. Сава, док је био још у пуној снази, Душан и Стеван Високи! Први у цвету српског развитка, други кујући планове, да уздигне своју отаџбину до највеће славе и величине, трећи у тешкој борби за опстанак и за одржање своје домовине?! Нису ли сами зидови цариградски и данас најбољи и највиднији доказ некадашње наше јачине и умешности!? И зар онај босанац Мухамедове вере, што с примерном побожношћу ступа у некадашњу свету, а данашњу *Аја-Софију*, да се у њој смирено помоли пророку, и који се заборавља да је у Божјем храму, чије очи муњевито засијавају неким топлим жаром, а на чијем се лицу примећује осмех сина, који се после дугог растанка са својима, кад вас чује, да говорите српским, његовим и вашим матерним језиком, — зар већ и он сам није доста, па да у вама пробуди и изазове поворку мисли о тешкој прошлости нашој и још о тежој садашњости, да о будућности и не говорим. Није ли он најбољи доказ вазд...ње наше верске и политичке тесногрудости, није сам он оличена слика нашег сањаличког карактера, је у Мухамеданизму дошао до свога савршенства?

Оставити постојбину своју, напустити земљу, у којој се истина проводе тешки дани, али у којој смо први пут угледали сунце, у којој смо први пут поздравили зору и рађање природе, где су кости наших прадедова; напустити језик, којим нам је мати протепала прве речи „чедо моје“!, па се кренути у далеки свет, у коме нико за нас не хаје, у коме нас нико не разуме, у коме нико не осећа нашим осећајима нити дише нашим дахом, у коме се и не зна шта су гусле ни шта је песма, у коме се и Марко и Милош спомињу само као душмани — ах, то је безумље, то је грех, али то је и срам и погрда за данашњу Европу, или бар за њеног представника у Босни и Ерцеговини.

И ми је данас остављамо и напуштамо као мухамеданци, а у прошлим вековима смо је напуштали као хришћани. И ко ту губи, а ко добија? Губимо и губили смо само ми и наша будућност, а добијају наши душмани. Или зар мислите, да вам Мљетци и други италијански градови не би могли приповедати о читавој војсци наших исељеника из свих крајева, који су оставили свој завичај и дошли у њих, једни да се склоне од насиља и безакоња турског, други да агитирају, да спремају завереничке чете против вековног непријатеља српства и хришћанства. Да, и кад би вапај њихов и очајање њихово допрло данас до нас, они би нам парали срце, убијали дах. Па где су ти толики и тако одлични борци и патриоте? Где су? Отишли су, или још боље, одведени су да се боре против ог
истог непријатеља, али на другом месту, за туђ рач
и како их јад и беда нису могли мамити натраг у

вичај, они су дочекали залазак свога сунца тамо где су се затекли. Многи је од њих можда засновао у новом завичају и породицу, оставио жену и децу за собом; али потомство њихово већ ни у другом колену није знало за Србију и за Српство, а кога је од њих за ове везивало још име, он га је поталијанио, понемчио, пофранцузио. Зашто? Разлог је врло прост. Ту децу и то потомство није *српска мати* задојила српским млеком, њима није прозборила она прво на српском дивном језику; она од ње нису чула ни причу о анђелима и вилама ни о змајевима и вештицама; она њима није говорила ни о племенитости царице Милице, мајке Југовића, ни Јевросиме мајке, нити о јунаштву Милоша и Марка и о врлинама Лазара, Милана Топлице и Ивана Косанчића, и ако је рођени отац почео кад говорити о Душановом царству, деца су му се можда потсмехнула, како га не мрзи, да им толико говори „о варварима“, кад и онако новим језиком не говори ни као она. Видите ли жалосну слику једног таквог оца?

Ове и овакве мисли обузимале су ми дух често у туђини, али оне ме нису никад биле савладале у толикој мери, као кад сам се упознао с „фон Новаковићем“.

* * *

Од кад се зна, а то је од друге половине прошлог века, да наши иду на страну на науке, од тада ia Липиска (Лајпциг) место, где се у туђини највише састајало. Сигурно је, да од краја прошлог века било ни једног школског течаја, а да на тамош-

њем универзитету не буде бар по који Србин. Почните од Петра Павловог од Соколовића*), па ћете наћи ланац непрекинут све до данас. А поред осталих тамо су у почетку били и Доситије и Сима Милутиновић-Сарајлија па и сам Вук.

Од куда да млади Срби бирају баш Липиску, где би утврдили и довршили своју научну спрему? упитаће можда читалац. То није било баш са свим случајно. Има томе дубљих узрока. Липиска је некад била средиште наше браће, која су остала на северу, и која се и данас зову: *Лужички Срби*. Још у прошломе веку суђено је у судовима липиским на славенском, т. ј. на језику лужичких Срба. Сва места око ње носе још и данас чисто славенска имена. Наши млади Срби су ишли дакле у Липиску својој, и ако удаљеној и отуђеној браћи, и налазили су међу овима усрдан пријем чак и пошто су их насеобине *немачке и немачка* култура са свим проредиле. Само се тиме објашњује, да су наши претходници пролазили Беч и Праг и остављали на страну све европске универзитете, па се с особитом љубављу упућивали у Липиску. Та традиција се провлачи још и до данас и ја ћу радо признати, да ме је поред великог угледа, који данас ужива липиски универзитет, вукла тамо и жеља, да видим школу, у којој су учили наши први учитељи, творци и основатељи наше нове књижевности и науке. И сама помисао на њих и на патње, с којима су они имали да се у своје време боре, ободравала ме је и храбрила

*) Види чланак „Заборављени патриота“ у *Братству*, књ. III.

у часовима очајања, који ни код мене нису били ретки. Нека им је и на томе хвала!

И наше је поколење ишло стазама њиховим у неговању пријатељства с нашом браћом, лужичким Србима, и ми смо се и овом приликом уверили, да је она наша пословица народна, која вели да „крв није вода“, истинита. Оно мало лужичких Срба, с којима смо тамо дошли у додир, били су нам прави и искрени пријатељи, и њих се сваки од нас сећа с радошћу, и ми се поздрављамо по свакој новој ласти, која од од нас к њима иде, или од њих к нама долази. Али су и они не само у самој Липисци већ у целој околини на умору. Германизација, која има сва могућа средства на расположењу, корача гигантским корацима, и ми ћемо једног дана читати, да су сва околна места прекрштена на немачки, и свако ће се завршивати-dorf или-vorstadt, у место што се данас сва свршују на *ић*. Лужички Срби су готово сви протестанти, и тако их осим језика ништа не одваја од Немаца. Но ови дижу у велико и ту преграду. Већ у првом разреду деца почињу учити немачки, а како је то језик суда, полиције, школе, штампе и трговине, то га и млади Лужичани уче брзо, и то увек на штету свог језика. Још само свештеници по удаљенијим селима држе проповеди на језику лужичких Срба, а Немци се хвастају, како ће и то у скоро престати, и како се то сад чини само због сеоских жена, које неће ни по што да уче немачки, и које као за инат заборављају све што су у школи научиле, чим из ње изађу. ово је истина. — Нас већ одавна не би било као родности, признао ми је један свештеник лужички

из околине Будишина, њиховог данашњег средишта, нас већ одавна не би било, да матере још и данас и на самртном часу не заклињу своју децу, да чувају свој језик и своје обичаје.

Али и ово ако једва успорава коначно понемчење наше северне браће, уздржати га сигурно неће. Ето око Липиске их већ никако и нема.

* * *

Једно по подне било је то око Госпођина дне год. 188.. дигао сам се био с једним пријатељем, правим Прусом, да учинимо један пешачки излет од једног до два часа. Ишли смо у правцу на исток. Он је хтео нарочито да види место, одакле је Наполеон руководио чувену липиску битку, — мој пријатељ је пруски официр, а ја сам поред тога хтео да видим, еда ли ћу у селу, које је било последња тачка нашег излета, наићи ма и на једног Лужичанина.

На најлепшем месту на путу за П., баш наспрам самог дивног споменика, који је у лепом шумарку подигнут на месту, где су три монарха стајала и посматрала борбу, пошто је Наполеон био већ потиснут с ону страну Липиске, падају вам у очи неколико чистих и лепих кућица, а у средини њиховој подиже се понајлепша с натписом „Пивница фон Новаковића“, на немачком језику.

Можете замислити, како ме је та „фирма“ изненадила. Са свим несвесно предложим свом пријатељу, да мало ту свратимо, но он је мислио да ће бити боље,

да то учинимо у повратку, пошто нам треба још подоста, да стигнемо до циља, који смо себи поставили. Ја сам примио разлог. Али то после подне мој је пријатељ два или три пута приметио, како сам ја-расејан, и чудио се томе. Он ми је, тачношћу, којом се одликују његови земљаци и ревношћу правога пријатеља, уз то још с поносом пруског официра, описивао битку на Липисци, која је дала нови обрт стварима у Европи, па можда „и у целом свету“. Јена, Москва и Ватерло су битке само другога реда; својом замашношћу и својом великодушношћу њих све надмашује она, која се била на овој таласастој равници.... Наполеон је био ђенијалан војник ... das lässt sich nicht bestreiten, али он није имао коњице наших Фридриха. Па онда руски Козаци, па аустријски пандури... А пандурима су се звали нарочито наши Војвођани, Личани и Крајишници..... И колико ми он још о овој битци није говорио! Да сам био мало присебнији, или да сам могао његов говор стенографисати, то би сигурно био најсавршенији панегирик битци на Липисци или бар — њеним победиоцима. Али ја сам био *у туђини*, и мене је сад, не знам ни сам за што, било опчарало оно „фон Новаковић“ на фирми оне сеоске механе, можда само с тога, што се с оваквим именима у овој даљини никако нисам сретао.

Из села где смо се поодморили и поткрепили, кренули смо се у први сумрак. Кад смо на ново стигли пред „фон Новаковићеву“ механу, ту се осећала, и пред њом и у њој, живост, које данас по подне није било.

На небу су се једна по једна рађале многобројне звезде, вечна кандила на олтару природе.

У крчми смо застали неколико људи и жена. Али то нису посетиоци, с каквим се обично по оваквим крчмама срећете. То су све били жетеоци и косачи, и њихова ведра лица и класје пшенице, и трагови од сена на њиховом оделу, показивали су већ на први поглед, да су то вредни радници, а њихов весели израз и међусобно пријатељско опхођење, спремање вечере за њих ту у самој крчми и интимност, која се огледала у њиховим одношајима према послузи у крчми, упућивале су на закључак, да то нису обични кафански гости› „муштерије,“ већ да су то радници и гости самог крчмама.

Ми смо потражили по чашу пива, па смо, чекајући на самог крчмара, јер нам ни један од присутних није личио на крчмара — почели разгледати слике по дувару. Већ се на први поглед видело, да их је неко поређао с укусом и по одређеном плану. Најпре су на једној страни стајали стари цар Виљем и саксонски краљ — то се већ по себи разуме. Одмах испод њих у мало мањим оквирима били су Бизмарк и Молтке. На другој страни била је слика три монарха, три савезника, који су овде, на овом месту, били битку против Наполеона. До ње је била слика самог Наполеона, како је изгледао после изгубљене битке. Испод ових двеју била је слика, која је представљала напад пруске коњице на Кенигрецу под командом ондашњег престолонаследника, царевића Фридриха: — И то је све. Ништа више. Ни једна од оних баналних „контрафа“, које се по крчмама још увек виђају како код нас, тако и на страни.

Брзо су привучена један другом два стола, постављена је заједничка совра, и баш кад су се радници почели ређати око стола и заузумати места, на вратима од крчме указа се један старац, готово сав бео, и ја не знам, шта је на њему пре падало у очи: да ли младалачки израз и руменило лица, које је тако лепо пркосило његовим белим, густим и великим брцима, или весео израз, који је још већма опонирао његовој штаци à la Ђока Влајковић! Десна нога му је била одсечена до колена, али он је са штаком и левом ишао и кретао се, као да има не обе, но три ноге. И својим уласком као да је унео нови живот у све оне, који су били у крчми. Почеше се испрекидани и шаљиви разговори о данашњем раду, и настаде смех и као неко опште задовољство. Човек пе би никад помислио, да су ови људи целог дана радили.

Мене је овај старина опчарао, чим се на вратима појавио. Ја сам са својим пријатељем свратио овамо, да видим „фон Новаковића", и ја га до тад нисам био видео, и није ми падало на памет, да га назирем ни у једном од присутних. Чим се он појавио на прагу, ја сам дошануо мом пријатељу: то је он. И ја се нисам могао преварити. Ја бих оног тренутка заложио главу, да се нисам преварио. И зар сам се и могао преварити? Зар ови густи брци, који овако лепо доликују овоме правилном челу и овим испалим јабучицама, и којима само њихов госа неда, да се дохвате шију, зар ове очи пуне планинске природне бистрине, ова уста, која у вези с носем одају честитост и до-

бродушност, зар цела ова појава и човека и јунака, не одају и његово порекло и његову народност?

— Овај није син ових равница. Његово порекло није нигде у долини Лабе, добацих свом пријатељу, не одвајајући очију од старца.

— Бисте ли дали на то литар пива? додаде он као од шале.

— Бих не један но десет, но сто. Колико год хоћете, одговорих ја, тврдо уверен, да изгубити не могу.

Није нам требало много да дознамо, да је он баш гостионичар, да је он „фон Новаковић“, јер је сам пришао к нашем столу и као прави нас кафеџија поздравио. Али кад смо га једном већ добили, ми га нисмо више пуштали. По свему што се могло приметити, мој пријатељ је у њему гледао свог ратног друга; ја сам тражио да у њему нађем још више од тога.

Најпре се говор отпочео као и обично о времену и о жетви; за тим се у брзо прешло на војску, — то је било тим лакше, што је баш у то време био на дневном реду у Берлину велики немачки војни буџет. Наш домаћин се одмах дочепао мисли, које је von der Goltz, чувени војни ауторитет у Немачкој заступао о скраћењу рока војничке обавезе. „Народ треба брзо учити оружју и борби, па га пуштати да ради земљу и своје занате“, завршивао је он, „јер ако је неоспорно, да се треба бранити од спољних нападача, још је неоспорније, да се то може чинити само онда, кад се има с чим“. — Колико здравог разума у једног крчмара земљорадника! Он ипак не може бити равничар. У осталом, он ми поред све своје учтивости изгледа и мало

оштар, да бих га могао изједначити са Саксонцима, чија је добродушност и благост тако позната.

Ја нисам могао одолети својим слутњама.

— Ви сигурно нисте родом одавде? обратим му се ја изненада.

— Јесам, господине, да одакле бих био? био је његов хладан одговор, а докле је то говорио, из очију си му читао питање: а што ти то сад питаш?

— Знам, знам. Ви сте се можда родили овде, али онда се сигурно ваш отац од некуд, и то сигурно из далека, доселио овамо, упадох му ја одмах у реч.

— И мој се отац родио баш на овом истом имању. Где ми сад седимо, ту је он провео цео свој век. Само је онда кућа била мало мања. Ја сам ову сазидао има тек четири године..... Али и ви ћете имати нешто право.

У то га позваше на вечеру. Старац погледа на сто, за који су били поседали већ сви радници, нагну још један пут своју земљану боцу с пивом, па баш кад се спремао да се дигне, као да се предомисли.

— Пријатно, рече мало гласније, окренувши се столу, за којим су радници седели, и за којим је у врху било његово место. Пријатно, ја ћу мало доцније.

— Мој пријатељ се интересује вашим пореклом, упаде одмах у реч Марсов следбеник из Молткеове школе; мени је опет стало до тога да дознам, где сте оставили вашу ногу, и мени је или боље нама је обојици врло мило, што нам чините задовољство, да још и тренутак останете овде с нама.

Пре но што се домаћин и могао заблагодарити пажњи нашој, ускочих му ја.

— Ево ја ни сад још не могу да верујем, да сте ви пореклом одавде. И ваш изглед, и цела ваша појава, па и само ваше име упућују ме да верујем, да ако нисте ви, оно су ваши стари из наших крајева, а ја сам, ако то до сад нисте знали — Србин.

Старац извуче своју бурмутицу, понуди њоме и мога пријатеља и мене, погледа ме, као да би хтео упитати: а што ли ти баш тако наваљујеш, да ти ја причам своје порекло, па онда отпоче:

— Дозволите ми, али ви сте обојица неки чудновати свеци. Ви обојица имате право. Ја сам се истина родио овде. И мој се отац родио овде. Али мој деда се *није* овде родио. Он се овамо доселио, и то из далека....

Старац опет повуче из своје боце један гутљај, убриса и засука своје бркове, па продужи.

— Мој деда је родом из Босне. Отуда је пребегао још као млад од турског зулума и ступио је у Аустријску војску као добровољац. И ако прост човек он се у брзо одликовао и постао је четником. У Битци, која се овде била између Европе с једне и Наполеона с друге стране, мој дед је са својом четом, у којој су били све сами његови земљаци, отео од непријатеља један за другим три шанца. При отимању последњег рањен је и сам, али су га његови земљаци ипак спасли. По свршеној битци мој је деда добио за награду ово парче земље, на ком су сад ове моје кућице, и како је био онеспособљен за даље ратовање, остао је да овде живи. Уз то је подигнут и у племство. Од Милоша Новаковића постао је Милош фон Новаковић. Измо-

лио се био у старешина, да с њим тада остане овде и још један његов друг, кога је звао „побратим“... Он се почео овде полако окућивати. За тим се ускоро оженио, узев за жену кћер богатога Лужичанина Дражика. Умро је као што ми је отац приповедао, у дубокој старости, али ја га нисам запамтио. Тамо код вас мора да је лепо, јер ми је мој покојни отац причао, да је деда још и на последњем часу помињао свој завичај, а још на месец дана пред смрт говорио је, како ће ићи. чим се придигне, тамо. Само су га и баба ми и покојни отац много од тога одвраћали и нису га хтели пустити да иде. Своме „побратиму“ је на самртном часу препоручио, да иде у завичај, и онда је испоздрављао све, којих се сећао, а који су можда били већ одавна помрли...... Мој покојни отац је знао једва по неку реч очевог језика, али се с њим споразумевао лако, јер је покојни деда опет био прилично научио лужички поред бабе, а и отац је тај језик знао — као матерњи. Али га је и он ускоро заборавио. И како да не би. Кућа Дражика била је последња од лужичких у овој околини. Све сестре моје бабе поудавале су се у град, и мој покојни отац виђао је своје тетке у месец дана по један пут. С целом осталом околином говорио је немачки... Моја мати — и она покојница, бог да јој душу прости! — била је чиста Немица из Коњевића. И ја и моје сестре научили смо од ње само немачки ... Кад сам дорастао, био сам љев војник. Гушио сам буне и био сам у неколико ака. Год. 1866 однела ми је граната ово парче е, кога сад као што видите овде нема. За одне-

сену ногу добио сам орден . . . Кад сам се вратио дома затекао сам оца на самрти. Свио сам се по његовој смрти око матере и ставио сам себи у задатак, да очувам ово мало имањица, што је деда крвљу и с опасношћу живота задобио. До сад ми је, хвала Богу, ишло све за руком и добро, а он ме, хвалим га, неће сигурно ни од сад остављати . . . . . Ето то вам је све. Da haben sie es . . . И он опет извуче своју бурмутицу, и понуди нам по један шмрк, и сам повуче добру дозу.

Радници су за противним столом ћеретали. Међу нама владала је тишина. Старац као да се сам за себе враћао у своју прошлост. Мој пријатељ као да га је на том путу пратио. Моја је глава била пуна мисли и слика, које су се гомилале једна преко друге и једна другу претрпавале и запљускивале.

— Имате ли ви „кућњег патрона“? упитах га са свим несвесно. Овај сам израз употребио с тога, што сам се бојао, да ме неће разумети, ако га запитам за славу.

— Кућњег патрона, породичног патрона, да. То се код вас зове „слава“ је ли? И он ту реч изговори чисто и лепо. Да, имали смо нешто налик на то. Док је покојни деда живео, на св. Николу су сви суседи били позивани на гозбу. Тога дана је он слао по једну воштану свећу и по какав новчани прилог у грчку цркву у граду . . . Он је био грчке вере. Ви сте сви тамо грчке вере . . . И Руси су грчке вере. .

Ја му само ћутке одобрих, да би продужио даљ , а он настави:

— И мој отац је још крштен у грчкој цркви. Но он се венчао у нашој протестанској — цркви, и ја и моје сестре крштени смо у тој цркви. Од смрти мога деде ми место „славе“, која овде није у обичају, дајемо прилоге општини на сиротињу. Мој покојни отац давао је но то о св. Николи двадесет и пет, ја дајем сто марака . . . Кад ја умрем, оставићу такво завештање општини, јер моје сестре и зетови неће о томе ништа да чују. А наш је деда заслужио, да бар то чинимо за његову успомену. . . . .

Он опет ућута. — Мој пријатељ га је посматрао дуго, па ће упитати:

— Бога вам, кажите ми право, да ли ви кадгод мислите на постојбину свог деде? да ли вас што привлачи Србији и Српству — јер ваш је деда био Србин, ви то сигурно знате?

Мој пријатељ као да је читао моје мисли. Ја сам се таман спремао да га то исто запитам.

— Говорићу вам истину. И он нас погледа обојицу. Осим пијетета према моме деди, мене ништа не везује за Српство. Ја сам се родио, одрастао, васпитао се и живео овде, међу Немцима. Ја у овој земљи гледам своју отаџбину. Ево, — и он се окрене мени — ви сте осим мог покојног оца други Србин, кога у животу свом виђам. Пре четрдесет година видео сам једног учевног и доброг Србина: Вука Караџића, и сад вас. И то је све. И Караџић је био чуо за нашу кућу. Мени је као младићу дао неколико књига на српском и на немачком, и ја сам ове последње са задовољством читао. После сам набавио и његову слику.

Имам је у својој соби. То је био човек .... Од тада никог више. И да сам јутрос издануо, он би био једини .... Па ипак године 1876 кад је „оно мало Херцеговине“, као што је Бизмарк једном приликом рекао, устало на оружје, ја сам можда први пут озбиљно клео гранату, која ми је на Кенгрецу однела ногу. Да тога није било, ја бих по свој прилици оставио кости негде у Херцеговини. Зашто? Како? шта ме је тамо вукло? ни сам вам не бих умео рећи. Па ипак ме тада нешто неизмерно вукло тамо. И да сам само био здрав, и да сам нашао само једног друга, ја бих отишао тамо да се борим с браћом мога деде односно с њиховим унуцима. Да, доиста. Тада ми је у два маха излазио покојни деда у сну пред очи, и у оба пута ми је говорио и то тешким лужичким језиком, како он хоће у свој стари завичај, а како ће тамо да поведе и мене ... И од тада га готово више нисам ни сневао. Или и кад ми се појави у сну, он прође као сенка. .. Али сад је већ све измењено .. Наше новине говоре, да је сад и тамо све у реду... Радовао сам се сваком српском успеху и то некако по инстинкту, и можда ће вам бити смешно кад вам кажем, али сам се за време последњег рата често дохватио с мојим познаницима. Они сви обожавају кнеза Батенберга. Он је истина добар јунак. .. Али сам ја ипак тврдио увек и остајем при томе, да су Срби храбрији од Бугара. А победа? победа ... рат је често коцка. ....

За тим је разговор опет прешао на пруско-аустријски, по том на немачко-француски, па на руско-турск

рат, у коме је Гурка наш домаћин назвао другим Суваровом.

Кад смо се ми дигли у крчми, више није било ни једног радника. Часовник је показивао још само пет минута до једанаест. Домаћин нас је испратио до врата и извињавао се, да нас је својим „ћеретањем“ толико задржао. Ми смо се бранили од тога. На против ми смо њему били захвални.

— Драги мој „брате славенски“, рекао ми је мој пријатељ, који ме обично у добром расположењу тако звао, ја сам вам искрено благородан на овој прилици. Ово је врло интересантан човек.

— На против, благодарност је на мојој страни.

*
* *

Ноћ је била ведра, пуна звезда, као ноћ после пиротске битке. Само ове ноћас нису падале у толикој мери. Ми смо ишли, обојица удубљени у мисли. Мој пријатељ је покушавао, да по кад и кад прекине ово ћутање каквом шалом, али мени ова вечерас није пријањала за срце. И с десна и с лева мирисале су покошене ливаде и пожњевене њиве. Природа је дисала вечерњим успореним дахом. Попци су певали тужну песму растанка, јер су из покошене траве морали да се крију испод жбунова, који су били упарађени покрај сеоског пута. По који слепи миш прнуо би око наших глава, пратио би нас по мало, па би нас и он [illegible]гавио. Под ведрим звезданим небом, мој се поглед [illegible]еко таласасте равнице губио у бесконачности; моје [illegible]и мора да су биле сузне, јер ми је све пред њима

треперило. Мој је дах био успоренији, моје су се груди дизале теже и лаганије. Ми смо тако корачали ћутке без и једне речи. Мени није разговор никако ишао од срца, а он је то увиђао, па ме је оставио на миру.

На часовнику оближње цркве избијала је поноћ, кад сам ја оставио свог пријатеља пред његовим станом. За тим сам продужио сам. И ако сам данас толико био на ногама, видео сам да од сна ноћас нема ни спомена, и ја сам прошао и свој стан и упутио се у оближњу шуму. Тако сам, удубљен у безброј мисли, лутао до пред саму зору.

. . . Наш народ растурен и раздвојен и политички и вером . . . Ни једна трећина његова не може да ради на општем добру . . . Непријатељи нас цепају и с поља и унутра . . . Језуитским лукавством отеше нам Босну и Херцеговину . . . Гадним шпекулацијама пуштају или још боље туткају Арнауте и Бугаре да у Македонији и Ст. Србији, на очиглед „просвећеној“ (?) Европи злостављају и уништавају српски народ. А ми? — поштењаци! . . . Ми гинемо и за Аустрију и за Пруску и за Турску и за Русију и за Бугарску и за Мађаре и за Италијане и — за кога још не. Где је још стопа од Алпа и Апенина па на овамо, коју ми нисмо попрскали нашом крвљу? И ништа или готово ништа нисмо отуда извукли за себе. Раздељени и растурени у ове две скромне кућице једва се бранимо од аждаја, које прете, да нас прогутају. Па онда наш унутрашњи раздор, па наше недаће, па јадно стање наше браће под стотину господара!

Па онда опет „фон Новаковић“. Њему *„наше новине“* говоре, да је сад тамо све у реду. Грешник! Али шта ће он за то. Њега није родила *српска мати*. Њега није *она* одгајила. За деду везују га само *осећај* поштовања. Мати је узгојитељка срца. А у његове је матере оно било — немачко. И колико је „фон Новаковића“ на свету и колико их је било, и колико ће их још бити?

Али смо потомци Душанови! Ми треба да створимо велику и снажну Србију. Ах богови!! И мени се и нехотице отимље из груди:

„Да је игде брата на свијету.
Да пожали! Ка' да би помога!“....

И зора већ почиње да руди. А мени као да Змај с његовом мирноћом и поуздањем дошаптава:

„Устај! живи! бори се! не клони!“

— И опет напред!

Аранђелов-дан. 91.

М. В. Радоњић.

ПО КУМАНОВСКОЈ И СКОПЉАНСКОЈ ОКОЛИНИ[1])
(1889.)

I

Два дана у манастиру Матејчи.

Док сам се у Куманову више пута о школским распустима налазио, отимаше ми се поглед често тамо на запад од Куманова; често сам пута, далеким погледима, тражио на огранку Гиланскога Карадага, на поноситој Црној Гори скопљанској, ону звезду светиљу, у коју су сви овамошњи Срби очи упрли; тражио сам да у тој даљини угледам задужбину српску — манастир Матејчу.[2])

[1]) Читано и примљено у Историско-филолошкој дружини „Даничић" у 1891.

[2]) Г. Панта Срећковић је писао о овом манастиру у „Брастњу" књ. II из својих путничких бележака од 1873. и тамо га назвао „Гроб Царице Јелене".

Сва предања о овоме манастиру, која сам за десетину година из живих уста Срба кумановаца слушао,

---

Г. Ив. Јастребов је писао о овом манастиру у Гласнику ученога друштва књ. LX и назвао га је „Црногорска Богородица" — онако како га у нашим старим писаним споменицима записанога имамо. Он, пишући о овом манастиру, прибележио је ово: „Старци скопачког округа причају да су њиови отци и дедови ишли на сабор у Матејићу на Госпођин дан 15 августа и да се она Богородица Црногорском Богородицом звала по имену предела у којем се налази оно село".

Г. М. С. Милојевић у „Наши манастири и калуђерство" на стр. 58. назива овај манастир „Матејевачки манастир".

Колико смо пак ми, за ово десетину година, из живих уста овамошњих Срба, од Врања до Скопља и од Гилана до Овчег поља, могли чути, нсће се овај манастир звати нити „Гроб Царице Јелене", нити Црногорска „Богородица", него *Манастир Матејча* или, како га г. М. С. Милојевић назива, „*Матејевачки Манастир*".

Заиста, чујемо доцније из предања овамошњих Срба, да је у овој цркви сахрањена нека српска царица, и да јој иду на поклоњење и Срби и Арнаути — али опет за то, манастир нико не зове „Гроб Царице Јелене", него, као што рекосмо, Манастир Матејча или „Матејевачки манастир".

Даље, да се не зове ни „Црногорска Богородица", види се из саме оне белешке г. Ив. Јастребова, т. ј. „да су отци и дедови скопачких Срба ишли у Матејићу на сабор. . . ." Добро! Они су дакле „на Геспођин дан. 15. августа долазили у Матејићу на сабор". Да. Долазили су на онај дан на који долазе и сада сваке године Срби из куман. и скопљ. окр., али не на *сабор*, него иначе, као на велики празник, јер ево из живих уста чујемо, а и очевидци смо за ово десетак година, да народ долази овде на *сабор* само на малу Госпођину (8. септембра), како јо и г. П. С. Срећковић забележио. Даље, старци су причали да су долазили у „Матејићу". То ће рећи Матејчу, садање село. Па како је село Матејча далеко од овога манастира, више од једног и по часа; како је ово село, Матејча, арнаутско, као и, шта ће народ у село кад иде да се поклони цркви — излази да су и стари у манастир долазили и да су га, по селу Матејчи, звали Матејића (као што је записао г. Ив. Јастребов), јер је разлика само између Матсјча (nominativ) и Матејића.

оставише ми дубоко урез ануу души мојој жељу, да једном посетим ову задужбину наших старих, која расташе у мени с дана на дан све више и више, док прошле године, о распусту, не улучих прилику, да се из Врања кренем на овај пут.

19. јула прошле године у 8.$_{20}$ часова у јутру, оставим врањску станицу, те се брзим возом повезох за Куманово. После четири часа, пошто воз пролете кроз равно и плодно Врањско Поморавље, projуривши мимо станице: Ристовац (право му је име Рајистовац), Зибевче (право му је име Жбѐвац) Божињѐвац, Букорѐвце и Табȁновце — стиже у подне на кумановску станицу. — И 19. јула прошле године, баш у подне, нађох се у Куманову.

*

Ту смо сада. Или сада или никад, самоваља да добијем допуштење од полиције, а што је главније, да ме бугарски агенти не дочују јер ће ми они „скројити калпак“.

Још тога дана дознадох, да ће два јеснафа: абаџијски и папуџијски (то је обућарски) прекосутра, у петак, чинити излет у манастир Матејчу. Тога ради нађох се са старешинама ова два јеснафа и уговорисмо да и ја пођем с њима, само да, претходно, добијем допуштење од полиције.

Прекосутра пођох у полицију за допуштење. Уђох јузбаши а он ни да чује за то, него ми поче очитавати онакве „лекције“, какве могу само

турски полицајци. Држао ме је „на истинтак“ више од пола часа. И тек кад уђе Али зајим и опомену га да не чини то, него да ми да допуштење, пружи ми овај једно парче хартије, а путну ми исправу одузе и рече, да могу, „у царско име“ ићи у манастир и куд хоћу по кумановској и скопљанској околини.

*

Ма да беше нека паклена душа бугарских агената нашла за потребно да ме хитном депешом пред скопљанским валијом оклевета, и да мој наиван полазак у манастир Матејчу осујети — ипак сам могао још сутра, после подне, око два часа, у друштву Али зајима, Агуш јефендије и до стотину Срба коњаника, „у царско име“ поћи у манастир Матејчу. Искуписмо се изнад Куманова до турскога гробља, и притешњени од јаке јулијске врућине, брзо појурисмо Бедињским пољем, оставивши село Бедиње десно од нас и дохватисмо се села Лопата. Остављајући десно од нас село Лопате и даље тамо Режановце, Опоје, Липково, Отљу и др., ето смо, после два часа, у селу Матејчи.[3])

---

[3]) Г. П. С. Срећковић пише место *Матејча* — Матејч. Он је имао уза се турске жандарме и они су му казали село онако, како га Турци званично зову, јер сви овамошњи Срби па и Арнаути зову село Матејча а не Матејч. Турци имају особину свога језика да из многих наших именица одбацају крајњи самогласник, па су то у званичном списку учинили и с именом овога села. Ова особина турскога језика може се видети и у списку села врањ. окр., којим се је г. М. Ђ. Милићевић, пишући „с Дунава над Пчињу“ послужио, јер су му имена села веома осакаћена.

Матејча је село прилично велико и богато. Имаће до 200 кућа и по изузетку, већина их је арнаутских. Арнаути беху чули за наш долазак, те се беху искупили у Матејчи. Мене одмах познаше и врло пријатељски ме примише.

После кратког одмора у Матејчи продужисмо кроз Матејчу и ударисмо реком Матејачком. Одмах изнад села дођосмо до једне развалине — цркве св. Ђорђа (како ми ево причају и Срби и Арнаути). Код ове се цркве скупљају Срби о Ђурђеву-дне те одавде носе крсте по пољу. Од цркве ове, упоредо с Матејачком реком, ишли смо скоро читав час. Сад се почесмо пети уз брдо Манастириште, на ком је и манастир Матејча, и после пешачења, више од једнога часа, узаним, овде онде помошћеним путем, стигосмо пред манастир Матејчу. Сјахасмо пред манастиром и потражисмо по горњу хаљину, јер вечерњи поветарац брисаше отуда са Гиланскога Карадага.

*

Ја сам чисто изгубљен. Машта је моја још путем развијала различне слике из старога доба, нашега историјског живота. — чињаше ми се, као да ће нас овде дочекати дворани и перјаници Нејакога Цара и милостиве Царице Јелене, господара овога српскога краја. Чињаше ми се, као да ћу с манастиришта, тамо у гори посматрати пуно јунака наших старих, пуно велмужа српских, који се, као пауни, шећу по овоме крају и слушају шта њихови потомци о њима

говоре! И док ми се такве историјске слике, такве мисли по глави врзаху — изгледаше ми као да ме њих неколицина вуку, отимљући се ко ће ме бољим и чаробнијим предметом забавити! Куд год бих бацио поглед — тамо би ми и остао. Уморио сам се гледајући већ! Све ми се чињаше лепше од лепшега! Па чега бих се пре нагледати могао и шта бих описати могао?

Да ли да се нагледам и оних густих јасенових и багренових гора; или оних горостасних липара, који се нижу свуда око Манастиришта; или питомих и мирисних долиница, кроз које тихо жуборе бистри поточићи? Или ћу погледати тамо на исток величанствену кумановску равницу, у којој се бели Куманово; или да преко Куманова погледам по пољу нагоричком, које последњи пут овога дана обасипаху сунчани зраци? Или ћу се загледати на запад у поноситу Црну Гору скопљанску, на чије се врхове, чини ми се, небо наслања; или на север да погледам, по кршном и горовитом Карадагу Гиланском, који вечерас баш бесно хучи, као да казује да му нешто није право? Или ћу пустити далеке погледе, далеко тамо на југ, па да, као у магли, разгледам по Овчем Пољу; да погледам на беле ридове овчепољеске, у којима се уздижу стотинама задужбина српских? — Све бих хтео да разгледам, али не могу. Не могу јер сам се већ уморио гледајући!

Но оставимо нека се мрак мирно спушта на вај величанствени наш хоризонат; оставимо горе

ове нека и даље шуште, и поточиће, нека и даље роморе; оставимо их до сутра а сада хајдемо унутра, хајдемо у двор манастирски да потражимо собу и да се сместимо.

*
* *

Кроз велика двокрилна дворска врата, улегосмо у двор. Одмах према вратима, на једно 30 корачаји, уздиже се црква Св. Богородице (8 септембра.), задужбина наших старих. Одронци од зидова, крова и стубова, ваљају се око цркве, а на крову се виде неколико младих јасенова и багренова, који су израсли још пре много година!

И на једној и на другој страни, од дворских врата, находе се прости двоспратни станови за госте да се у њима стане, када овде на збор, или иначе дођу. Сем станова има и осталих потребних зграда.

Док се сместисмо паде већ мрак. Послушници принесоше вечеру, вечерасмо, а после вечере настаде мало весеље. Само ко је имао прилике да међу овамошњим Србима буде у сличним весељима, тај само може представити себи вечерашње весеље.

Слегло се беше преко 100 Срба, 50 Арнаута и пет, шест Турака из Куманова. Дуж оба ходника беху постављене софре и вечерало се, а сада само падају зравица за здравицом. Почевши од „царско име“ па редом за здравље: мира и слоге међу браћом, трговине, берићета и тако даље.

После здравица, „док винце улезе у лице, а ракија беседити стаде“, а уз свирку милу скопљанских

свирача и пуцњаву пушака, заорише се са обадва чардака, песма за песмом; на изменце беваху једни па други, то јест, са једнога па са другога чардака.

Певало се и српских и турских и арнаутских песама, али највише привукоше пажњу наравно, српске песме. Не само садржина, но и слатка мелодија српских кумановских песама, натера ме, да неколико њих ево, верно, од речи до речи, прибележим. За то ћу пустити ево неколико Срба кумановаца, да нам попевају мало, како би смо садржину, ако не свакој и мелодију, чули.

Певаће нам неколико младих Срба занатлија из Куманова, који не знају даље од Скопља, а књигу су учили у „бугарски даскали“.

I

За гóра има три двóра,
У среди двора три бȁшче,
У средњу башчу три бȍра,
У средњо бȍрче три пилца.
Тој не ни беву три пилца
Већ тој ми беву три свȅца.
Први је свети Ђорђѝја,
Други је Свети Илѝја,
Трећи је сестра Марѝја.
Илија сестру питȁше:
„Марѝјо, сестро, Марѝјо,
„Што ти је чудна кошу́ља?
„Ни је на колци снȍвана,

„Ни на навој навѝјена,
„Ни на разбој ткàјена?“
Па му рече Марија:
„Илијо брате, Илијо,
„Када сам била малѐчка
Мајка ме дала дадѝју
„Ја сам си Бога чувàла,
„Божја ме мајка дарỳва“
Па ву рече Илија:
„Блазе ти сестро Маријо,
„Како си Бога трпѐла?
„Када се господ кáраше
— „Планѝнске кàрпе[4]) вáљаше
„Кр̀вава роса рòсеше“.
Па му рече Марија:
„Илијо, брате, Илијо,
„Божја ме мајка крѝјеше,
„Под десно њојно пàзуко“.

II

„Открѝвâј си, бела Ленко, бели тỳлбêн
Да ти видим, бела Ленко, бело лѝце,
Бело лице, бела Ленко, без белѝло.
„Што да видиш, Млади Митре, вајду нѐмâш,
— „Моје лице, млади Митре, продàдено,
„Продадено, млади Митре, обљỳбено“.

---

[4]) Карпа = стена, крш.

„Откривај си, бела Ленко, бели тулбен
„Да ти видим, бела Ленко, црни очи“,
„Црни очи, бела Ленко, без сурмило[5]),
„Што да видиш, млади Митре, вајду немаш,
„Моји очи, млади митре, продадени,
„Продадени, млади Митре, обљубени“.
„Откривај си бела Ленко, бели тулбен,
„Да ти видим, бела Ленко, бело грло,
„Бело грло, бела Ленко, без ђерда́на“.
„Што да видиш, млади Митре, вајду немаш,
„Моје грло, Млади Митре, продадено,
„Продадено, млади Митре, обљубено“.

III

Пуче пушка, ма̀мо, из Буди́ма града
Па уда́ри, мамо, бегов' чибукчѝју.
Удари, га мамо, танке половѝне,
Отвори му, мамо, деведѐсе ране.
Узвикна, подвикна бегов чибукчија:
„Јао леле Бога до милога Бога
„Ја си немам брата крвнѝну да вра̀ти;
„Нити имам татка, јеђѝм да доведе;
„Нити имам ма̀јку, жа̀лна да ме жали;
„Нити имам љу̑бу, меко да намести;
„Нити имам сестру, ране да преврже“,

---

[5]) Сурмило = боја за машћење обрва.

IV

Садила Вела вѐлешко лојзе,
Родило лојзе тој црно гројзе.
Правѝла Вела велешко вѝно,
Велешко вино црвено.
Учѝло лу̏до да иде да пије;
Испѝло лудо до две, три, четѝри;
Немало лудо паре да пла̀ти,
Оста̀ви лудо коња у рејим.
„Оста̀ни збогом Велче девѐјче“.
„Збогом у здравље лудо без коња“.
Па си пѐврна лудо да пије,
Испило лудо до две, три, четири;
Немало лудо паре да плати,
Остави лудо пушке у рејим,
„Остани збогом Велче девојче“.
„Збогом у здравље лудо без пушке“.
Па се поврна лудо да пије,
Испило лудо до две, три, четири,
Немало лудо паре да плати,
Остави лудо аљѝшта у рејим.
„Остани збогом Велче девојче“.
„Збогом у здравље младо без аљишта“.

V

Мој се дра̂ги низ аз[6]) башче шета,
Па си узе перо и артѝју,

---

[6]) Аз, ас = лепа, красна, чиста, истинита (права),

Па си пише своје љубе пѝсмо.
Писмо пише бистре слу̑зе лије
И у писмо ова̀кој ми збори:
„Ја послу̑шај драга моја мила,
„Ја послушај моји црни јади,
„Ја сирома за тебе у̑мреё̑м“.
Па си нађи славеја у башчу.
— Славѐј поје на бадемско дрво.
Стаде драги славејче да моли:
„Тебе молим славеј пиле мало
Ти славејче често полету̑јеш
„До љубине куће долету̑јеш.
„Кад одлѐтиш љубе на пенџеру‘
„Моја љуба на пенџеру стоји.
„Ем си стоји ем си цвеће бере,
„Ти ву пушти писмо у саксѝје“.
Славѐј узе од драгога писмо
Па га носи мене на пенџѐру,
Тур ми спушти писмо жаловѝто.
И ја узна црно, жално писмо,
Ем га чатим ем си слузе лијем
Са̀гледа ме моја ста̑ра мајка:
„Што ми, чедо, толке слузе лијеш,
„Што ми, чедо, бело лице мијеш,
Да л' је, чедо, вȍдица нестала ?“.
Свуд је мајке водица потѐкла
И у моји очи искочила,
— Искочила лице да ми мије.
Од тешки је, мајки, жа̀лови протекла
Славеј ми донесе жаловито писмо,

Баш од моје драго које сам љубила,
„Кажи, ћеро, кажи што ти драги пише“.
Мамо мори мила, сас писмо ме вика
Сас писмо ме вика тамо да му идем.
„Какво си му, ћеро, писмо писа̀ла?“
Ја му несам мајко никакво писала.
Само слузе лијем низ бело лице
И у срце ране по̀-големе правим.
Стаде мајка младу да ме учи
Како ваља писмо да напишем.
„Ја би, драги, дошла, мајка ми не дава.
А драги ми друго писмо написаја.
„Ти се, љубе, само на Бога помоли
„Да ти даде крила лабудови,
„Па прелети Ва̀рда̂р и Мораву
„Па прелети Струму и Мари̇цу
„Па си дођи на кона̀к у мене“.

VI,
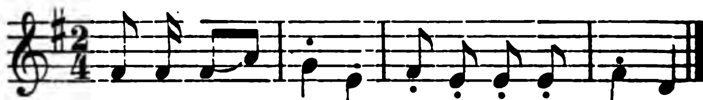
Девојченце бело, да ли би ме 'зѐло?
„'Зело би те, лудо, тики кућу немаш“.
Ако кућу немам жуте паре имам
— Паре ће да давам кућу ће напра̀вим

Кућу на три ката *сьс* дванàес' врата!
„'Зело би те, лудо, тики коња немаш“.
Ако коња немам жуте паре имам
— Паре ће да давам коња ће да кỳпим,
Коња дората̀ста и путоногàста,
Сьс шимширли седло сьс кѝткали узду!
„'Зело би те, лудо, тики пушке немаш“.
Ако пушке немам жуте паре имам.
— Паре ће да давам пушке ће да купим
Сребрни пиштови из бела Призрѐна.

VII.
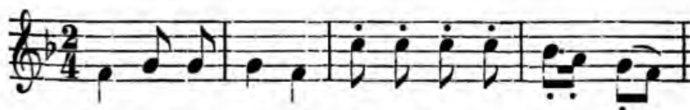
Три пу - та дој-до Ге - ли ма - но ман мо-ри

три пу-та дој - до Ге - ли ма - но ман

Три пута дојдо Гели мано[8]) ман мори,
Тебе те не најдо. „ „ „
Само ти најдо, „ „ „
Ладно одàјче. „ „ „
И у одајче, „ „ „

---

[8]) Неки кажу место Гелимано — Ђелимано.

Меке постѐље, Гели мано ман мори.
И на постеље, " " "
Шарено ђерђѐвче. " " "
И пред ђерђевче, " " "
Свилу свакојàку. " " "
Седнâ да везем " " "
Не ми се везе. " " "
Викнâ да плачем " " "
Не ми се плаче " " "
— Да знам да је старо " " "
Да не арчим свилу. " " "
Да знам да је младо, " " "
— Да не жалим свилу " " "
Да му навезем. " " "
Самтурлија[9]) гаће„ " " "

Обе ове песме (т. ј. и VI и VII) су орске, и то прва из околине кумановске а друга из Овчег Поља, и зове се „Овчо-пољска". И ми смо их тог вечера играјући певали.

VIII.
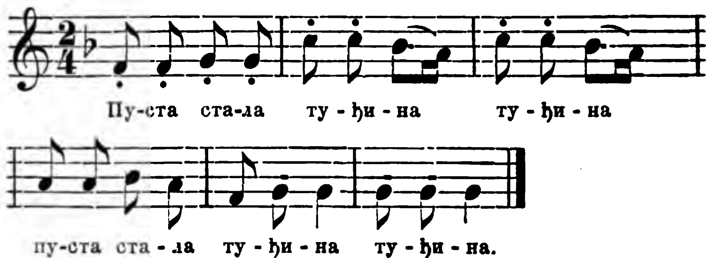
[9]) Самтурлија — широке свилене гаће са везом и широким ћенаром.

Пуста 'стала туђѝна,
Што га нема Костàдин,
Да донесе кључеви,
Да отвдрим сандьци,
Да извàдим дỳкати,
Да нанѝжем ђердàнче,
Да измамим девдјче,
За мог' брата пдмалога.

IX.

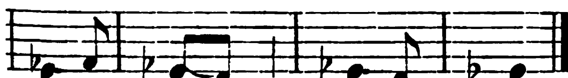

Што те нема драги да доддиш.
Да л' си болан, да л' болнѝци чỳваш?
„Нит' сам болан нит' болници чувам,
„Већ сам сьга другу испросѝја".
Ако драги, ако мили, просто нека ти је.
С уста просто а сас срце никад.
Да ме викаш и мене на свадбу
„Ће дарỳјем сви твоји свàтови.
„На мајку ти свилену кошỳљу
„Свила ву се змија око шију.
„На брата ти везена учкỳра

„Ега Бог да вилице врзàја.
„На сестру ти везена јаглука
„Ега Бог да вилице врзàла.
„А на тебе пуна чаша једи
„Ем да сркнеш, ем да цркнеш!

X.

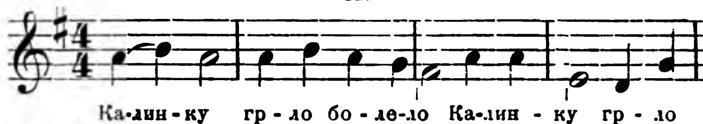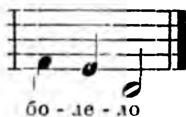

Калѝнку грло болѐло,
Отѝшла гора зелена,
Да бере биље кòрење,
Да лечи бело то грло.
У гору најђе клàданче
Свѐдна се воду да пије,
Спази гу младо овчàрче.
Узвикна младо овчарче:
„Калинко добра девојко
„Таја се вода не пије.
„Јутрос ми војска пòмина,
„Крвава крпи пѐреа
„Остри си сабље òстреа.
„Јучер се дете родѝло,

„Једньк га даньс крстили.
„Лично му име турйли,
„Лично име Стѐфане“.

А ево сада ће да нам попева, баш „председатељ на блгарската православна општина в Куманово“ (!?) — Зафир Новосељац, рођен у кумановском Новом селу, а одгојен на крилу врле Српкиње мајке Стане. Књигу је учио у манастиру. Сем српскога, матерњег језика, говори и турски и арнаутски, а од неколико година на овамо, упиње се ево из петних жила, да пред бугарским агентима изговори: „свичките“, или: „така, тука“, или да каже: „јаз сам блгарин“, јер само толико зна више од осталих кумановаца. Говори, као што рекосмо, лепо српски а пева овако:

Стојан си мајку прашује:
„Учи ме мајко карај ме,
„Како да земан Љиљану
„Љиљану белу црвену,
„Љиљану тьнку високу
„Љиљану умну разумну.“
„Учим те синко карам те
„Како да земеш Љиљану,
„Љиљану белу црвену,
„Љиљану тьнку високу
„Љиљану умну разумну.
„Слезни си доле у село,
„Направи чешму шарену,

„Пусти си воду студену;
„Загради башчу шарену
„Насади цвѐће свакакво.
„Све ће ти моме да дȍјдев
„Све ћев воду да зѐмев,
„Белћим и Љиљана ће дође“.
Стојан си мајку пȍслуша
Слезе си доле у село
Направи чешму шарену
Пушти си воду студену
Загради башчу шарену
Насади цвеће свакакво
Насади ситан босиљак
Насади жути каранфиљ
Све му моме дођȍше
А Љиљана мома не дође!
Стојан си мајку прашује:
„Учи ме мајко, карај ме.....

и тако даље, а мајка га светује да се покалуђери па да направи цркву шарену и да изведе „часну причешњу“; па кад ни то неје помогло Стојану, а мајка га светује да „направи себе мртавца“ и онда му све моме дошле,

Па и Љиљана мома му дође,
И она му свећу донѐла.
Кад Љиљана у собу улезе
Проговара на своје другачке:
„Проклѐте да сте моје другачке
„Што Стојана живога плачете.
„Моје Стојанче неје умрѐло.

„Десно му око на подмиг
„Десна му нога на подрип,
„Десна му рука на подват“.
Тъга си Стојан пòдрипна
Вати Љиљану за рȕку.
„Евè ти мајко одмена
„И мени бела промена[10]“.

Весеље нас одведе и до два часа после пола ноћи. Ја умакох раније с весеља, а за то поручим да ме у јутру рано пробуде. И када сам био у најбољем зар сну; када се дан растајаше са ноћи, пробуди ме један пријатељ. Умих се и одох до цркве, да је разгледам, док још несу остали поустајали.

Ето смо дакле код цркве. Па да је разгледамо најпре с поља, па ћемо после ући и унутра.

---

[10] Ова је песма доста распрострањена по јужним крајевима српства — има је у доста варијација.

Г. М. Ђ. Милићевић у „Краљевина Србија, Ђ. Нови крајеви“ на стр. 325, под именом „Стојан и Љиљана“, забележио је ову песму из врањскога округа;

Г. И. Јастребов у „Обычаи и пѣсни турецкихъ Сербовъ“ на стр. 303, забележио је ову песму, као сватовску, из призренске околине,

Г. П. Пешић, сада II год. питомац војне академије, забележио је ову песму. у својој збирци народних умотворина из нишкога окр. (налази се сада у књижници дружине ђака нишке гимн. „Његош“), из нишког округа.

Поред ових варијаната слушао сам их још много из живих уста Срба из Прилипа, Тиквеша, Гилана и др. места.

У свима сам, и овим и оним следећим песмама, акценао оне речи, којих акценат одступа од правила акцентуа- *српскога књижевнога језика.*

*

Као што смо напред поменули, ову је цркву још 1873. године описао г. Панта С. Срећковић, али ми, ма да и не бисмо имали шта, више од описа г. Срећковићевога, нарочито сада после шеснаест година, да кажемо, ипак ћемо јој поклонити две три речи.

Црква је византијскога стила. Дугачка је око 42 а широка 26 корачаји, при том ће бити висока (рачунајући највише кубе) око 20 метара. Са западне стране јој је предграђе (претпрата) порушено, а преко овога има велика врата, у предграђу има једна велика рупа. Шајин и Дема, Арнаути из Матејче, који су одавно овде у манастиру, причају да је овде била она мраморна плоча, на којој је стајало исписано: ко је и кад је зидао ову цркву. Кажу да се ова плоча налази сада узидана у чесми села Никуштака[11]).

Овде у предграђу нађосмо једну плочу обичнога камена, од прилике један метар дужине; на којој, уздуж пише ово:

Ѡ помени господи рабꙋ божию попадию елꙋ егда придеши вь царствие твое..... вь лѣто зрни Ѡ.

Овде пише попадија Ела, али је народ зове попадија Вела — да ли за то што је ово име Вела најобичније овамо?

И на северном и на јужном зиду, скоро око средине, налазе се по једна зазидана велика врата. Из-

[11] Село *Никуштак* далеко је од манастира Матејче скор један час. На путу је за Куманово — али не на оном, који ми смо јуче дошли.

гледа да су она на северном зиду зазидана још онда, када је црква зидана; а она друга (на јужном зиду) као да су доцније зазидана. Срби о овим вратима причају овако: *када се је Цар Лазар у овој цркви крунисао за цара, ушао је кроз једна а изишао кроз друга врата и наредио да се обоја одмах зазидају.* Овако што причају и Арнаути, само што не именују цара, а Турци мешају овде и свога Гази Мурата. Они веле *да се је заиста Цар Лазар овде крунисао али, да је ушао кроз јужна (она на јужном зиду) и изашао кроз јужна врата.* Доцније пак, причају даље Турци, *када је дошао овде Гази Мурат, отвори она врата на северном зиду па уђе у цркву кроз њих, па нареди да се и она затворе.* (О овоме како је Мурат овде дошао чућемо доцније опширније).

Око обају врата ваљају се многи одронци мраморних стубова, на којима су биле изрезане многе људске и животињске слике. Нађосмо мало доцније многе комаде и састависмо, те испаде слика: *човек и жена а међу њима дете.* — Пуно се ваљају изрезани двокрилни орлови и друге животињске слике. (Неколико слика од ових склонисмо доцније у цркву).

То нам је црква с поља, а сада хајдемо унутра.

Са страхом отворисмо врата и одмах се од врата преко три степенице (и за две у предграђе — то је за пет степеница), спустисмо у цркву. И ето смо сада у оном храму господњем, у коме се пре 500 и неколико година, пред светим олтаром, мољаше Богу Нејаки Цар Урош; ето смо у оном храму господњем, у

коме пре 500 и неколико година удовица силнога Душана, побожна царица Јелена, провођаше тужне своје дане. Сада смо у оном дому божјем, у коме пре 500 година одслуживаху службу божју патријарси и архиепископи српски; сада смо у оном дому божјем, у коме се пре 500 и неколико година мољаху Богу, за царско здравље, велмужи српски, цео народ српски!

Заиста страшна промена за 500 година! Док се је пре 500 година сијала од царских украса — дотле је сада страх човека, да се нађе сам у њој!! Шест четвртастих огромних стубова носе огроман свод са пет већ пропалих кубета. Нагнуле се тугле, мислиш, стропоштаће се која врз мене. Готово у средини, баш до II стуба на левој страни, находи се гробница једна стара, која данас служи место олтара. Пред гробницом су огромни четвртасти светњаци од белога мрамора скопљанскога, са двокрилним орловима на рогљевима; а иза гробнице су три одграђена олтара. Иконе су својом огромном, више но природном величином, веома упадљиве у очи. Живопис је на зидовима и стубовима простом бојом израђен.

Још се познају танки зидови, којима је била црква подељена на мушку и женску цркву.

Одмах од врата на десној страни, на зиду, живописан је:

с҃ты антонь и до њега царска јеврејска породица. На јужном зиду, све до олтара иконе су:

ста мари и; ста елѣн... и с҃ты констан... даље је света Богородица па онда..... **аѵросіє** и до њега... **мартенї. . . .**

Даље од ових икона, покварене су све до олтара.

У олтарима су такође покварене иконе. У III. смо олтару могли прочитати помешан натпис из ћирилице и грчке азбуке (као и у већем делу цркве), св. Доментијан и св. Макарије.

На северном зиду, од олтара даље, важније су ове иконе:

с҃ты сава (Сава).... **српски**

и до њега:

... **н е м а н а.**

Даље је: **с҃ты ӏѡан лестки... н к ь** и други.

На западном зиду, живописани су васељенски сабори и изнад њих, високо пише:

й к о н о м и к й.

Да видимо даље иконе на стубовима, и то прво на стубовима с десне стране.

На I стубу су иконе:

ста идела; за тим на другој страни:

с҃ты петре оентотрали; на трећој страни:

с҃ты сава и на четвртој, у војводском оделу са мачем у руци:

с҃ты н ӏ к ӏ т а.

На II стубу је у царском оделу, али гологлав, живописан:

.... **стефань** са св. Богородицом у рукама. Изнад ве иконе, на истој страни стуба је, св. Јован Крсти-ль и др., а на другој страни стуба је:

. . . . сты арсеніє (Арсеније)

На III стубу с преда, али доста високо, живописана је страшна једна икона — са три главе на једноме телу и изнад ње је написано:

т р ы с т а ія.

На стубовима, с леве стране, су мање важне иконе, па их тога ради несмо ни преписивали. Само на првом стубу (разуме се с леве стране) је једна женска, икона, која је живописана као и св. Недеља, на десном оном стубу, али јој је натпис покварен. — Кроз отвор једнога кубета продирала је вода, те опрала боју са стуба и врз овај натпис нанела. Мучили смо се са једним пријатељем и пентрали се, да убришемо тај нанос те да прочитамо, али у залуд. Могли смо да прочитамо само:

ста . . . . а . . . .

Сем овога има по зидовима још много натписа. Има их по зидовима, у олтарима, у гробници и тако даље, али све то избелело од сунца или покварено од неваљалих руку. По стубовима на пр., налазе се врло многи потписи владика, архимандрита, игумана и иначе знатних путника, који су овде долазили.

Жалосно је ово што су Турци (а ни по што Арнаути) покварили многе иконе и натписе изнад њих. Тако су иконама св. Саве, Немање и других светаца, које су могли од земље дохватити, извртели и очи : руке, а и многе натписе. Последњих година су и бу гарски агенти покушавали да искваре, нарочито натписе

Е сада да се зауставимо код гробнице, садањега олтара. То је четвртаста, мала ћелија, као што смо видели, више на левој страни цркве, до II стуба. Озидана је од тугала и тесанога камена, али је доцније премазана малтером. Има двоја врата и унутра, сада, св. трпезу. Народ верује да је овде, у гробници, сарањена жена Душана силнога, а мајка Нејакога цара Уроша — царица Јелена. Жене нероткиње, или којима не живе деца, или не иде добро млеко — долазе овде те пале свеће и моле се. И Арнауткиње долазе, само што оне пале, место воштаница, лојанице.

Ето то нам је црква манастира Матејче, а сада хајде да распитамо овде на збору, колико народ овамошњи памти о постанку њеном.

*

Тек што смо крадом свршили посао у цркви, почеше да долазе и остали Срби. Дође и свештеник па отпоче јутрење, по том и служба божја. После службе божје искуписмо се сви пред црквом. Ту нас све послушници послужише, па се у томе поче разговор о цркви.

У народа нашега овамо, као што смо пре напоменули, постоје различна предања и читаве легенде о овој цркви. Тако Срби и Арнаути причају *да је ову цркву зидао наш српски цар (баш већина вели— млади цар) и да је овде, по што се је одрекао царскога престола, живео са својом мајком. Овде су живели обоје, овде су умрли, овде и сарањени, у оној гробници у цркви.*

Други пак причају *да ју је зидао цар Лазар, да се је у њој крунисао за цара и да је овде, у њој, и војску своју причестио, кад је на Косово пошао.*

А ево како нам данас после подне, када се на чардаку поведе реч о цркви, исприча један стари Арнаутин из села Жегре (два часа од Гилана — на путу Гилане—Куманово).

— Ову је цркву зидао један *велики ваш српски цар, јер је ово од вајкада било српско царство.* Озидао ју је био до кубета па је умр'о. И тако је црква остала недовршена. Но после неколико година је наш цар, Султан Мурат (Бог да му душу прости — и подиже се), освојио ову земљу, па кад је овуда прошао да освоји и Косово, ударивши преко Куманова, дошао је овде на Црну Гору и озго са „Султан цадеси"[12]) (показујући прстом на пут) опазио ову цркву и зауставио се с војском па запитао:

— Шта је оно онамо?

— Црква одговорили му Срби.

Тада пошље Султан Мурат један табор војника и нареди, да поравне цркву са земљом, а он продужи с војском даље. Кад, тек што је био одмакао до Остро-

---

[12]) Пут, који се испод Црне Горе, између села Накуштака и Раштька двоји, и удара венцем Црне Горе, па преко Влај-Гроба, Вуксан планине, Горње и Доње Островице (која ћемо места доцније с Манастиришта боље посматрати) — зове се Султан цадеси", или „Султаново цаде (Султанов пут), за то што је, по народном предању, Султан Мурат овим путем прошао 1389. на Косово, да се тамо бори са Србима.

вица̂ (скоро један час далеко од манастиришта), јаве му да се војницима, који су рушили цркву, уватиле и руке и ноге. Тада се Султан Мурат врати са везирима, прегледа цркву, поклони се по своме закону, пошље одмах по мајсторе и нареди, да се црква доврши. Мајстори дођу и доврше је, то јест, озидају јој кубета. Тада је Султан Мурат ушао кроз она доња (она на јужном зиду) врата и изишао кроз њих, па наредио да се врата одмах затворе, да не би други који улазио кроз њих, јер ко је био раван њему? Нико!!

Тада је ова црква забележена у Стамболу у Ћутуку (не зна весели Арнаутин да није био Стамбол још турски тада) и подарио јој Султан Мурат многа села. Тада јој је дао села: Матејчу, Отљу, Ваксинце (сва три у једној правој од манастиришта ка Врању) Нагоричане (старо), Вакьв (у скопљанском округу), Кьз башче[13]) и сву ону данашњу „Горњу Чаршију“ у Куманову са „Вакьвском“ (испод Куманова). Ето, тако је постала ова црква! Правили неко време наши

---

[13]) Кьз башче је турски, а Срби је зову «Девојкина Башча», или: «Девојачка башча». Од манастира овога далеко је више од пет часова. — На висоравну Бислимских стена (на један час испод Куманова, где се Опојска река улива у Пчињу), налази се једна зелена градина засађена, још Бог те пита кад, ружама јоргованом, крином и шимширом.

Народ прича да је у овој градини становала нека царева кћер (српска наследница престола), па за то се ова градина зове «Девојкина башча», или «Девојачка башча». Прича се да је одавде, од царских стада, спровађано млеко кроз вођене чункове до манастира овога, те овде, из оне чесме пред манастиром, истицало.

стари, када је било „вере и бесе“, а да ли ћемо ми сада да направимо овакву бину?

Ето толико се овамо памти о постанку ове цркве.

*

Сем цркве има још једна стара зграда. Изван манастирске ограде, на једно двајестину корачаји, северозападно, налази се кула једна готово сва у рушевини. Откривена и с једне и с друге стране, зид порушен, баш се види да је од скоро, а живописана је као и црква. Има два одељења. Падоше ми у очи женске иконе и крупни натписи над иконама и иначе по зидовима — али избелели од сунчаних зракова. До пре две године су је и држали нешто у реду, а сада затварају у њој манастирску стоку. Лане су, ринући из ње земљу, нашли две старе књиге. Ја сам обе добио. Једна је параклис св. Богородице, написан на пергаменту, а друга правилник св. Василија, написан на дебелој хартији. (Како ми рече један добар познавалац наших старина — правилник је, рукопис из XVI века).

Ову зграду зову овамо кулом, а можда је опет нека црквица или нека писарница.

Црквена су кубета, причају и Срби и Арнаути, била покривена оловом, а црква и ова кула ћерамидама (као што се и дан дањи познаје). Кубета је открио неки Мамуд бег (стари) из Куманова, и однео олово те њиме покрио „Стару Џамију“ (Ески Џами) у Куманову. Причају да у тој „Старој Џамији“ има

и дан дањи једна плоча са натписима из овога манастира.

Што је било у манастиру књига, и то на пергаменту писаних, има овде у Арнаута. Али их они сматрају за амајлије па их ни за какву цену не даду. Њима лече од многих болести.

Многе је књиге однео одавде „распопица“, како га овамо зову — Стеван И. Верковић, док је седео у Серезу и, као бајаги за Србију скупљао старине[14].

Црквене је утвари пре две, три године упропастио бив. тутор манастира, неки Прокопије Трајковић који је три године после смрти поп Ђорчине, био тутор; те тако рећи, нема ничега сада у манастиру, сем оно стотину грла стоке и нешто од непокретнога имања.

Тако од непокретнога имања, од оноликога имања, има сада само ово:

1) Сву гору у Црној Гори (скопљанској) а на име: Вуксан, Купузиште, Попорамно, Манастириште, до Островица, Влај-Гроба и села Никуштака и Раштька;

2) Три парчета њиве у атару кумановском. Сва три скупа имаће на 40 шиника (шиник има пола дана ораће земље) и једну градину у Куманову од пет шиника;

---

[14]) Овако је исто преварио и многе Србе, врањанце на пр. пок. Харитон Микић, бив. судија. Беше, још за Турака, откупио једне сребрне гривне (доста веће од садашњих), од некога врањанца и овоме их да да их пошље београдскоме зуму. Међу тим ми не видимо те ствари сада у београд. зуму — мора бить продао их је Стеван некоме другоме зуму као „бугарске старине“.

3) Две куће и један дућан у Куманову и једну воденицу у селу Матејчи.

А од покретнога, може се рећи, ништа сем манастирскога покућанства и оно мало стоке.

*

Око 1855 године заузму се из Куманова: Стари Иконом, поп Ђорчо[15]) и још неколицина од Срба, те пошто о свом трошку пошљу поп Ђорча чак у Цариград (јер им валија призренски не допусти) — добију допуштење, да ову задужбину, својих старих, призаграде. Тада прикупе, нешто од тамошњих Срба, а нешто добију милостиње по Кнежевини Србији (око 300 #) те заграде двор, подигну ове станове и поправе нешто и саму цркву. Од 1856 до 1883 године, до смрти, непрестано је поп Ђорчо бивао у манастиру и настојавао.

Бугарске владике пре 1880 године, Доротеј и Ћирило, са оно неколико трчилажа кумановских, пробаше на много начина, да добију у своје руке и ову задужбину српску, али осташе без успеха. За то ваља

[15]) Право му је име било Ђорђе а звали су га Ћорчо Војникмуа, по селу Војнику одакле је и родом (четири часа од Куманова у пчинском крају). Од како је пак почео да се бави у манастиру Матејчи, метне на главу поповску капу и обуче поповско џубе, те га по томе, као шале ради, прозову поп Ћорчо, па му то остане и до смрти тако, да га сада знају само под тим именом поп Ћорчо.

Ово је онај „чорбаџија Ђорђе, епитроп“ о коме пише и г. Панта.

захвалити у првом реду Старом Иконому и Големом Јашар бегу, па поп Ђорчу и његовим Арнаутима.

После смрти поп Ђорча, буде тутор манастиру овом Тодор Гужва. Но како Тодор одмах идуће године даде оставку, јер је имао своја сувишна кућевна посла, поставе за тутора Прокопија Трајковића, кога смо и пре поменули.

Прокопије је био тутор само две и по године, и за то је време чак утвари црквене продао. Ено и бакарних чирака у Куманову у залози, а путир поклоњен манастиру од Ц. К. лане су откупили. Лане је управа манастирска поверена опет Тодору Гужви, а Прокопије је дат под суд.

Тодор је наново прикупио нешто мало коза и говеда (око 100 грла), а кроз две године мисли да нешто и у зградама поправи.

*

1881 године поп Спасо, игуман манастира Карпине, када га потераше Турци валији у Приштину, даде 300 турских лира једноме Србину кумановцу (Д. К.), кога многи у Краљевини Србији, по незнању, уздижу до небеса као патриоту — и поручи му, да тим новцем оправи манастир Матејчу. Овај пак по свом обичају, смота тих 300 лира у свој џеп, но и он их не могаде појести; и он их даде другима (Турцима). Даде их да откупи себе, те, како дошло—тако прошло.

* * *

Е, хајдемо сада пред дворска врата па да пре што сви одавде скупа пођемо на „Ајдучку чешму“,

да с манастиришта разгледамо околину ову, коју смо синоћке оставили да мирно почива. И ето нас код оне порушене куле. Ето нас у друштву неколико Арнаучића, који сваку стазу и богазу у овој околини познају. Ето нас с њима они ће нам лепо ову околину приказати. Толико су добри, да се надмећу, које ће пре и боље да нам је покаже.

Одавде, од манастиришта дво.је се неколико путова: преко села Никуштака за Куманово и Скопље; преко Островица за Гилане; преко села Матејче за Куманово и опет за Гилане и др. места.

На западу од манастиришта је висока Црна Гора (а не Црни врх), на којој је највећи Влај-Гроб. И Срби и Арнаути, а ево и Арнаучићи причају, да је ту сарањен неки српски војвода Влајко. И дан дањи му се познаје гроб (близу једнога извора), али је без и каквих натписа.

На северу од Црне Горе, а северо-западно од манастиришта, пружа се нижа планина Вуксан. Изнад Вуксана, северо-западно је Горња и Доња Островица. Арнаути је зову Островц, а Арнаучићи чак и Острец. Народ прича, као што смо чули, да је Мурат преко ове Островице прошао за Косово.

На истоку од Вуксан планине, спушта се нижа планина Купузиште. Источно од Островица и Вуксан планине, а преко Купузишта, пружа се планински ланац Попорамно.

Између Попорамна и манастиришта је диван поток у коме је, са своје хладне воде, чувена „Ајдучка ч шма“, на коју се ми ево спремамо да идемо.

На истоку од манастиришта, у продужењу Попорамна је Матејачка планина, којом тече и Матејачка река. На југу од манастиришта су забели села Никуштака.

Сви су ови предели обрасли густом гором. Страховито се уздижу липе, јасенови, букве и друго дрвеће. Врло много имаде овуда дивљачи као: дивљих свиња (Арнаучићи кажу „онојваше“), курјака, лисица а истера се и по који медвед.

Причају да је један Француз, испод Попорамна, пронашао калајну руду и већ однео око 100 вагона.

Док ми овако мало разгледасмо околину, дотле се беху и сви спремили да пођемо на „Ајдучку чешму“.

*
* *

Око седам часова пре подне, уз пратњу свирача, певање песама и пуцњаву пушака, упутисмо се мимо манастирску чешму и купузиште, па потоком између манастиришта и Поморамна, ето нас после једнога часа, код „Ајдучке чешме“.

Нећу да причам о овоме излету; нећу да причам о овоме весељу; да описујем шумовита брда и питоме долине; да описујем зелену шуму и бистре потоке; да описујем цвеће и дрвеће— нећу, јер то и не могу. То би могао само покојни Бранко да опева, или поштована старина Љ. П. Ненадовић да опише; да издигне је од Швајцарске, јер шта је Швајцарска, шта још и Рим горди код овога величанственога српскога краја?

Нећу, рекох, о томе да пишем. Остављам то другима, којима је вично перо а буду овде дошли, а ја ћу ево да прозборим коју са овом гомилицом Српчади и Арнаучади, која ме је са свију страна опколила и весело ме прати — Српчад уз певање српских кумановских песама, а Арнаучад уз пуцњаву карадачких[16]) револвера и призренских пиштоља. Баш су наивни! Отворено им је срце, да можеш у њему ишчитати тајне њихове!! Верни су, предусретљиви и радознали. Само ме запиткују: како је у Србији—Како то да у Србији нема спахија, нема десетка; како може сваки да бере своју летину кад хоће и тако даље? На све сам им давао кратка објашњења а они постају још радозналији.

У овакоме занимању дођосмо до „Ајдучке Чешме“ и ту поседасмо да се одморимо. Моји млади пратиоци поставише на једном дрену мету, па ме позваше да гађамо нишан. Ма да несам никакав стрелац, ипак пођох да гађам — да им учиним по вољи. Гађаше они, гађаше, па дође ред и на мене. Узех мартинку, наслоних је и, случајно, врло случајно, погодих баш у данце! Ово изазва велико чуђење у Арнаучади, јер не могаше ни један више погодити данце, а неописану радост у Српчади, што сам ја погодио данце. Оставих мартинку и не бих је више узео, па да ми 100 дук. ц. даваху— а Арнаучад око мене па:

---

[16]) То су велики, тешки револвери. Њих овамо разликују двојако: „карадачки“, — то су они који се праве у Црној Гори (!) и њих сматрају за најбоље, и „немце алтипатлак“ — немачки шестопук.

— А си био у „низам“?

— Био сам, одговорим им ја.

— Е вала, ти си голем нишанџија. Сви ли ви тако гађате?

— Сви — — —

Тако остасмо овде код чесме пуна два часа. Око десет часова пођосмо натраг и ево нас у манастиру. Ручасмо, и ово нам после подне брзо, коме у разговору, коме у спавању прође; чак сам после подне писао песме.

*

Сутра дан је недеља. На служби се беше слегло прилично Срба и Српкиња из околних села. Беше придошло и Арнаута.

Тек што се је служба у цркви свршила и ми изишли пред цркву, стиже у манастир Дервиш јефендија, скопљански полиц[17]) са шест суварија. За што је, управо, био дошао, не зна се, тек ћуче глас по нашему збору, да је послат од скопљанског валије, мене да поведе у Скопље пред Урфије (војни суд). Овај глас изазва велико огорчење и сету у свих Срба сем у Зафира и још пет, шест њих, а у Арнаута велику љутњу.

Агуш јефендија, Али зајим, Реџа и остали Турци и Арнаути, ухватише се добро са полицом око мене— а Арнаути се окрену мени и: немо око да ти мрдне. Нас је овде око стотине. Сви ћемо с тобом чак у

[17]) Полиц — Чиновник из полиције, извршитељ.

Скопље пред валију. Сав ће наш фис[18]) да погине а неће дати, да на теби и влакно не достане. Ово је страшна клевета, но опет од некога вашег (разумеју Србе) из Куманова!

Ну било како било, полиц ме је врло добро примио. Примио ме је онако добро, како не би ни један од турских полицајаца. Каза ми да је неко од Срба кумановаца депешом јавио валији у Скопље, да сам ја овамо дошао као шпијун међу Србима, па како беше „Ново-Пазарско питање“ баш онда у јеку, послао га валија овамо да припази на мене и, ако би шта приметио, да ме поведе валији у Скопље. Но како је полиц нашао у мени поштенога човека (како говораше бар), то ће се постарати, да ми буде и на услузи, а валији ће да рапортира о мени, као о врло поштеном човеку. Још ми рече, да ће тражити, да се онај кумановац казни.

---

[18]) Фис је реч арнаутска, а српски ће рећи породица, племе. Има фисова од по 100, 200 до 500 душа. У фису је што може бити, најачи родбински осећај. Сви ће да изгину док освете кога из свога фиса. Цео фис има једнаке обичаје и чланови једнога истога фиса, не узимају се међу собом.

Има много случајева, нарочито у Ст. Србији, да су многе задруге српске једнога фиса са Арнаутима — што ће свакојако бити, да су и ови Арнаути били Срби православни, па прешли у ислам. Тако на пр. сви Арнаути у гиланском селу Жеговцу (два часа далеко од Гилана), једнога су фиса са Србима Раданцима (једна Српска задруга) у Гилану, Срби Раданци и сви Арнаути Жеговчани, држе се за најближе рођаке и то у мушкој линији. Раданци одлазе увек у Арнауте. Жеговчане и ови у Раданце као у најближе рођаке. Шта ћемо више, кад се женскиње Арнаута Жеговчана не крије од Раданаца!! И једни и други славе Ђурђиц (3. новем.) и тај дан ти ни један Арнаутин Жеговчанин ништа не ће у нити, па и да га убијеш. (Види и „Кнежевину Србију“ ст. 737, од г. М. Ђ Милићевића).

Колико сам доцније о овој клевети дознати могао — била је од Зафира Новосељца

Правдајући се овако полиц и још неки, стиже нас и подне. Ручасмо па се почесмо спремати за пут.

*

Око два часа после подне, остависмо ову задужбину наших старих са жељом, да је се сете Срби и из најудаљенијих крајева Српства. Око два часа после подне, кренусмо се сви скупа из манастира Матејче, и истим путем, којим смо и дошли, после четири часа, здраво и весело, стигосмо у Куманово.

А она продана српска душа, која ме беше депешом пред скопљанским валијом оклеветала—остаде без успеха.

II.

Два дана у Скопљанској Бањи (Катланово[19]).

По што сам се вратио из манастира Матејче, и одморио се неколико дана у друштву Срба Кумановаца, паде ми на ум Скопљанска (скопска) Бања — Катланово, у којој сам, док сам у Куманову дететом живео, најслађе дане проводио. Жељу моју саопштих двојици другова и она нађе у њих одзива. Још истога дана погодисмо коње до Катланова и натраг, и постарасмо

---

[19]) Од Куманова до Гилана, Овчег Поља и Скопља ову зову Катлановом, ваља да по селу Катланову (у ближењеној) па ћемо је и ми овом приликом звати, највише, лановом.

се за најпотребнија средства — како бисмо могли још сутра поћи.

Радостан што ћу, после десет година, моћи и овом приликом посетити овај српски крај, једва сам могао дочекати освитак дана. Та тај дан, чини ми се после онога када сам полазио у манастир Матејчу, остаће ми као најдража успомена мога путовања по кумановској и скопљанској околини овога пута.

*

И тек се из ноћног мировања прешло у кретање; тек што је сунце, преко Кумановске Кьшле (паше) и преко Живкове Карпе, проказало своје зраке те је осмешкиво погледало на равно поље Кумановско, које се далеко тамо до села Матејче, и даље до подножја Гиланскога Карадага, пружа—а ми се мирно на коњима, кренусмо кроз град.

Вредни Срби кумановци већ хитају својим радњама, јер су их синоћке, још по заласку сунца, затворили; хитају да после ноћне почивке у затвореним дворовима и становима, погледају мало у овај шарен свет! Или се на Тумби (тако се зове главни трг у Куманову) овде онде, у гомилицама скупљаху аргати кумановски, и чекаху на аге и спахије, бегове и зајиме кумановске.

За кратко време остависмо Куманово и, ударивши мимо „Черкеске Куће“[20]), испадосмо на „Катлановски Пут“ између брега: Ма́чкине Главе и Велешкога Пута

[20]) „Черкеске Куће“ су једна, као са свим одвојена од Куманова махалица, у којој су сами Черкези. Ови су Черкези овде настањени још пре двајестину година — по што су, зар, из Русије изагнати.

При растанку са Кумановом, растасмо се и са оном веселом дружином „Четвртчија“[21]) који овде, баш на раскрсници путова од Куманова за Катланово и др. места, вршаху посао на добрима Мамуд бегових синова. То беху све млади Срби и Српкиње из Пчиње и Паланке, који нас веома заинтересоваше, а мене подсетише на питомо Овче Поље, на коме сам лане међу тамошњом браћом, неколико дана провео. Но узалудно беше наше заинтересовање, кад нисмо могли остати код њих и нагледати их се.

Али имаде шта да нас и даље заинтересује. — Непрегледно поље поче се већ пружати пред нама. На западу, тамо на огранку Гиланскога Карадага, на Црној Гори скопљанској, далеким својим погледом, дубоко нас потресаше манастир Матејча и пуно других старих задужбина српских, које су сада у рушевинама; или нам доле, на југо—истоку, привлачи погледе било оно, чијим подножјем јури бесна Пчиња.

Но ћутање наше које трајаше читав час прекиде село Рамановце. Тада ја први упитах другове моје: да ли ово беше село Рамановце? Знам, знам Рамановце је ово. Одатле се Српкиње девојке обично у град удају.

---

[21]) Кумановски бегови и спахије ору и сеју земљу, ону коју држе сами, са својим слугама. Па кад ће већ настати жетва, а они позову Србе и с њима уговоре: да им ови, Срби, ожању, вежу у снопље, оврху, здену сламу у «копе», а да за све то, приме од нађенога жита четврти део. Па по ме четвртом делу: по тој четвртини, овакви се уговорачи азуме се она страна која ради), зову четвртчије. У четвртније иду обично Срби из Пчиње (разумем околину) и Паланкога округа.

Одатле беше и она сирота Милйнка коју Турци онолико мучише и пред пашу чак у Скопље водише — само да је потурче. Знам да јој Турци убише и оца и два брата — само да је уграбе и на силу потурче. али узалуд — она се опет удаде за Србина Д... у Скопљу.

Рамановце нам остаје лево од пута. Село је прилично велико; имаће око 200 кућа, а доста је богато. У њему живе Срби и Арнаути, али имаде више Срба.

Рамановце је на међи кумановског а и скопљанскога окр. Сад ћемо бити у скопљанском округу. Сад настаје скопљанско поље, које овде онде просецају мали поточићи и блатна језерца. (По овим језерцима имаде много пијавица). Бело је жито све пожњевено, у снопље везано и у стогове зденуто, само чека спахију — али кукурузи нам доста причају о родности овога српскога краја. А и ливаде нам казују плодовитост травину. По ливадама се виде хиљадама стогова сена, поред којих пасу многа стада оваца, хиљадама грла говеда, чопори свиња и ергеле коња.

У разговору и распознавању крајева, које смо иза нас и лево и десно остављали, ето нас код села Агина, (Агино). Агино нам је баш на путу и морамо кроза њ проћи. И оно је доста велико. Имаће преко стотину кућа. И у њему живе, измешано, и Срби и Арнаути, али имаде више Срба

Од Агина (села) ударисмо даље мимо село: Вакьв[22]). Оставивши Вакьв десно од нас прођосмо мимо

---

[22]) Ово је оно село — Вакьв — које је по народном предању Султан Мурат поклонио манастиру Матејчи, а неки кажу да је то било оно у Кум. округу.

село Дељàдровце. Остављајући пак Дељадрововце лево од нас, после пола часа, ето нас код села Ацарлàра. (Даље имаде и станица жељезничка Ацарларе).

У свима овим селима живе већином Срби; па за то да се зауставимо мало овде, при селу Ацарлару: да се зауставимо код становника овога српскога краја.

Све до Катланова сретаћемо Србе, Арнауте и, овде онде по кога циганина, сеоскога ковача. — Највише ћемо наћи Срба па Арнаута па Цигана.

Ма да је имање у рукама скопљанских бегова и заjима, или у рукама овд. Арнаута, те је, по томе, већина Срба турски чифчија, ипак су се Срби одржали као свесни Срби! Несу ништа изгубили ни од свога језика, ни од обичаја, а најмање од поноса српскога! Нарочито је лепо српско предусретање у овоме крају. Чак на педесет метара да те са своје њиве или ливаде види, „одмах би те поздравио са: „Срећан ти пут“ или: „Добра срећа“; или ако би те који срео, он би ти смирено Бога назвао са: „Добро јутро“ или: „Помагај ти Бог“ и питао би те за здравље.

Путујући овако сретосмо једнога старијега Србина, који ношаше крчаге пуне воде. Па кад му се приближисмо, а он стаде и заклони крчаге иза себе, и по што прођосмо, просу за нама мало воде из крчага. Кад смо га питали за што то чини, а он: „Е такој се ваља. Да ви иде срећа, како вода што иде“.

Оваким предусретањем, оваком уредбом и српским [...]вом, био сам потресен од радости и од жалости. [Ж]ао ми је што не могу да доведем овде кога брата [и]з Шумадије, па да се нагледа своје браће и својих

сестара; па да се задиви овакој уредби њиховој. Но кад то не могу, а ја ћу ево једнога из скопљанскога окр. да нацртам у ове две три речи; да му нацртам уредбу и обичаје његове, обичаје српске.

— Погледајте га само! Од пете до перчина искићен је српским рувом као горски јелен! Широке плећи његове покрива ланена или памучна кошуља, џамадан јелек од самоткајке[23]), а преко овога сукнени копоран. Тесне сукнене тумане (ужичанске пеленгаће), шарене чарапе или обојци и ситно исплетени опанци — јесу руво његово. Бела долама са црним оптокама (гајтанима) горња му је „стојаћна“ хаљина. На глави му је морав вес, по појасу силај а на раменима огрнут зимски „кушљак„ (гуњ).

Послушајте га како збори само! Као да му мед из уста тече — Татко или тато, мамо, бато, чичо, дадо, снашке, снаво, снајо, стринке, братко, сестрице, сејке, роде, бане и тако даље.

Завирите му у обор његов. — Ту је кућа, кошара, амбар, кошеви (салаши), трло за овце, коњушница, говедарник, копе (камаре) сламе, стогови сена, четвери (воловска кола), колесник (двоколице), рала, санке (саонице) и тако даље.

Дођите му на свети његов, на славу његову, да видите како се крсно име слави; или на бадњи вечер, да видите како бадњак спрема и божић дочекује; или на Ђурђев дан, како врбовим гранчицама окити обор

---

[23]) Женскиње у свем кумановском и скопљанском окр. тка од дебелога памука и лана шарено платно, које зову „самоткајка“. Од те самоткајче праве мушке и женске јелеке.

свој и у поља крсте носи. Или га замолите да вам пева славу српску, да вам пева јунаштво предака својих; или да вам опева осећаје своје, да вам открије срце своје. — Све је то пуно српскога поноса, све је то слатко и умиљато!! Сутра ћемо се у Катланову наћи са једним Српчетом из села Бȁрдавца (на један час од Скопља), које ће нам певати многе песме и причати многе приче.

Ето толико о Србима у овоме српскоме крају, а сада да видимо какви су Арнаути у овоме крају.

Арнаути се ови носе као и у свем скопљанском окр., али је говор чисто српски. Говоре као и тиквешки Турци, а држе и обичаје српске — што ће свакојако бити да су чисти Срби а прешли у Ислам. Како ми причају Срби — Арнаути ови и на дому говоре српски!

*

Остависмо сада овај крај одовуд насипа Скопље — Велес и ево нас преко насипа; ево нас близу „Ђола“.[24])

Ђол је прилично дубок и захватаће простор око 10 □ к. м. Застасмо на Ђолу прилично Срба где на чамацима рибу лове.

Одавде пођосмо лево, и од прилике, после $^{3}/_{4}$ часа, приближисмо се катлановској околини, где се почесмо једним постепеним брежуљком пети. После краткога пењања нађосмо се на једноме висоравну, одакле смо могли, далеко на све стране по скопљанском пољу по-

[24]) Овако се зове оно језеро што лежи на десној страни га насипа. На Етнографској карти Ст. Србије и Македоније, Спире Гопчевића, забележено је као Катлан. језеро, али мало њих овако зову — већ Ђол.

гледати. Пред нама се, на југу, уздижу врлетне стене које продире бесна Пчиња. После десетину минута угледасмо одавде, доле у окуци Пчињиној, Скопљанску Бању — Катланово.

Признајем да сам се, и ако сам онолико желео да видим Катланово, овом приликом покајао, док не дођосмо у Катланово. Јер се с леве стране пута уздиже стрменито Катлановско брдо, с десне је дубока провалија, којом јури бесна Пчиња, а пут узан, колико да једва један натоварен коњ прође. Па ако ти се украде поглед доле у Пчињу помрчи ти свест; или ако се загледаш напред преко Катлонова у оно кршевито стење, па ти се и коњ поплаши — оде у наручје Пчињи.

Елем како тако, ми стигосмо весело у један и по час после подне у Скопљанску бању — Катланово.

*
* *

Да најпре разгледамо Катланово, па ћемо после околину, пошто се на Катлановско брдо, код „Пустих Авѕза“ попнемо.

У једноме планинскоме, кршноме котлу, који је заклопљен од Катлановскога брда с две, и пчињиних кршева с друге две стране, у кршноме котлу из кога се види само ово сиво стење, бесна Пчиња и ведро небо — лежи Катланово.

Близу Катланова (бање) има, преко брда, и село истога имена. Које је од кога добило име не зна се, али биће свакојако, да је село добило име од бање, јер, као што смо видели, положај је бање веома котласт.

Па у томе кршноме котлу, баш онде где Пчиња, скрећући са истока на север, баш онде где прави ону правоуглу окуку, а на подножју Катлановскога брда, лежи Катланово. То вам је врло проста, ниска зграда, направљена пре тридесетину година. У њој је неколико соба, у којима ће да се стане гости кад дођу. Али на жалост, ретко се у овим становима стане Срби, јер не могу да добију реда од турских аремова!?

Ми се овога пута настанисмо у одељењу самога купала, јер нас познаје Јашар ага чувар бање.

У средини ове бањске зграде има једно велико купало за купање. Пада у очи да је кров над њим откривен, што нам не беше пријатно, јер поче ићи киша.

Кажу, а и очевидно је, да Пчиња, кад придође, тера воду чак у зграду.

Сем ове зграде има и једна стара крчма, у којој не би било пристојно ни стоку држати.

Ето то нам је Катланово

*

Чим смо се сместили па изишли мало пред купало, приђоше нам два Србина из Тиквеша, који беху овде са својим породицама дошли. Приђоше нам јер ме један од њих врло добро познаваше; поздравише се са мном па и са мојим друговима. Десет пута су ме доцније, чини ми се, сузним очима распитивали о Србији. — — А Србија, Србија! Шта ли она мисли са а? Што се не сећа синова својих, нас тужних ро- а! Што неће да чује наше уздисаје? — јадаху се

сиромаси. Ја сам ово јадање прекинуо са другим разговорима.

Скоро по том паде и мрак. Уморни јашући пуних шест часова, седосмо да вечерамо, а после вечере се одморисмо мало у друштву наших Тиквешана. Моји другови одоше да се после вечере купају (!), а ја остадох овде док се они не вратише, па одосмо у наше одељење у коме беху и Тиквешани са својим породицама, да спавамо.

Сутра дан се пробудих рано и одох у купало да се купам. Ево да сада из близа опишем ово купало, када се у њему налазим.

Четвртастог је облика; дубоко је од прилике један и по метар. Озидано је и помошћено белим скопљанским мрамором и има две степенице за силажење. На једној страни у зиду, одакле иде вода у купало, има један дугачак тамник са јаким сводом, од кога капљу хладне капље воде. Овамо верују да је једноставан камен и да су и купало и тамник још наши стари зидали. У овоме се тамнику само до преграде сме ићи, и ту је гвожђем преграђен, јер кад не би било, веле, преграде, отргла би вода свакога у своје дубоко гротло, па би га истурила чак у извору „Вруће воде“,[25]) код села Пројевца, на пола часа испод Куманова. У ово гротло, веле, иде сваке године по једна жртва. Причају, да се је прошле године удавила једна була. И

---

[25]) „Врућа вода“ је далеко од Катланова више од шест часова, при том, наравно, има између Катланова и Вруће воде врло много река, долина и планина.

иначе о овој води постоје многа веровања. Тако били смо срећни да још јутрос чујемо једно од тих веровања, а то је поводом Ђурђе жене Л. Тиквешанина. Она јутрос причаше пред купалом да је ноћас „ни у једно доба“ кад се пробудила, чула где нешто по води пљуска; пљуска баш као да се купа у купалу патка или гуска. — Баш сам се била, вели уплашила, но пошто сам се сетила, да овакве воде несу без „сајбије“, дакле „сајбија“ је ово, што, се у „ниједно добо“ купа, ја се само прекрстих и одмах заспах.

Овај ноћашњи догађај даде многима повода, те испричаше по нешто о овој води, коју од Врања до Скопља и од Гилана до иза Тиквеша — цене као веома лековиту. Но сва се та веровања овамошњих Срба своде на то, да ова вода има неко надчовечије биће, по веровању њихову „сајбију“. „Сајбију“ народ наш у овоме крају црта овако:

— То је старац беле браде до појаса, са великом чалмом; са дугачким ћурком, чибуком и бројаницама у рукама. Он господари на свима водама и зградама и пази да нико не учини штете некој води или згради. Он радо јаше коње и иначе рогату марву. Он никога не дира (као вампир н. пр. што дира). Неки укућанин негде, прошао једном мимо „сајбију“, кад је овај седео на столици, па га тако „сајбија“ пљунуо, а то је као застидео га, и овај постао бео!:

„Сајбија“ се може претварати у многе животиње: ...не мачка, псето, змија, кокошка и тако даље. ...а за „сајбију“ држе и оне змије на пр. које се ...еким дворовима или око неких вода појављују, те

с тога „ни пошто не ваља“ такву змију убити. Једну од таквих змија ћемо још данас горе код „Пустих Авуза“ видети. Тако исто причају неки Срби из Гилана, верује народ и за ону 'змију, која се виђа код воде Свинтуле.[26]).

Овако о „сајбији“ верују и у Врањи и у Нишу. У Нишу га зову „таласон“.

Многи веле да је „сајбија“ Турчин. И заиста Турци много верују у „сајбију“ и причају о њему много — али ја овде бележим веровање само српскога народа у овоме српскоме крају, од Куманова до Тиквеша.

Многи пак овамошњи Срби, нарочито старији, узимају „сајбију“ у смислу Бога. Тако на пр. кад некога теше: „Не бој се, Бог је јак. Он је наш сајбија, или: Један је сајбија, или: милостив је сајбија, он што ће рекне тој ће бидне“ — и тако даље.

Још „сајбију“ узимају у смислу сопственика некога добра, на пр. „кој је сајбија од овој имање?“, или: „кој му је сајбија?“ или „куде је сајбија овога на пр. вола...?“ и тако даље.

„Сајбија“ у последњем смислу, у смислу сопственика турска је реч (од сајби).

Па према ономе што народ у многим случајевима под „сајбијом“ подразумева Бога; према ономе што је „сајбија“ турска реч и што старији људи (Срби) не верују и да има „сајбије“, биће, по моме бар мишљењу, да је ово веровање, као и сама реч, турско, и да је

---

[26]) Свинтула је једно место два и по часа далеко од лана. Тамо иду Срби чак из Куманова и траже лека у с води што се налази у Свинтули.

дошло у наш народ од Турака, место веровања у друго које биће, о коме је наш народ слично овоме веровао.

Толико о „сајбији“ а сада да разгледамо даље воду.

Вода је у купалу доста врућа.Ваља знати да се ова вода не меша са хладном као по другим бањама што се меша, него је сама по себи толико топла. Изгледа да је веома оштра, а то се потврђује и казивањем овамошњих Срба, да, ако се човек више од једнога часа у њој купа, да ће му поћи крв испод ноката и из ушију. Је ли баш толико оштра, остављам веровању других.

По што смо разгледали ову воду, сада ћемо мало горе на Катлановско брдо, код „Пустих Авуза“.

*

Тек што сам, после купања, изишао пред купало, а другови ми се спремили да пођемо горе до „Пустих Авуза“. С нама пођоше и Л... и М... Тиквешани са својим женама, Ђурђом и Анастасијом. Сви скупа пођосмо из купала узаном стазом уз Катлановско брдо. На мах нам се, пред очима, указаше висоравни на овоме кршноме стењу око Катланова, и преко ових, тамо на истоку, равна поља. На мах могасмо преко онога кршнога стења да угледамо многе пашњаке по којима пасу стада оваца и са којих се, пашњака разлеже умиљати глас фруле српскога чобанчета. Али наши погледи лутаху и даље на исток; лутаху по ономе не-номе кршноме стењу, кроз које се, тамо, амо, бесна Пчиња. А најзанимљивија на овоме стењу ...та орлова и дивљих голубова, која, може

бити, од вајкада овде станују, као и она у Бисалинским стенама.

По што се нагледасмо овога дивнога природнога створа; овога колико страшнога толико и величанственога српскога краја, хајдемо сада у „Пусте Авузе“.

— То нам је опет једна стара, већ пропала зграда. Има неколико врата и неколико одељења. У једноме одељењу застасмо неколико Срба сељака из околине, где се купају. Пођосмо у средње одељење, кад тамо имамо шта и видети. Велико, скопљански озидано и помошћено купало (скоро колико и оно у доњој бањи), пуно бистром водом, али тако бистром, да би се и игла на дну његову видети могла. Ово ме је веома зачудило, а још чудноватија је змија она, која се тамо, амо, вијаше по води, док се на последетку не сакри. А што по која велика жаба трчкара по води, то ме није тако зачудило. Ето ово је она змија („сајбија“), о којој смо јутрос пред купалом доле говорили, коју овамо држе за „сајбију“ ове воде.

Народ наш овамо не памти много о овим купалима, као ни о доњој оној бањи, која сада ради. Народ прича да су нам остала од наших старих: да су их правили наши стари, када је било српско царство и тако даље.

Прегледасмо редом сва одељења па изиђосмо на поље да мало седнемо и да се још мало нагледамо овога, као што мало пре рекосмо, колико страшнога, толико и величанственога српскога краја.

После кратког одмора, пођосмо доле и ето смо опет пред доњим купалом. Овај дан прође само у излет

до „Пустиќ Авуза“ и што смо после подне излазили уз Пчињу, по њеном страшном, кршевитом кориту, те хватали голубове и орлове.

Али у накнаду ономе што смо се данас тако мало забављали, приредисмо вечерас једну, да речем забавицу[27]). Ту бесмо скоро сви катлановски гости Срби. Л... и М... Тиквешани са својим породицама, неколицина из села Бали-Бегова, две породице из Куманова, оно Српче песнопојче из села Бардовца и нас тројица. Седели смо, причали, певали, све до пола ноћи, и то тако весело како могу само Срби из Тиквеша, Куманова и Скопља.

Далеко би нас одвело кад бисмо овде ређали све приче које вечерас наше друштво причаше; приче у којима се причало о српским прецима, о српским јунацима; далеко би нас одвело кад бисмо овде казивали све оне песме, које вечерас певаше друштво наше. Но ми ћемо пустити ево да нам попева само оно Српче

---

[27]) Срби у овоме крају, а и у Врањи и Куманову, овакву забаву, каква беше наша вечерас, зову «седењс» или «седењка». На оваквим се седењкама певају српске јуначке и љубавне песме (женске) и причају разне приче; играју воте и тако даље. Гусала овамо ретко у кога имаде, али се и без гусала певају јуначка песме, какве ћемо и ми вечерас чути. У многих Срба овамо имају Вукова дјела (I или II издање) и из њих сви редом читају песме на оваквим забавама.

Док би се песме из Вукових дјела читале, или оне из овога краја певале, сви би ћутали и слушали, а богме, многи плакали. Многи од писменијих Срба грађана знају и по ину песама из Вукових дјела на памет. Мој ујак на пр. ор Вукашиновић, погинуо у Приштини), знао је преко 200 на на памет, па их је са највећом сладошћу певао.

песнопојче; да нам Ђорђе Ристић из села Бардовца попева неколико песама из његовога краја.

Ђорђе је дечко од 16 година. Школу неје учио. Од рођења је у Акй. Пашином чифлуку у Бардовцу. Пре две године је овде дошао, и то опет међу Србе и Турке, а дотле никуда неје ишао. Да овако пева научио је од својих старијих, које је, као дете, о славама или о сличним забавицама — слушао.

Ево наколико од тих песама:

Бан Вукашин[29])

Лицба личи два млада телáла,
Глас се чује дори до Стамбола.
Да ли ће се најде jу̑нак од jунàка,
Да ми иде у Једрене града,
Да ми вати Бана Вукашйна,
Да г' донесе при царско колѐно?
— Бакшиш има млада бàневица,
Баневица, баневи конàци.
Се навати Турче Бошњàче
Па си јавна своје добро коње,
И отиде у Једрене града.
Чука, вика на баневи порти

---

[28]) У Вуковим дјелима у I књ. (издање од 1887) на стр. 326. наштампана је оваква песма под именом „Јуришић Јанко". Као што се из оне песме у Вуковим дјелима и ове овде, г... сам исписао, види, ова је песма варијант оне у Вуковим ...лима. Ја сам је, од Ђ. Ристића, чуо под овим именом, тим је овде и јављам.

Искочѝла млада баневица
Отворѝла своји вити порти
Турче влегна у баневи двори.
Бане викна од висок' чардàка:
„Оди Турче моје побратѝмче,
„Оди Турче да повечѐрамо“
Туре на Бане мирно одговара:
„Вечѐрај Бане, мене се не вечѐра,
„Вечерај Бане и вино се напиј“.
Бане вечера и вино се напи,
Вино се напи и си се опи.
Тъг рипна Турче од свилна душека,
Па повр̀за Бана Вукашѝна;
Па г' потѐра по бели друмови.
Коња си тера и песна си поје:
„Блазе си мене млада баневица
„Блазе си мене баневи конаци“.
Па отиде у Стамбола града,
Однесе Бана на царско колено.
„Еве ти светли царе Сулѐјмане,
„Еве ти јунак од јунака,
„Што увати Бана без ору̀жје“.
Туј прашу̀је Царе Сулејмане,
Туј прашује Бана Вукашина:
„Је ли море Бане Вукашине,
„Ће те прашам право да ми кажеш.
Одговори Бане Вукашине:
„Ће ти кажам ич не ти се бòјам“.
„Да ли знајеш Бане Вукашине,
„Кад смо били у Косòво рамно,

„Кој ми 'згуби онолику војску“?
— „Тој ми беше Марко Краљевићи.“
„Је ли море Ване Вукашине,
„Ће те прашам право да ми кажеш.“
Одговори Бане Вукашине:
„Ће ти кажам ич не ти се бојам.“
„Да ли знајеш Бане Вукашине,
„Кьд смо били на воду Ситницу,“
„Кој ми 'згуби војску на Ситницу“?
— „Тој ми беше Милош Кобилићи,
„Нишан има коње бу̑дурасто,
„Будурасто и путоногàсто.“
„Је ли море Бане Вукашине,
„Ће те прашам право да ми кажеш“.
Одговори Бане Вукашине:
„Ће ти кажам ич не ти се бојам“.
„Кој ми 'зеде царче од колено“?
— „Тьј ми беше Реља Шестокрѝли,
„Што одлѐти до Сереза града.“
Тьг подвикна Царе Сулејмане:
„Еј ти море Турче Бошњаче
„Води Бана под Стамбола града
„Да му земеш русу главу“.
Изведе Бана Турче Бошњаче,
Изведе га у царске ливàде
Тепа, тепа не мож' да г' утепа,
А Бане му̑ мудро одговара:
„Еј ти Турче моје побратѝмче,
„Ја отидни у Једрене града,
„Ја донеси моја остра сабља.

„Она сече коњи и јуна̀ци.“
Јавна Турче своје добро коње,
Па отиде у Једрене града,
Па узеде баш Банева сабља
Па се врати по бели дру̑мови
Коња тера и песна си поје:
„Блазе си мене млада баневица,
„Блазе си мене баневи кона̀ци.“
Па отиде у Стамбола града,
Па искочи у царске ливаде,
Па потрже сабља од ножница,
Да исече Бана Вукашина.
Вади, вади не ће да се 'звади,
А Бане му мудро одговори:
„Еј ти море Турче Бошњаче
„Пушти мене моја десна рука
„Да истргнем сабља од ножница
„После ће ти ја додадам“.
Измами се младо Турче,
Опушти му десна рука.
Бане трже сабља из ножница
Па удари на Турче Бошњаче.
Одсече му турска глава,
Све што нађе све посече,
Па и цара у Стамбола.
Па се врати у Једрене града.

Девет Бојковчиња[29]).

Лицба личи два млада телала,
Глас се чује дори до Стамбола.
Да ли ће се најде јунак од јунака
Да отйдне у Тесна Клисӳра
Да уватн Девет Бо̀јковчиња.
Навати се Осман Тока̀јлија
И још младо Турче Усејинче.
Влегнаа̂ си у царски ја̀рови,
Одбраа̂ си̏ два коња зелена,
Отидоа̂ по бели дрӳмови,
Па дојдоа̂ у Тесна Клисура.
Чукав, викав на вити порти
Искочйла стара Бојковица,
Проговара стара Бојковица
„Кој' тој чукав на вити ни порти“!
Проговара Турче Усејинче:
„Отвори ни стара Бојковице
„Ни озебнаа̂ ноге до колѐна
„Ни озебнаа̂ руке до лаката“.
Одговори стара Бојковица:
„Па и гости ако сте ми,

[29]) У Вуковим дјелима у књ. I (издање од 1887), стр. 15 наштампана је песма под именом „Бог ником дужан не остаје“; у „Српству“ за 1888. (година III) у броју 17, штампана је песма из Куманова „Кучка Павловица“; ја сам прибележио онакву каква је у Вуковим дјелима, из врањск. окр. и у обадвема песмама, т. ј. и у оној из врањ. окр. и у Вуков. дјелима. подједнако страда Павловица и за исту кр . А поред те три песме ево и ове четврте у којој ст а Павловица.

„Не ви отвàрам у није̂дно време."
Мало час је стара Бојковица
Испратила снава Павловица:
„Иди снаво, иди Павловице,
„Иди види на вити ни порти,
„Да ли су јоште онија двојица"?
Павловица ојде и отвори.
Силно влегнаа̂ обадва Турчина,
Силно влегнаа̂ љуто збориа̂:
„Кажи, кажи стара Бојковице,
„Куде су ти девет кључа,
„Куда ти легав девет Бојковчиња"?
Проговâра стара Бојковица:
„Ја ги не знам ете тражите ги".
„Кажи, кажи стара Бојковице,
„За што сьг ће да ти исечѐмо,
„Исечемо ноге до колѐна,
„Исечемо руке до лаката".
Бојковица не ће да ги каже
Ји исекоа̂ ноге до колена,
Ји исекоа руке до лаката.
И на Бојка и на Бојковица
Изврѐтели им очи из главу,
Па зборише на снава ги:
„Кажи, кажи млада Павловице,
„Зарем ти си млада и зелена,
„Да не те сечемо и тебе."
лаши се млада Павловица
извади девет реда кључи
отвори девет доњи изби.

Улегнаше Турци у избите,
Затекоше девет Бојковчића
Сви заспали како и поклани,
Закачили сабљи на зидови.
Приватише обадва Турчина,
Подврзаше девет Бојковчића.
Кьда десна закачише рука
Најмалога сина Бојковога,
Разбуди се млади Стојанче,
Разбуди се па подвикна:
„Стан'те, стан'те мили браћа,
„Дошли су ни два Турчина“.
Разбудише се сви те Бојковчићи,
Разбудише се, али поврзани.
Ги извели по бели друмови.
Кьд су били до половин' пута,
Проговори млади Стојанче:
„Еј ти Турче Усејинче
„И ти море Осман Токалијо,
„Пуштите ме ја сам најмали
„Куде ће идев моји осам браћа,
„Куде ће они туј и ја ће идем
— — — — — — —
— — — — — — —

Наш певач не знаде даље да рецитује ову песму, него је на моје захтевање исприча, и то овако

— По што су пустили Стојанчета, он се укр и врати се кући; узе оружје и врати се, стиже Ту са браћом му, оба Турчина посече и браћу ослобо

па се повратише кући. Кад су дошли кући, узму лоја и катрана па намажу Павловицу и запале је за то што их је издала Турцима.

Патру̀но пиле шарено,
Што си толко бело црвено,
Што си толко убаво?
Да ли си од земљу никна̀ло;
Да ли си од Бога падна̀ло;
Да ли те роса зароси;
Да ли те порој донесе;
Да ли те ветар довеја;
Да ли те овца ојагњи?
Ни су од земљу никнало;
Ни су од Бога паднало;
Ни ме роса зароси:
Ни ме порој донесе;
Ни ме ветар довеја;
Ни ме овца ојагњи
— Но ме је мајка роди̏ла,
На дьн на Вели̏гден.
Со вино ме запоји̏ла,
Со млеко ме забања̀ла,
Со шећер ме زarани̏ла
— За тој су толко бела црвена!

.ома Мита болна лега,
Іикој њума не веру̀је,

Кој гу њума верује
Ми отишал у Софија;
У Софија млад спајија.
Каву вари и се фали:
„Ја што имам посестриму
„Посестриму мому Миту,
„Како њума никој нема.
Мома Мита болна лега,
Лежèјки си књига пише,
Па гу праћа у Софију.
У Софија млад спајија
„Јел' Софијо, млад спајијо,
„Да ли знајеш што писује,
„Што писије бела књига,
„Бела књига црни писма?“
Књига пише — Мита болна.
Понудица је од Сèница
Од Сеница лубеница;
Од Софија леблебија;
Од Стамбòла суво гројзе.
Си отишал млад спајија,
Да си земе опроштење.
Коња води, пешке оди;
Леба носи гладан оди;
Вода носи жедан оди;
Само да затече живу Миту.
Штом си дојде до село то
Он си јавна добро коње.
Коње тера пушки фрља,

Да дочује мома Мита!
Го дочула стара баба,
Он прашује стару бабу:
„Је ли бабо, стара бабо,
„Да ли ви је здраво село,
„Да ли су ви здрави момци“?
„Здраво ни је село, здраво,
„Сал ни јучер једна умре,
„Умрѐла ни мома Мита“.

Искàчај Видо на мала врата,
Ја да ти видам твоји руси коси.
Ја да ги пишам, напишам.
Па ће си идем у Стамбол.
Кьд ће ми текне за тебе,
Ја ће си бркнам у џепови;
Ће си извàдам бела књига,
Бела књига црно пѝсмо.
Кьд ће ти видам твоји руси коси,
Ће ми помѝне туга та!!
Искачај Видо на мала врата,
Ја да ти видам твоје altьн чело.
Ја да га пишам, напишам,
Па ће си идем у Стамбол.
Кьд ће ми текне за тебе,
Ја ће си бркнам у џепови.
си извадам бела књига,
књига црно писмо.
ће видам твоје altьн чело

Ће ми помине туга та.

Искачај Видо . . . . . и тако даље, пева редом „гајтан-веђи“, „црни очи“, „бело лице„ и „танка снага“.

Толико са песмама.

Сан нам прекрати весеље и одосмо да спавамо. Сутра дан смо се могли пробудити тек око осам часова. Последњи пут смо, овога доласка у Катланово, овога дана разгледали околину и растали се, како са веселом дружином — Србима из Скопља Тиквеша и Куманова, тако и са величанственим овим српским крајем. — Око једнога часа после подне, баш по врућини, кренусмо се у Куманово.

*

Данас је била недеља. Ми смо се враћали ис тим оним путем, којим смо и дошли, те смо могли сретати многе гомилице лепо одевених Срба и Српкиња. Напред иду мужи или момци, а за њима, дивно одевене у српском руву, жене или девојке. Извезене женске ћурдије или девојачке са̀је (горње женске и девојачке летње хаљине), скупоцени ђерда̀ни и големи на̀низи на женскињу, велику пажњу нашу привукоше. Од грла до пафти је сам кара̀грош (иде 8 гроша), аустријски талир (иде 20 гроша), рубља сарчли̇̀ја (иде 17 гроша) и диреклѝја (иде 22 гроша), а међу ог новцем и по који сребрн новац из доба Немањ наших.

Уживајући у оваквим братским осећајима према овим Србима и Српкињама, пројурисмо, и не осетивши како, кроз скопљанско поље и ето нас на међи скопљанскога и кумановскога окр.; ето нас опет код села Рамановца. Од Рамановца изиђосмо на Велешки пут и ето нас у Куманову.

*

Успомена на овај дивни и величанствени српски крај, на Катланово и скопљанску околину; братски осећаји према Србима у овоме крају, натераше ме да о овоме српскоме крају и Србима у њему прозборим ово неколико речи. Надам се пак, да ће се наћи још много браће Срба из Краљевине Србије, који ће поћи у овај српски крај, у средину ових врсних Срба, па да се боље са њима упознају, јер ово што сам прозборио — то је колико је могло најмање бити.

На Крстов дан 1890
Врање.

Јован Х. Васиљевић
философ.

СРПСКЕ НАРОДНЕ ПЈЕСМЕ ИЗ ОКОЛИНЕ ХЕРЦЕГ-НОВСКЕ

скупио В. Радојевић

I. Јуначке

Бој Црногораца с Махмут пашом.

—∿—

На тисућу и седме стотине,
Деведесет и шесте године,
Махмут везир совјет учинио,
А на совјет Турке сакупио

Ја сам је добио с оваким називом:

Пјесна от боја, бившаго 1796 љета Господња, међу Црногорцима и Берђанима и Махмутом, везиром от Арбаније, Бјелопавлиће, више града Спужа, у село Мартиниће.

Исте ријечи налазе се по више дотичне пјесме, коју ми је повјерио мој пријатељ Божо М. Радовић учитељ, а нашао је међу старим списима свог покојног дједа Јокана, о коме би вриједно било коју проговорити. Али другом приликом. Само ми је наспоменути, да се овај вриједни старац — и ако је живио на селу и о земаљској привриједи — бавио и књижевношћу: примао је разне онташње белетристичне ли стове, алманахе и т. д., што је и до дан дањи сачувано у при личној количини. Јавно није писао ништа, колико је мени п знато, али држао је дневник и биљежио све главније и гла

У бијелу Скадру на Бојану:
Сву господу турску изабрану;
А 'вако је ријеч говорио:
„Ево згода моји витезови,
Да ми силну војску сакупимо
И да Црну Гору освојимо,
Црну Гору и приморје равно,
(Како јесмо жуђели одавно)
До бијела града Дубровника —
То је моја жеља превелика.
Ето нема у Боке которске

није у свом животу. И ову је пјесму такође овај вриједни старац од њекога преписао и сачувао нам је. — И пјесма и натпис — све је то писано старим правописом, што сам ја исправио по захтеву новијег правописа, задржавајући у препису вијерно терминологију оригинала

О истом случају налази се пјесма у IV. књ. Вуковој (стр. 68, по којој и ми стављамо јој назив) иза које пјесме слиједи друга, са свим другог садржаја, са натписом: „Опет Црногорци и Махмут паша". — Под првом пјесмом у астериску вели Вук: „Ја за цијело мислим да је ове обадвије пјесме о боју Црногораца с Махмут пашом начинио црногоуски владика Петар I. (садашњи св. Петар), па су послије ушле у народ и идући од уста до уста колико се могло догоњене према народним пјесмама" и т. д. До душе, и ја се слажем с Вуком за прву пјесму, по што су у Вуковој са свим изостављени њени особити изрази из моје, као н. пр. датум битке: „(И)јулија дан једанаести. — Баш на празник свете Ефимије" и т. д.; а уз то Вукова је без сликова, изузевши њеке на 72 и 73. страни, док моја је већим дијелом прожета римама, што је очевидно да ће потпуно одговарати оригиналу владичину. — И у збирци Осветниковој налази се пјесма истог мотива, у што краћим нотечма изложена од Вукове. Доста је кад кажем, да је краћа од [illegible]ве 55, а дужа од моје 13 стихова, поред све њене су[illegible]ти и недостатка у погледу стварности.

[illegible] у натпису, тако и у пјесми кад и кад акузатив заије[illegible]экал с предлозима у, и на, и обрнуто.

Принципова брода никакова,
Ни голема у приморје монка,
Но све пође у Талију равну,
Да чувају Млетке од Француза,
Који 'но су наши пријатељи,
И они ће нами помоћ дати,
Како су ми скоро обећали
На та' говор што смо вијећали.
Црна Гора није у јединству,
С нами боја учинити не ће,
Јер ја имам неке пријатеље,
Који 'но су лакоми на благо, —
Учинићу што је мени драго.
Али ево моје ране љуте:
Брђани ми затворише путе,
Тер не могу саставити војску
И' све равне земље Арбаније,
Арбаније и Ерцеговине;
Него хоћу прије ударити
И сва Брда огњем опалити:
Поставићу на Никшиће табор
И зелени разапети чадор,
Пак' отолен дијелити војску:
Једну право пут новске крајине,
Што је наше било од старине;
Друга војска ваља да се врне
И да иде преко Горе Црне,
Да удари на приморје равно —
То ће бити и принципу тавно —;
Треће — ево по мору бродове,

Нека возе бунбе и топове,
Прах, олово и другу. захиру,
Да о боју раде и на миру[2];
Поставићу брата Имбраима,
У Новоме бијеломе граду,
Нека за ме и Латини знаду;
А синовца, младога Мехмета,
У Дубровник, нека господује,
Да се ово на далеко чује".
Ал' не рече Турчин ако бог да,
Као што му ни помоћи не ће.
Пак написа листак књиге бјеле.
И шаље је до Петра владике
На Цетиње на сред Горе Црне.
У књизи га мило поздрављаше
И овако Махмуд беседјаше:
„Пријатељу Петровићу Петре!
Ево хоћу сакупити војску
И огњене обратити вјетре
На Пипере и Бјелопавлиће,
Да оборим мало и велико
И опалим огњем свеколико;
Но ако ћеш да смо пријатељи,
Немој помоћ Брђанима дати,
И њихово робје пуштавати
Да утече у Горици Церној".
Кад владика књигу прочитао,
... огорце на збор саставио,
... рони, овако говори:

... мире, — ради слика.

„Црногорци, моја браћо драга!
Ево ме је књига допанула
Од Махмута паше Бушатлије,
Да он купи силновиту војску
На Пипере и Бјелопавлиће.
Видите ли да се посилио
Од када је прије доходио
И проз нашу земљу прогазио,
А нелогу клетву запазио,
Те нам кажу Турци Кошћелице
И трзају наше утробице.
Но сад, браћо, ако бога знате,
Да идемо у Бјелопавлиће,
Да чекамо Махмута везира“!
Црногорци када разумјеше,
Који 'но се на збор намјерише
У свакога срце узиграло,
Договорне тврду вјеру дају,
Да Брђане нигда не издају.
То владика једва и чекаше,
Видећ' слогу тер се весељаше,
Пак овако паши одговара:
„Што ми пишеш, Махмуте везире,
Да не дадем помоћ Брђанима,
То ми немој јопет споменути,
То ми не да закон учинити;
А што кажеш силновиту војску,
Спомени се, Махмуте везире,
Да је сила у бога једнога!
Ако си се пашо посилио,

Јер си с војском пријеђе долазио
Кад сам био у земљи Мошковој,
Јер си моју цркву опалио
И манастир на поље цетињско,
И проз Црну Гору прогазио
Преко вјере и на пријевару
Без жестока боја крвавога, —
Ти си тешке ране ударио
Свакојему редом Црногорцу
На сред жива срца јуначкога.
Ове ране подносити неће,
Бог ће дати да их и освете!
Но се прођи брдске сиротиње,
Не вријеђај ране црногорске,
Да те љута змија не удари"!

За то везир не обраћа главе,
Но подиже и окупи војску
На дољане више Подгорице;
А владика топе ужижаше
На високу гору Вртијељку;
Главарима књиге оправљаше,
Да кликују браћу Црногорце
И да иду у Бјелопавлиће;
Пак покличе на ближње сушество*)
Цетињане и друге јунаке,
Који 'но се онден намјерише,
И отиде у Бјелопавлиће
Су стотину и педесет друга.

---

*) суседство.

Боже мили на свему ти фала!
Кад то чуше млади Црногорци,
Који носе срце на јунаштво, —
Како хитро на ноге скочише
И шарене пушке прифатише!
Оставише мајке и љубовце
И чобане, у планини овце,
Сваки хита за владику пита
Докле су га били сустигнули.
Преко воде Зете прегазише,
На Слатину табор учинише
Према Спужа, града крвавога[3]:
Махмут пење бијеле шаторе
Више Спужа према Дерденеза,
Под зеленом гором Височицом.
Код владике војске три хиљаде,
Код везира тридесет хиљада.
Али што је код владике војске,
То су мрки из планине вуци;
Што пред војском јесу челововође,
То су, побре, орли криловити;
Што ли млада момчад барјактари,
Оно јесу соколови сиви.
Телар чини у војску везире:
„Тко живога уфати владику,
Ево њему Зета, земља равна,

[3]) Мјесто *Спужу граду*.... — у својој синтакси г. Н.
вић вели (у претресу локала) о приједлогу *према*: „С
предлогом локал показује што и генитив с истим предл
само је локал много обичнији н. п. Кад је царе био *према цр*

И у Зети три бијела града,
И сувише три товара блага“.
Вели Јакуп Сердаревић ага,
И делија Мехмет Кокотлија:
„Ми ћемо га уфатити жива
И довести тебе под шатором“.
Но не веле Турци ако бог да,
Као што им ни помоћи не ће!
А владика дозива главаре,
Да подигну и окупе војску
Пред бијелом црквом ахранђелском;
Ту и' наук и благослов дава
И вишњему бог' препоручава,
Да он војски буде предводитељ
А Турцима скоро побједитељ.
Сва се војска богу помолила
И часнијем крстом прекрстила.
У четвртак војску уредише,
А у петак Турци ударише.
(Ијулија дан једајести,
Баш на празник свете Ефимије).
Боже мили, чуда великога!
Како грми звека от пушака,
Како л' трунби хиска[1]) от јунака,
И како је магла притиснула
Од силнога праха и олова,

Вукову рјечнику стоји: „Хиска. f. (у Ц. г.) vide ...ише хиску и весеље —“, тако у оригуналу пјесме ...а је писац био написао *хиск*, па умрљао прстом оно ...д: *ха*

А у маглу пушке сијевају.
Не би рек'о, драги побратиме,
Да је оно бојак огњевити, —
Него: судњи данак страховити!
Шест сахата боја жестокога
Поносе се војске по мегдану.
А кад било дневи око подне,
Црногорци, тако и Брђани —
Сви на помоћ бога покликнуше,
У једанак пушке упалише,
А једанак јуриш учинише,
Ћерајући Турке, сијекући,
До табора и до Дердемеза.
Да је коме стати и гледати
Тешку бруку Махмута везира:
Како бјежи главом безобзира,
Без турбана и без буздована,
А без сабље и без коња врана!
 Ту погибе војске од Турака:
Више него петнаест стотина,
И сувише аге и бегови
И пашине биране делије,
Којијема донесоше главе
На Слатину пред кулом бијелом,
Међу њима Јакупова глава
И делије Мехмет — Кокотлије,
Који 'но се бјеху зафалили,
Да ће жива уфатит' владику.
Који онде у бој не падоше,
Срећни бише, јера утекоше,

Оставише зелене барјаке,
Самур-капе, црљене доламе
И свијетло јуначко оружје.
Ту погибе од стране христјанске:
Све на броју друга осамнаест,
Међу њима три добра витеза:
Крцун Савов из мјеста Бјелица,
И барјактар Станко с Љуботиња,
И од Брдах Војводићу Бего. —
Њима име нигда не умира,
Кад разбише Махмута везира.
Бог им дао у рају насеље,
Осталијем здравље и весеље![1])

Смрт Смаил-аге Ченгића*.

Пошетала два сокола сива
Про Цетиња преко поља равна,
Једно Машан а друго владика;
Шетајући разговарају се:
„О Машане, мој мили синовче!

---

[1]) У овој песми било је писано самогласно *р* са *ер*: церни, Верђани, кервни и т д.

*) У својој IV-ој књ. народнијех пјесама описао је Вук смрт Смаил-аге Ченгића — „истинити догађај“ — (стр. 458—463): за тим слиједе три пјесме о истом догађају (стр. 463—504); а у нотацији под трећом — задњом — пјесмом вели Вук: „Ја имам још четири пјесме о овом догађају, које су у главноме све налик на ову прву, а у начину се мало разликују једна од друге“. Ваља да ово неће бити ни једна од поте четири Вукове, јер се много разликује од свих трију ових. — Вук је писао *Ченгијћ* и *Ченгић*. (Гледај о томе у „О српском језику“, од Јована Живановића, стр. 169—171.)

Знаш, Машане, није давно било,
Ево назад три године дана
Кад удари Ченгић Смаил ага,
Кад удари на Граово равно,
Дочекаше наши Црногорци,
Удрише се огњем из пушака,
Погибе нам неколико друга
И нашије седам Петровића,
А и јадни Станишић Стеване?
Свије' но смо, брате, осветили,
Ал' нијесмо Станишић — Стевана; —
Срамота је и свој Гори Црној,
А камо ли кући Петровића!
Но, Машане, мој мили синовче,
Ваља да га како осветимо"!

А Машан му смјерно проговара:

„О владико, славни Господару!
Ја сам чуо ђе кажују људи:
Ево горе у село Дробњаке
Има добар јунак на мегдану,
Добар јунак и људи га фале,
А на име Церовић Новица;
Но му пиши лист књиге бијеле,
Да је брже на Цетиње равно; —
Он ће теби осветит' Стевана
И погубит' Ченгић — Смаил-агу".

Кад владика ријеч разумио,
Машану је 'вако бесједио:

„О, Машане, мој мили синовче!

Ти отиђи у биљарду**) моју,
У биљарду у танку камару***),
Па дофати дивит и артију
И напиши лист књиге бијеле,
Па оправи књигу у Дробњаке,
А на руке Церовић — Новици;
Овако му у тој књизи пиши:
„„Поздравља те Петровић владика
Са Цетиња са сред поља равна
Да си брже њему на Цетиње"".
Кад је Машан ријеч разумио
(У млађега поговора нема),
Брже јунак у биљарду пође,
У биљарду у танку камару,
Па дофати дивит и артију,
Све написа што рече владика.
А када је књигу накитио,
Довикнуо слугу Милована,
Па му 'вако био бесједио:

**) «До 1847 год. није било ни једне куће на Цетињу» осим манастира, у којему су сједиле црногорске владике. А те године владика Петар II сазида себи конак одвојено од манастира у растојању неколико корака. Конак овај разликује се од манастирских ћелија само тијем, што се види на четири угла ограде (око њега) четири куле, које опомињу гледаоце на средњевјсковне замкове и великашке станове.

«Конак овај прозван је у народу *биљарда* с тога, што је владика набавио у њ билијар, и што се од тада почело играти на Цетињу у конаку билијара и карата» (Гласник срп. тва, књ. XL). Пјесма је дакле спјевана послије не.

Собу. *Камара* долази од итал. camera.

„Миловане, моја вјерна слуго!
Ево теби лист књиге бијеле,
Понеси је брже у Дробњаке,
А на руке Церовић — Новици;
Али да си брже на Цетиње“.
Кад Милован ријеч разумио
(У млађега поговора нема),
У десницу књигу прифатио,
Па с' отоле јунак подигнуо.
Куд гођ пође, у Дробњаке дође
Под бијелу Новичину кулу,
(То је доба у по ноћи било).
Па удара алком на вратима.
Кад то чуо Церовић Новица,
Скочи јунак к'о да се помами,
У десницу зграби џефердара,
Па излази кули на пенџере
И овако био бесједио:
„Ко удара алком на вратима,
У живо му срце ударила“!
Проговара слуга Миловане:
„Не бој ми се, Церовић — Новица,
Него сађи пред бијелу кулу,
Ево теби књига са Цетиња
Од нашега Петровић — владике“.
Кад новица ријеч разумио,
На кули је отворио врата,
(А све држи пуста џефердара,
Е се Новак боји од Турака),
Па ето га пред бијелу кулу.

Кад га виђе слуга Миловане.
Предаде му лист књиге бијеле,
Па отоле крене пут Цетиња.
А кад Новак књигу проучио
И кад виђе што му књига пише,
Сам је собом ријеч бесједио:
„Фала да је богу истиноме,
А шта сам му јунак урадио,
Па ме прешно[1]) зове на Цетиње“!
Ал' на ино Новак не могаше
Већ оправи себе и ђогина,
Па се баца ђогу у рамена
И поћера семптом и ћенаром.
Кад се ђого поља добавио,
Узалуд га Новак сустезаше —
Не дâ му се ђого сустегнути,
Већ три копља у напријед скаче,
А четири пољем широкијем.
Кад је Новак низ Цетиње био,
Угледа га Петровић владика
Са пенџера од бијеле куле,
Па дозивље Машана синовца:
„О, Машане, мој мили синовче!
Који ј' оно на коњу делија

[1]) Мјесто: *хитно, журно.* — *Преша, прешно* долази од итал. pressa, pressante, прем да је у Вукову рјечнику —кена као властита српска ријеч. „Шта ће нам италијанла и прешно (pressa, pressante), кад имамо своје риња, хитост, *хитан* посао, *журба, журење, журно*“ Скупљени списи, св. I., стр. 131).

Про нашега поља широкога,
Те је коња вучки уморио
И у б'јелу пјену обукао"?

А Машан му смјерно проговара:
„О, владико, славни Господару!
Ја би' рек'о, и би' се заклео,
Да је оно Церовић Новица, —
Што по њега јеси поручио,
Да ти прешно на Цетиње дође".

Кад владика ријеч разумио,
Оваку му ријеч бесједио:

„О, Машане, мој мили синовче!
Ти позови двије вјерне слуге,
Да изађу пред бијелу кулу,
Да му приме коња и оружје".

Кад владику Машан разумио
(У млађега поговора нема),
Брже зове двије вјерне слуге:

„Бога вама, двије вјерне слуге,
Изађите пред бијелу кулу,
Дочекајте онога јунака
На ђогину коњу великоме,
Примите му коња и оружје,
Па га вод'те на бијелу кулу".

Вјерне су га слуге послушале —
Изађоше пред бијелу кулу,
Дочекаше Церовић — Новицу,
Примише му коња и оружје,
Па га воде на бијелу кулу

У камару Петровић — владике.
Кад је Новак у камару уш'о,
Самур — капу узе у десницу
Па владици смјерно приступио,
Пољуби му руку и кољено,
А он њега у бијело лишце;
Крај себе му мјесто начинио,
Частио га кафом и ракијом,
Па му ваку ријеч бесједио:
„О, Новаче, моја вјерна слуго!
Ни ти питаш, ни ја теби кажем
За што'но сам по те поручио,
Да ми прешно на Цетиње дођеш. —
Знаш, Новаче, није давно било
Кад удари Ченгић Смаил-ага,
Кад удари на Граово равно, —
Дочекаше наши Црногорци,
Удрише се огњем из пушака,
Погину нам неколико друга,
И нашије' седам Петровића,
А и јадни Станишић Стеване,
Погуби га Ченгић Смаил ага;
Свије' но смо, брате, осветили,
Ал' нијесмо Станишић — Стевана,
Па је срамно и свој Гори Црној,
А камо ли кући Петровића.
Но, Новаче, моја вјерна слуго,
сам чуо ђе говоре људи,
си добар јунак на мегдану;
л' се мог'о поуздати у се,

Да осветиш Станишић — Стевана:
Да погубиш Ченгић — Смаил-агу,
Да погубиш, ја л' доведеш жива?
Честита ћу тебе учинити:
Б'јелу ћу ти саградити кулу
На Цетињу крајем моје куле.
Док кољена буде Петровића,
Никада ти блага мајкат'[2]) неће".
Кад Новица ријеч разумио,
Поскочио на ноге лагане,
Пољубио владику у руку,
Па му' ваку ријеч бесједио:
„Господару, Петровић — владико!
Кунем ти се, а вјеру ти давам,
Да ћ' осветит' Станишић — Стевана:
Погубити Ченгић — Смаил-агу
Погубити, ја л' довести жива —
Да би' знао да би' погинуо"!
Кад владика ријеч разумио,
Машио се руком у џепове,
Извадио стотину дуката,
Па и' дава Церовић — Новици:
„На то теби, Церовић — Новица,
Докле дођеш у село Дробњаке,
Да се мало понапијеш вина".
Отоле се Новак подигнуо,

---

[2]) Ја мислим, да и ова ријеч долази од италијанског (mancare), премда је у Вукову рјечнику убиљежена као властита српска ријеч и са њ мјесто ј: *мањкати*.

Па окрену у село Дробњаке.
А кад дође у село Дробњаке,
А на своју пребијелу кулу,
Ту је трудан мало починуо,
Па дофати дивит и артију,
Те написа лист књиге бијеле,
И шаље је Гацку широкоме,
А на руке Ченгић — Смаил-аги;
Овако му у тој књизи пише:
„О јуначе, Ченгић — Смаил-аго!
Сад је теби згода долазила,
Да нам дођеш у село Дробњаке,
И по њему да купиш араче;
Али саде али икадаре“!

Кад Ченгићу књига допанула.
Књигу штије, а на њу се смије,
Па искупи тридесет момака
И окрену селу Дробњацима.
Кад је дош'о Ченгић Смаил-ага,
Кад је дош'о у село Дробњаке,
А на б'јелу Новичину кулу, —
Лијепо га Новак дочекао,
Па га части кафом и ракијом;
А када су мало починули,
Проговара Церовић Новица:
„Сада, аго, кад је теби драго“!

Ал' да видиш Церовић Новицу,—
Заставе је био учинио:
Дочекаше Ченгић — Смаил-агу,
Дочекаше огњем из пушака,

Погубише тридесет Турака;
Ал' побјеже Ченгић Смаил ага;
И заиста побјегнути ћаше,
Но му не дâ Церовић Новица,
Већ се момче за њим натурило,
Сусрете га на крај поља равна
И пасју му посијече главу,
Па је носи на Цетиње равно,
А на руке Петровић — владици;
Владика га дочекао дивно
И љепшијем даровао даром[8]).

Како је чинио, онако је и прошао.

Војску купи, од Пазара Мујо,
Војску купи, иде на Котаре,
Робље роби и сијече главе:
Посијече бана Задранина,
И јаднога од Котара Јанка,
И Јанково све осам синова;
И зароби осам невјестица
И Јанкову ојађелу љубу,
И Марицу лијепу ђевојку;
Па с' отале Турчин подигнуо.
Ал' да видиш Јанкову љубовцу,
Сакрила се мосту за ћуприју
Докле 'но су пролазили Турци,

---

[8]) Од гуслара Илије Тошића.

Па се врати назад у Котаре
На њезину пребијелу кулу;
Ал' јој бјеше пуста опаљена!
Па је кулу нешто поправила;
А носаше чедо под појасом.
Док бријеме на вријеме дође,
Малено је чедо породила,
Мало чедо, ал је мушка глава;
Крстила га Јанкова љубовца
И дивно му име нађенула,
Дивно име Јанковић Ненаде;
Ранила га медом и шећером.
Више Ненад од двије године,
Него други од седам година;
Више Ненад од седам година,
Него други од петн'ес' година.
Кад му бјеше петнаес' година,
Сјетио се коња и оружја:
Припасује свијетло оружје,
Па се ђогу баца у рамена
И отиђе низ пјане механе
Са сердарим пити ладно вино.
Вино пио седам осам дана,
А о свачем говорили људи,
Понајвише о добру јунаштву:
Ко је више посјекао глава,
Ко ли више добио мегдана;
ри нешто Јанковић Ненаде.
говоре котарски сердари:
Мучи, д'јете, Јанковић — Ненаде!

Него тражи мила баба свога,
Баба свога и осам ти брата,
И до осам својих милих снаја
И Марицу сестру од матере,
Што јој Турци љубе лишце б'јело".
Мучи Ненад, ништа не говори,
Но поскочи на ноге лагане
И окрочи добра коња свога,
Па ево га двору бијеломе
И срдито мајци проговара;
„О, старице, моја мила мајко!
Ко погуби мила баба мога,
Баба мога и осам ми брата?
Ко зароби осам мојих снаја?
Ко зароби Марицу сестрицу?"
Плачући му мајка казиваше,
Све му каза шта је и како је. —
Кад то чуо Јанковић Ненаде,
Извадио из торбе буклију
И напи се жежене ракије,
Па старици мајци бесједио:
„О, старице, мила моја мајко!
Идем трудан мало починути;
А кад први пјевци запјевају,
Пробуди ме, ако бога знадеш,
Да осветим мила баба свога,
Баба свога и осам ми брата,
И милијех својих осам снаја
И Марицу милену сестрицу".
То изрече, оде у душеке.

Спава Ненад три четири сата;
А кад п'јевци тице запјеваше,
Пробуди га остарела мајка.
Скочи Ненад на ноге лагане,
Умио се и богу молио,
Па оправи себе и ђогина,
Ђогину се баци у рамена,
Па он рече: „Остај збогом, мајко!“
Она њему: „Ајде збогом, синко!“
Оде Ненад гором пјевајући,
Оста јадна мајка кукајући.
Језди јунак Јанковић Ненаде,
Језди јунак преко равна поља,
Као зв'језда преко ведра неба,
Доклен ладну воду наодио
И на води осам бјеланица,
Ђе бијеле платна бијелога;
Па им 'вако Ненад бесједио:
„Бог на помоћ, осам бјеланица!“
А оне му боље прифатиле:
„Да си здраво, незнана делијо!
Опет Ненад 'вако бесједио:
„Бога вама, осам бјеланица!
Дајте мени мало воде ладне.
Да напојим себе и ђогина“.
Проговара осам бјеланица:
„Бога нама, незнана делијо!
Ова вода није добра оће
За уморна коња и јунака,
Него пођи мало наприједа,

Па ћеш наћи другу воду ладну,
А на води Марицу ђевојку
Ђе бијели платна бијелога,
Па заишти у ње воде ладне
И напоји себе и ђогина“.
  Кад то зачу Јанковић Ненаде,
Метну руку у џеп од доламе,
Па извади до осам дуката,
Те дарова осам бјеланица
И ’вако им био бесједио:
  „На то вама, осам бјеланица,
Да купите за платно сапуна,
Да вас не би була укорила
Колико сте сарчиле сапуна“.
  Отолен се Ненад подигнуо.
Мало вр’јеме за тим постајало,
Доклен нађе другу воду ладну,
А на води Марицу ђевојку
Ђе бијели платна бијелога,
„Бог на помоћ“ па јој називаше;
Ђевојка му боље прифатила:
„Здраво био, незнана делијо!“
Опет вели Јанковић Ненаде:
  „Бога теби, лијепа ђевојко,
Дај ти мени мало воде ладне,
Да напојим себе и ђогина“.
  Кад то чула Марица девојка,
Подавила скуте и рукавце,
Па Ненаду воде заитила;
А када је Ненад напојио,

Напојио себе и ђогина,
Ђевојку је богом сестримио:
„Богом сестро, лијепа ђевојко!
Кажи право, тако била здраво,
Ђе су двори од Пазара Муја.
Је ли Мујо на бијелој кули,
И је ли се јунак оженио,
И има ли од срца порода?“
Проговара Марица ђевојка:
„Кад ме питаш, незнана делијо,
Кад ме питаш, да ти право кажем
Ђе су двори од Пазара Муја,
Је ли Мујо на бијелој кули,
И је ли се јунак оженио,
И има ли од срца порода —
Она кула, што је понајвиша,
Око куле велика авлија
Сва је, пуста, главам окиђена:
Једна глава мила баба мога,
Мила баба и осам ми брата,
Оно ј' кула од Пазара Муја;
И он није на бијелој кули,
Но је пош'о доље низ механе,
Да с Турцима пије ладно вино;
И јесте се оженио Мујо,
И он има два близанца сина“.
Кад то чуо Јанковић Ненаде,
ну руку у џеп од доламе
извади два цекина жута,
ларова Марицу ђевојку:

„На то теби, лијепа ђевојко,
Да ти купиш за платно сапуна“.
Да те не би була укорила
Колико си сарчила сапуна“.
Отолен се Ненад подигнуо,
Ево ти га право у Пазаре
На бијелу Мујагову кулу.
Ту наоди булу Мујагову
Ђе му шика два близанца сина.
Ал' да видиш Јанковић — Ненада —
Узимље јој два близанца сина,
Па и' коље као јањад малу,
Па по кули покупио благо;
Заробио булу Мујагову,
Па отиде низ пјане механе,
По механам пије ладно вино,
А нагони булу Мујагову,
Да са њиме пије ладно вино.
То се чудо на далеко чуло,
То зачули од Пазара Турци,
Па говоре од Пазара Мују:
„Рђо једна, од Пазара Мујо
Ти ли пијеш по Пазару вино,
А не знадеш — у з'о час попио! —
Дође теби Јанковић Ненаде,
Дође теби на бијелу кулу
И закла ти два близанца сина.
Па по кули покупио благо,
И још ти је булу заробио,
Ш њоме пије у механи вино“.

Кад то чуо од Пазара Мујо,
Он поскочи на ноге лагане,
Па окрочи суру бедевију,
Ево ти га до пјане механе,
Ђе 'но сједи Јанковић Ненаде,
А завика иза свега гласа:
„Курво једна Јанковић — Ненаде!
Чије ли си поклао синове?!
Чије ли си покупио благо?!
Чију ли си заробио љубу?!
Но, Ненаде, ако жена н'јеси,
Изађи ми на мејдан јуначки!“
Кад то чуо дијете Ненаде,
Овако му ријеч бесједио:
„Бре не вичи, од Пазара Мујо,
Но се прођи кавге и мегдана,
Па одјаши, да пијемо вина“.
Срдито му Мујо проговара:
„Курво једна, Јанковић — Ненаде!
Изађи ми на мегдан јуначки,
Да ти влашку осијечем главу“.
Кад то чуо Јанковић Ненаде,
У јунаку срце заиграло,
Па поскочи на ноге лагане
И окрочи својега ђогина,
Па изађе Мују у сретање,
Удрише се сабљам окованим.
Ма да видиш, мили побратиме,
Није Ненад два пут' замануо,
А са Мујa нестануло главе.

[illegible]

Пољаше се цијели дан до подне;
На Османа б'јеле пјене скачу,
На Ненаду б'јеле и крваве
(Појачи се Турчин [illegible], —
Турчину је тридесет година,
Ненад нема пунијех шеснаест).
Проговара Јанковић Ненаде:
„Чујеш мене, [illegible] Мујагова!
Ја с' помози мени, ја л' Турчину.
Ако л' када поможеш Осману,

Ти ћеш вазда бити пријекорна,
Да си са мном у механу била
И да сам ти обљубио лице;
Да поможеш Јанковић — Ненаду,
Не ћеш бити никад пријекорна,
Водићу те са мном у Котаре,
Пазићу те као своју мајку“.
Кад то чула љуба Мујагова,
Овако му ријеч бесједила:
„Болан био, Јанковић — Ненаде,
Изу̑ ти се са ноге штивала“.
Кад то чуо Јанковић — Ненаде,
Сјетио се шта му була каза,
Па из чизме извадио ножа
И османа у срце ударио, —
Ни жива га земља не дочека;
Па узимље двије турске главе,
Па их меће у коњску зобницу.
Отолен се јунак подигнуо,
Собом води булу Мујагову.
Кад је дош'о на воду студену,
Ђе 'но бјеше Марица ђевојка,
Божју јој је помоћ називао:
„Божја помоћ, лијепа ђевојко!
Ајде, секо, дома да идемо.
Ево теби буле Мујагове;
До сад ти је за госпође била,
А [illegible]л сад ће, секо, за робиње“.
[illegible] то чула Марица ђевојка,
[illegible] брату руке и кољена.

Отолен се они подигоше.
  Проговара Марица ђевојка:
  „Мили брате Јанковић — Ненаде!
Ти прифати својих осам снаја,
Па их води собом у Котаре,
Те им купи хиљаду оваца,
Нек чувају пребијеле овце“,
  У ријечи у којој су били,
На другу су воду долазили,
Ђе 'но бјеху осам бјеланица,
Па им Ненад ријеч бесједио:
  „Ајте, снаје дома да идемо,
Да идемо у Котаре равне, —
Доста вам је була додијала,
Доста сте јој били за робиње“.
  Отолен се Ненад подигнуо
И окрену право у Котаре
Са својијех осам невјестица
И с Марицом, миленом сестрицом,
И с Туркињом, булом Мујаговом;
Здраво дође у равне Котаре,
А на своју пребијелу кулу[1]).

II
ЖЕНСКЕ

1 Удаја и смрт сестре Љутице Богдана.

Нема момка што млада Богдана,
Ни сестрице што је Богданове —

[1]) Од гуслара Илије Топића.

Њу ми просе просци од свакуда:
Седам паша од седам градова
И четири аге од Новога; —
Никоме је братац нѐ 'ће дати.
Сви су му се просци одустали,
А̑л' не хоће Сењанине Иво,
Него скупи по Сењу јунаке
И даде им коње и оружје:
Бритке сабље прије непасане,
Шарке коње прије неседлане;
Па окрену Богданову двору.
Кад је једно јутро освануло,
Устанула сестра Богданова.
Па овако брату бесједила:
„Чујеш, брате — чујеш, добро моје!
Нијесам ти санка боравила
Од жамора младијех момака,
Од звекета бриткијех сабаља,
Од пуцњаве шарака пушака,
Од врискоте бијеснијех коња,
У наранчи од сивог сокола;
Кад сам јутрос устанула млада,
Даде ми се нешто погледати,
Док угледах шатор у сред поља,
По ливади вранци коњи пасу,
У наранчи сиви соко сједи.
Ако ли ми, брате, не вјерујеш,
Ти изађи кули на пенџере,
а ћеш и сам чудо сагледати“.
Кад то чуо Љутица Богдане.

Оде јунак на бијелу кулу,
Па излази кули на пенџере
И сагледа чудо невиђено,
Баш к'о му је сестра кажевала.
Ал' да видиш Љутицу Богдана—
Ђе завика иза свега гласа:
„Чиј је шатор у пољу широку,
Чиј' су коњи у росној ливади,
Чиј је соко у жутој наранчи,—
Све му пусто за њим остануло,
Као што ће данас, ако бог дâ!"
Проговара Сењанине Иво:
„Не кун' тако Љутица Богдане!
Ја сам чуо, а људи ми кажу,
Да у тебе диван цвијет расте;
Док мирише, свак га бегенише,
Кад увене, нико ти га неће; —
Убери га, поклони га мени!"
Кад то чуо Љутица Богдане,
Џевердару љути огањ дава, —
Погуби му најбољега друга,
По имену Бошњаковић Вука.
Отолен се Богдан повратио,
Па силази у доње камаре,
Ђе је своју сестру наодио
И овако њојзи бесједио:
„Бог т' убио, мила сестро моја,
И кад си се лијепа родила!
С тебе су се земље завадиле:
Седам паша од седам градова

И четири аге од Новога, —
Сви су тебе у мене просили,
И сви су се просци одустали,
Ма не оће Сењанине Иво;
Ја ћу с тебе изгубити главу“.
Ал’ сестрица брату бесједила:
„Чујеш, брате — чујеш, добро моје!
Не ћеш с мене изгубити главу,
Ја ћу, брате, свијем поволити“.
Па узимље један лакат платна,
Један лакат платна убјељена,
И пошета пољем широкијем,
На коме је зелено језеро, —
(Са платном је очи повезала)
Па се баци у језеро мутно, —
То не виђе Сењанине Иво,
Ал’то виђе један од сватова,
Па он каза Сењанину Иву.
Кад то чуо Сењанине Иво,
За њом скаче у језеро мутно
И извади Марицу ђевојку,
Па је води свом бијелом двору
И вјенча је себи за љубовцу.
Још не прође ни година дана,
Дивног му је породила сина,
Па овако Иву бесједила:
„Хајд’мо, Иво, мом бијелом двору,
Милог сам се брата ужељела!“
Ал Иво њојзи одговара:
„Не ћеш, Маре живјела ми глава,

Док не родиш до девет синова
И десетог златнорука сина“
Кад то чула Иванова Маре,
Плаче, кука како кукавица:
„Авај мене до Бога милога!“
Кад ћу родит’ до девет синова,
А камо ли златнорука сина!“
То зачуле њене другарице,
Па су Мару другу сјетовале:
Ти не плачи, наша другарице,
Већ ти поји[1]) божје литурђије,
Цркви носи пуње и проскуре
(Што бог хоће, може учинити), —
Ти ћеш родит’ до девет синова
И десетог златнорука сина“.
Кад то чула Иванова Маре,
Она поје божје литурђије,
Цркви носи пуње и проскуре.
Брзо прође девет годиница,
Маре роди до девет синова;
Кад десета на измаку била,
Маре роди златнорука сина.
Опет Маре Иву бесједила:
„Хајд’мо, Иво, мом бијелом двору,
Милог сам се брата ужељела!“
Али Иво њојзи одговара:
„Не ћеш, Маре, живјела ми глава,

---

[1]) Госп. Јован Бишковић претреса глаголе *поj* *појити*, али не вели како им је заповиједни начин. Ја ми да је од *појати* запов. *пој*, а од *појити* (стоку) *поји*.

Прије него насадиш ружицу
Све од Задра до Корчуле равне“.
Кад то чула Иванова Маре,
Плаче, кука како кукавица:
„Авај мене до бога милога!
Ко ћ' насадит' румене ружице
Све од Задра до Корчуле равне?!“
То зачуле њене другарице,
Па су Мару, другу сјетовале:
„Ти не плачи, наша другарице,
Већ искупи коло ђевојака,
Обећај им рува племенита, —
Садиће ти румене ружице
Све од Задра до Корчуле равне“.
Кад то чула Иванова Маре,
Брзо скупи коло ђевојака,
Обећа им рува племенита,
Садише им румене ружице
Све од Задра до Корчуле равне.
Опет Маре Иву проговара;
„Хајд'мо, Иво, мом бијелом двору,
Милог сам се брата ужељела!“
Али Иво њојзи одговара:
„Не ћеш, Маре, живјела ми глава,
Пр'је нег узмеш грану врбовине
И усадиш у твоме ђердану;
Па ако ти врба грожђе роди,
Онда ајде свом бијелом двору“.
Кад то чула Иванова Маре,
Плаче, кука како кукавица:

„Авај мене до бога милога!
Је ли иђе у свијету било,
Да је врба грожђе породила?!“
То зачуле њене другарице,
Па су Мару другу свјетовале:
„Ти не плачи, наша другарице,
Но убери грану врбовине
И посади у своме ђердану,
Пол'јевај је јутром и вечером
(Што бог хоће, може учинити),
Врба ће ти грожђе породити“.
Кад то чула Иванова Маре,
Она убра грану врбовине
И посади у своме ђердану,
Пол'јева је јутром и вечером;
Још не прође ни година дана,
Кад јој врба грожђе породила,
Опет Маре Иву проговара:
„Хајдмо, Иво, мом бијелом двору,
Милог сам се брата ужељела!“
Али Иво њојзи одговара:
„Не ћеш, Маре, живјела ми глава;
Но искупи до девет синова
И десетог златнорука сина,
Па им подај виле и косјере,
Нек преврћу дрвље и камење,
Нека кољу змије шаровите, —
Онда ајде свом бијелом двору.“
И ту Маре Ива послушала:
Искупила до девет синова,

Па им даје виле и косјере,
Да преврћу дрвље и камење
И да кољу змије шаровите.
Опет Маре Иву проговара:
„Хајд'мо, Иво, мом бијелом двору,
Милог сам се брата ужељела!“
Ту се Иву срце ражалило,
Па је пушта двору бијеломе
А са своје двије вјерне слуге.
Кад је Маре двору долазила,
Са својим се братом изљубила;
И од њене велике радости
Мртва паде на земљицу црну.[2])

3.

Делија Иван и удовица.

Ја ношетах пољаницом
По њој ружицом,
Туда пасу хати коњи
Дели-Ивана,
Гледала их удовица
С града бедема,
Па дозивље хитре слуге,
Хитре од двора:
„Пошетајте пољаницом
По њој ружицом,

[2]) ...бе А. Видаковића

Ухватите хате коње
   Дели-Ивана,
Довед'те их Ату Бату
   Граду у врата,
Подајте им бисер-зоби
   Мјесто шенице
Подајте им вина пити
   Мјесто водице.“
Послушаше хитре слуге,
   Хитре од двора,
Похваташе хате коње
   Дели-Ивана,
Доведоше Ату-Бату
   Граду у врата,
Дадоше им бисер-зоби
   Мјесто шенице,
Дадоше им вина пити
   Мјесто водице;
У то доба младо момче,
   Дели-Иване:
Удовице, пустошнице,
   Пуштај ми коње!“[1])

4. Жетва виле и дјевојке.

Жетву жела вила и дјевојка,
У виле су златне руковеди[1]),

[1]) Од Савете М. Глеђа.

[1]) Слушала сам да се говори и: „У виле је златно ј ковеђе“.

У ђевојке чисто на редове.
Проговара лијепа ђевојка:
„О бога ти, пребијела вило!
Што с' у тебе златне руковеди[2])
А у мене чисто на редове?"
Проговара пребијела вила:
„О бога ми, лијепа ђевојко!
Што с' у мене златне руковеди,
То су моје бурме и прстени;
Што ј' у тебе чисто на редове,
Тебе чешће загледају момци".[3])

---

5. Црногорац и Црногорка.

О, ђевојко Црногорко,
Не сјед' код мене, —
Ја продадох плаве воле
За доћ' код тебе. —

О, ти момче Црногорче,
Ко ти рече то?
Не продаји плаве воле,
Сама ћу ти доћ'.

* * *

О, ђевојко Црногорко,
Не сјед' код мене, —
Ја продадох б'јеле овце
За доћ' код тебе. —

Такође: „Што ј' у тебе златно руковеђе",
Од Стане И Кукавичића

О, ти момче Чрногорче,
  Ко ти рече то?
Не продаји б'јеле овце,
  Сама ћу ти дођ'.

*
* *

О, ђевојко Црногорко,
  Не сјед' код мене, —
Ја продадох вранце коње
  За дођ' код тебе. —

О, ти момче Црногорче,
  Ко ти рече то?
Не продаји вранце коње,
  Сама ћу ти дођ'.

*
* *

О, ђевојко Црногорко,
  Не сјед' код мене, —
Ја продадох вране козе
  За дођ' код тебе. —

О, ти момче Црногорче,
  Ко ти рече то?
Не продаји вране козе,
  Сама ћу ти дођ'.[6]).

6. Момак и три девојке.

С оне стране Саве воде
Три ђевојке саме оде,

---

[6]) Од Стане Н. Кукавичића.

С ову другу младо момче
Пјешке хода, коња вода,
Коња јати не умије,
Гледајући на ђевојке,
На ђевојке црнооке;
Гладан иде, љеба носи,
Љеба јести не умије,
Гледајући на ђевојке,
На ђевојке црнооке;
Жедан иде, воду гази,
Воде пити не умије,
Гледајући на ђевојке,
На ђевојке црнооке;
Ву̑ца му се обувача,
Преобут' се не умије,
Гледајући на ђевојке,
На ђевојке црнооке.
Ђевојке му говориле:
„Хајде, јадан, кући нашој:
Врата су ти отворена
У по ноћи к'о у подне“.[1])

7. Девојка вара мајку

Ко ј' то, Јело, с тобом код оваца?
Ово ј' мајко, јараница моја. —
Кад је, Јело, твоја јараница,
[illegible]е њојзи зелена долама! —

---

[1]) [illegible]оване Вучетића, Граховљанке.

Није ово зелена долама,
Но је ово зелена ливада.

*
* *

Ко ј', то, Јело, с тобом код оваца? —
Ово ј', мајко, јараница моја. —
Кад је, Јело, твоја јараница,
Окле њојзи нож и пушка мала? —
Није ово нож и пушка мала,
Но је ово дрўга и преслица.

*
* *

Ко ј' то, Јело, с тобом код оваца? —
Ово ј', мајко, јараница моја. —
Кад је, Јело, твоја јараница,
Окле њојзи капа и челенка,
Није ово капа и челенка,
Но је ово ђердан од дуката.[1])

---

8. Повољан одговор.

Момче пише иза горе књигу,
Па је шаље у приморје равно,
А на руке приморци ђевојци:
„О бога ти, лијепа ђевојко

---

[1]) Ову ми је пјесму дао пријатељ Милош Л. Попо[вић] те ју је убиљежио о крсном имену код њекоје своје зван[ице] на Подима, у опћини херцеговској.

Како ти је у приморју стати?
Јадовито ј' за горицом стати!
Пошљи мени цвијет од приморја,
Ја ћу теби од горице грану".
Ђевојка му љепше отпишује:
„Што је теби цвијет од приморја,
То је мени од горице грана,
Но ти дођи у приморје равно,
Па убери цвијет и ђевојку".

9. Да зна само...

Која вода нема брода,
Но све камен до камена,
Под њом 'расте шимпелија,[1])
Под њом сједи Анђелија,
Гајтан плете, свилу преде;
С гајтаном се разговара:
„Ој, гајтане, мој гајтане!
Да ја знадем, мој гајтане,
Да ће тебе стар дерати,
Струњом би' те накитила,
Чемериком поткитила;
Да ја знадем, мој гајтане,
Да ће тебе млад дерати,

[1]) *Шимпелија*, мора да је какова биљка или стабло. У [illegible] рјечнику нема. Питао сам кажиналицу пјесме шта [illegible] ова ријеч, па ми је одговорила: „То ти је, да се луди [illegible] мудри домишљају".

Златом би' те окитила,
А бисером поткитила".[1]).

---

10. Несуђено вјенчање.[2]

Овце пасе челебија Јово,
Разблудо моја — челебија Јово!"[3])
Поред њега Пејакова Маре,
У Залому, зеленој планини.
Проговара Пејакова Маре:
„А бога ти, челебија Јово,
Куда ћемо обрнути овце?"
Проговара челебија Јово:
„Ако буде ведро небо сјајно,
Крени овце низ Трнове Доце;
Ако буде росно и облачно,
Крени овце на Јович на воду".
Ведро бјеше па се наоблачи,
Ведро небо попанула тама,
Превари се Пејакова Маре,
Крену овце низ Трнове Доце.
Кад је дневи око подна било,
Кад јој нема челебије Јова.

---

[1]) Од дјевојке Јоване Вучетића, Граховљанке.

[2]) Налик ове налази се пјесма у књизи „Српске народне пјесме из Херцеговине (женске), за штампу их приредио Вук Стеф. Караџић..."

[3]) „Разблудо моја" долази уза сваки стих с пог шест слогова. — У Вука није куплет.

Скочи Маре у бијеле овце,
Па ишћера четири звонара
(А на њима четири чактара),
Па и' гони на Јович на воду;
Ту налази челебију Јова,
Ђе он спава под јелом зеленом;
Посипље га водом из ибрика.
Проговара челебија Јово:
„Нека, нека, Пејакова Маре,
Мене другу испросила мајка!“
Проговара Пејакова Маре:
„Нека, нека, челебија Јово,
И мене је мајка другом дала!
Но ме чекај за неђељу дана, —
Крени овце преко друма пута,
Па ћеш виђет' Марине сватове“.
Кад истекла неђелица дана,
Крену Јово пребијеле овце,
Крену овце преко друма пута,
Кад ето ти Маре и сватова.
Проговара Пејакова Маре:
„Божја помоћ, челебија Јово!“
„Да си здраво, Пејакова Маре!“
На ти, Јово, три ките цвијећа,
Једну киту бијелог цвијећа,
Другу киту увела невена,
Трећу киту свакога цвијећа,
мириши, а уздиши, Јово.“
зе Јово три ките цвијећа,
мирише тешко уздишући;

Од мира га забољела глава,
Па окрену двору бијеломе.
Кад је дош'о двору бијеломе,
Он дозивље своју стару мајку:
„О старице, моја мила мајко!
Простри, мајко, меко и широко,
Не ће бити дуго, ни за много —
Чини ми се хоћу умријети“.
Стара мајка сина послушала,
Простриједе му меко и широко.
Болан Јово у̂ душеку паде,
Како паде, већ се не устаде.
Глас долази Пејаковој Мари,
Да је њојзи Јово преминуо;
Па говори Пејакова Маре:
Бога вама, свекру и свекрво!
Пуштите ме двору бијеломе,
Да ја видим остарелу мајку,
Е је мени мати на самрти“.
Проговара свекар и свекрва:
„Хајде збогом, наша мила ћерце,
У путу ти добра срећа била!“
Упути се Пејакова Маре,
Ал' не иде вићет стару' мајку,
Но долази двору Јованову,
Па дозивље Јованову мајку:
„О, бога ти, Јованова мајко,
Ђе је теби челебија Јово?
Ђе ли су му пребијеле овце?“
Проговара Јованова мајка:

„Бе не лудуј, Пејакова Маре!
Јово ти је скоро преминуо“.
Ал’ говори Пејакова Маре:
„О, бога ти, Јованова мајко!
Поведи ме гробу Јованову,
Да ја виђу гроба Јованова“.
Кад то чула Јованова мајка
(На ино се њојзи не могаше),
Поведе је гробу Јованову.
На гроб паде Пејакова Маре,
На гроб паде, веће не устаде![1])

11 (*)

Зазвоњело подне у Новоме,
Није подне, ни до двије уре,
Већ проврела Сава и Дунава:
Сава носи три царева града
А Дунава и сестру и брата.
Сестра брата иглом будијаше:
„Устани се, мој милени брате!
Нема мати већ мене и тебе
И данас ће без нас останути“.

12, (*)

Ја подраних јутрос рано
прије зорице

Од Стевана Миловића, Грахољанина. Исти Стеван
–, да је ово истинити догађај и да се десио у Невесињу.

И поиграх коња мога
  Преко горице,
Зачух вилу у дубрави
  Ђе пјесме пјева;
Ја уставих вранца коња,
  Да боље чујем,
И подигох бијел клобук,
  Да боље видим;
Ја јој мануx марамицом,
  Да ми доигра, —
Прије ми је долећела
  Него стријела,
Слађи ми је цјелов дала,
  Слађи од меда.

---

13. (*)

Подрасла је наранџица
  Врхом зелена,
Под њоме је постељица
  Свилом везена,
На постељи ђевојчица
  Скоро верена,
На глави јој два вијенца
  Златом савјена,
На грлу јој два ђердана
  Дробна бисера
А на руци два прстена
  Драга камена.
Отуд иде стар делија,

Стари на коња;
„Божја помоћ, ђевојчице
„Скоро вјерена!
„Дај ти мени два вијенца
„Златом савјена,
„И дај мени два ђердана
„Дробна бисера,
„И дај мени два прстена
„Драга камена —
Ја ћу теби добра коња,
„Добра зеленка;
„Па га пушти низ ливаду
„Нек ти поигра,
„И мани му марамицом
„Нек ти доигра, —
„Прије ће ги' доиграти
„Него стријела“.
Проговара ђевојчица
Скоро вјерена:
„Ајд' отоле, стар' делија,
„Стари на коња!
„Нит' ћу тебе, ни твог коња,
„Ни сам за тебе“.
Стари пош'о, млади дош'о,
Млади на коња:
„Божја помоћ, ђевојчице
„Скоро вјерена?
Дај ти мени два вијенца
‚Златом савјена,
и дај мени два ђердана

„Дробна бисера,
„И дај мени два прстена
„Драга камена —
„Ја ћу теби добра коња,
„Добра зеленка;
„Па га пушти низ ливаду
„Нек ти поигра,
„И мани му марамицом
„Нек ти доигра, —
„Прије ће ти доиграти
„Него стријела“.
Проговара ђевојчица
Скоро вјерена:
„Чујеш мене, млад' делија,
„Млади на коња!
„Оћу тебе и твог коња,
Твоја ћу се зват“.

---

14 (*)

Цмиље брала Сењанка ђевојка,
Цмиље брала, у гору гледала,
У гори је чету угледала,
Ђе спавају, не чувају стражу;
Па се к њима ближе примакнула,
Покрала им свијетло оружје,
Метнула га у зелену траву,
Покрила га гором листопадом;
Отоле се млада повраћала;
И у путу никога не срете,

До ли једног Сењанина Ива.
Проговара Сењанине Иво:
„Ој, бога ти, Сењанко ђевојко!
Што си тако жута и блиједа?
Ја ли си се препанула вука?
Ја ли млада у гори ајдука?“
Проговара Сењанка ђевојка:
„Ој, бога ми, Сењанине Иво!
Нијесам се препанула вука,
Нити млада у гори ајдука,
Већ сам цмиље по горици брала,
Цмиље брала, у гору гледала,
У гори сам чету угледала
Ђе спавају, не чувају стражу:
Покрала им свијетло оружје,
Метнула га у зелену траву,
Покрила га гором листопадом“.
Кад то зачу Сењанине Иво,
Мећe руку у џеп од доламе,
Па извади злаћена ђердана:
„Нај то теби, Сењанко ђевојко,
Нај то теби за живота твога“.

---

15. (*)

Ситно цмиље, беру те ђевојке;
а ми те не беру ђевојке,
би боље попуштало грање,
арало врата и прозоре,

Па би, цмиље, боље мирисало,
Чешће би ми драги долазио
И чешће ми даре доносио:
Жуте дуње у меду куване
И јабуке цукром посипане.

---

16 (*).

Мајка Мару на далеко дала:
Три дни ода преко поља равна
А четири про сињега мора.
Мајка Мари доста рува дава,
Ма се Мари мало учинило,
Иште Маре коња бабовога.
Ма ли Мари говораше мајка:
„Ал' ћеш, Маре, коња бабовога,
Ал' ћеш, Маре, благослова мога?“
Али Маре говорила мајци:
„Не ћу, мајко, благослова твога,
Него оћу коња бабовога“.
На то мајка њојзи проговара:
„Ајде збогом, моја ћери Маре!
Ето теби коња бабовога
И ево ти благослова мога:
„„Здраво, Маре, поље прегазила,
Равно поље и дубоко море;
А кад дошла у бијеле дворе,
Под тобом ми коњиц поклекнуо,
Обје прве ноге саломио
И ти, Маре, у рамену руке!““

Узе Маре коња бабовога
И здраво је поље прегазила,
Равно поље и дубоко море:
Како дође пред бијеле дворе,
Под њом ми је коњиц поклекнуо,
Обје прве ноге саломио,
А Марија у рамену руке.

---

17 (*).

Шћери Маре, што се не удава
Шта ли чекаш, јада дочекала?
Ако чекаш Караметовића,
Та њему су испанули зуби
У тамници латинина бана
Кад то чула Марица ђевојка,
Ситну књигу је написала,
Те је шаље бану латинину;
Овако му у тој књизи пише:
„О, бога ти, бане латинине!
Пуштај мени Караметовића,
Даћу теби моје б'јеле руке“.
Када бану ситна књига дође,
И видио шта му књига каже,
Он је одма другу написао,
Па је шаље Марици ђевојци;
Овако јој у тој књизи пише:
„Чујеш мене, Марице ђевојко!
ı не оћу твоје б'јеле руке —
сам чуо да си везиљица —

Навези ми покров на коњица,
Пуштаћу ти Караметовића".
  Кад Марици књига допанула
И кад виђе шта јој књига каже,
Стаде вести покров на коњица,
Навезе га за три б'јела дана
(Друга не би за три годинице),
Па га посла бану латинину,
А он њојзи Караметовића.

18 (*).

Вилина невјеста.

— митолошка —

  Јуче вила оженила сина,
А синоћ га јадна укопала,
Јутрос снаху натраг повраћала;
Дивно вила снаху сјетовала:
  „Снахо моја, румена ружице!
Када будеш кроз гору зелену,
Дигни свилу од зелене траве,
Ситни бисер уз прси бијеле,
Ресе-вјенце уз оба рамена;
Када будеш про Јелача града,
Излазиће јелачка господа,
Међу њима Јелица госпођа,
И теби ће говорити млада:
  „„Врн' се амо, вилина невјесто!"
А ти њима одговори млада:
  „„Не би' ви се тамо повр нула,

Да ми дате по Јелача града
И у граду студену водицу
И на води коња и јунака““.
  Дивно снаха вилу послушала —
Кад је била кроз гору зелену,
Диже свилу од зелене траве,
Ситни бисер уз прси бијеле,
Ресе-вјенце уз оба рамена;
Кад је била про Јелача града,
Излазила јелачка господа,
Међу њима Јелица госпођа,
Вилину је снаху дозивала:
  „Сврн' се амо вилина невјесто!“
Она њима тихо одговара:
„Не би' ви се тамо поврнула,
Да ми дате по Јелача града
И у граду студену водицу
И на води коња и јунака“[1]).

---

19. Девојке се најдивније ките.

  Високе су оне горе,
Да би врхом доље пале,
Да се чини равно поље,
Да се сије свако биље,
А највише босиоци.
Босиоци б' говорили:
  „Подајте ме ђевојкама,
Ђевојке ме дивно носе —
  ...ти, зими у њедарца“.

...есме означене звјездицом (*) поклонио ми је мој ...ожо Радовић, учитељ.

*

Високе су оне горе,
Да би врхом доље пале,
Да се чини равно поље,
Да се сије свако биље,
А највише карамфили.
Карамфили б' говорили:
„Подајте ме а момцима,
Момци мене дивно носе —
Љети, зими за капицом“.

*

Високе су оне горе,
Да би врхом доље пале,
Да се чини равно поље,
Да се сије свако биље,
А највише весигора[1]).
Весигор би говорио:
„Подајте ме невјестама,
Нѐвјесте ме дивно носе —
Љети, зими 'ко појаса“.

III.

Сватовске.

Да бих допунио један недостатак наших (бокешких) сватовских пјесама у Вука (у „Ковчежићу“, I-воі

[1]) *Весигор* не знам шта је; ни у Вукову рјечнику . те ријечи. Питао сам казиваоца пјесме — Вука Кујачић шта значи та ријеч, па ми рече да не зна ни сам.

књ. и „Из Херцеговине“), изнијећу неколике варијанте Вукове са већим бројем још нештампаних, уз напомену гдје, кад и у ком се случају пјевају.

1. Код младожењине куће у очи вјенчања:

Јеси л' се Маре[1]), наспала
Све данке у твоје мајке?
А сад ћеш, душо, у мене,
На моме меку душеку,
На моме свилен' јастуку,
На мојој руци десници.

---

2. Опет тада.

Полећело јато голубова
Од Шпирова до Марина двора.
Дивно их је Маре дочекала:
Па је њихе богом заклињала:
„Бога вама, јато голубова!
Пјева л' Шпиру тале у дворове?
И је ли му нарек'о сватове?“
Проговара јато голубова:
„Тале Шпиру пјева у дворове

[1]) Или како буде име дјевојци, -- Ја сам узео у опће ...правијех младијенаца, гдје сам коју пјесму слушао. За ...е у будуће наши младијенци звати: Маре, Анђе, Даре, ...о, Стево и т. д. Оволико ради знања, да бих само ...гао дотичне монотоне нотације цјесама.

И њему је нарек'о сватове,
Него, Маре, приправљај дарове —
Сваком свату, што је за којега:
Првијенцу киту и здравицу,
Старом свату киту и здравицу,
Младом куму дуњу и наранчу,
А ђеверу даре и ђевојку,
Младом Шпиру сандук и ђевојку".

---

3. Опет тада; кад младожења полази у ђевојке:

Појектала зелен' гора,
Ни од грäда, ни од дажда,
Већ од игре млада Љуба
Када оде у ђевојке, —
Своје драге вјеренице.
За њим мајка излазила,
Сина Љуба дозивала:
„Стан', причекај, сине Љубо,
Да ти речем ов'је ријечи!
Када идеш у ђевојке, —
Твоје драге вјеренице, —
Л'јепо сједи, мудро збори,
Јер су тамо све ђевојке
Младе Даре другарице,
Да те не би забавиле; —
Ко те срете, нек ти рекне:
„„Благо мајци кòја те родила,
Благо љуби која тебе чега!""

4. Код дјевојачке куће у очи вјенчања:

Подрасла је наранчица
  Врхом зелена,
Под њоме је постељица
  Свилом везена,
На њој сједи ђевојчица
  Скоро вјерена,
На глави јој два вијенца
  Златом савјена,
А на руке два прстена
  Драга камена.
Саво вели: „Дај ми једног, Маре!“
Маре вели: „Не дам ни једнога!“
Саво Мару на правду позвао;
Правда вели: „Суди прва, Маре:
Маре вели: „Суди први, Саво,
Суди, Саво: ти си мушка глава,
Суди, Саво: да те узме Мара“.

---

5. Опет тада.

Што се оно на истоку сјаше?
Ја л' је сунце, ја л' је јасан мјесец?
Ја л' даница међу звијездама?
Ја л' су виле Мару уграбиле?
Нит' је сунце, нит' је јасан мјесец,
Ни даница међу звијездама, —
ѣ су виле Мару уграбиле;
бо Мару на откупе иште.
' су виле бабу говориле:

„Да су виле откуп узимале,
Сву би гору златом позлатиле,
А коње би сребром потковале“.

---

6. Опет тада.

Млада Даре бостан посадила,
У бостану три планде цвијећа:
Прву планду стручак гарофала,
Другу планду стручак босиока,
Трећу планду стручак камомиља.
Туда паса[1]) младожења Саво,
Утргну јој цвијет камомиље.
Проговара из бостана Даре:
„Хајд' отоле, младожења Саво!
Нијесам га за тебе гојила. —
Гарофале за ђевере гојим.
А босиље за заове моје,
Камомио — ко ми суђен био“.
Проговара младожења Саво:
„Браћа моја ђевери су твоји,
Сестре моје заове су твоје,
Камомио — ја ти суђен био“.

---

7. Опет тада.

Анђе Савци[2]) бостан остављаше,
У бостану ружу и вијојлу,

[1]) Мјесто: *прође*. — *Пасати* долази од итал. passa[re]
[2] Сестра, која се удава, настаријој сестри, која оста[је] с мајком.

Око двора зелену наранчу;
Туда ће ми кићени сватови[1]),
Не умију пута двору наћи.
Другарице Анђе дозиваше:

„Другарице, по богу сестрице!
Пуштите ме на пенџер изаћи,
Да ја кажем сватовима пута“.

Другарице за бога хајаху,
Пушташе је на пенџер изаћи.
Анђе зове ручнога ђевера:

„Мој ђевере, злаћени прстене!
Ти извади злаћенога ножа,
Па прокоси ружу и вијојлу
И поткреши зелену наранчу,
Па ушетај мени у дворове,
Поведи ме Стефу за љубовце“.

---

8. Опет тада.

Коња игра младожења Стефо
Испред двора таста и пунице,
Миле Анђе — своје вјеренице—;
Али Стефа нико не гледаше,
Веће Анђе — мила вјереница.—
„Божја помоћ, моја вјеренице!
Оћу ли ти у дворове доћи?
„Не смијем те пуштат' у дворове,

---

[1]) Овдје хоће да каже, да већ пролазе *кићени сватови.*

Ев' у двору мила брата мога
Ев' у двору миле браће моје“.
Оде Стефо пољем широкијем,
Па је њега санак уватио,
Заспа трудан под јелу зелену.
А када се од сна разбудио,
Кад му Анђе на руци заспала.
Ма ли Стефо Анђу запиткује:
„Окле сада, моја вјеренице?
Али ми те вода донијела?
Али си ми из неба панула?
Млада Анђе њему одговара:
„Није мене вода донијела,
Нијесам ти из неба панула, —
Но ме срећа на те нанијела“.

---

9. Опет тада.

Стеван ми лова ловљаше
Анђе му коња вођаше,
Дава му зобат' бисера
Из свога скута свилена,
Дава му пити водице
Из своје руке деснице.
Стеван ми Анђи говори,
(Дава јој свилен — кавада);
„О, Анђе мила и драга!
Је ли ти дворба плаћена?“
„Не, Стево, ни доплаћена“.

*

Стеван ми лова ловљаше.
Анђе му коња вођаше,
Дава му зобат' бисера
Из свога скута свилена,
Дава му пити водице
Из своје руке деснице.
Стеван ми Анђи говори,
(Дава јој прстен од злата):
„О, Анђе мила и драга!
Је ли ти дворба плаћена?“
„Јест, Стево, и преплаћена“.

---

10. Опет тада; пред слагањем прћије у скрињу (сандук).

Ђевојачки сандучићи непозлаћени;
Маре моли млада Сава, да јој позлати,
Све му златно и сребрно, амин да бог да̂!
или, слагајући прћију:
Марино се рухо слаже часом добријем.
Маре моли млада Сава, да јој позлати,
Све му златно и сребрно, амин да бог да̂[1])!

а младожењом припијевају оца ђевојчина (ако га ...им матер, браћу, стричеве, ујаке, рођаке и т. д.— ђевојке ово пјевају, припијевани међу новаца у скрињу, ...брнијех (Види I. књ. Вукових пјесама, стр. 26).

11. Опет тада; кад слагају дјевојчину прћију:

Мајка Мари ситно рухо слаже:
„Хајде, Маре, весело га дрла[1])!“

12. Опет тада; кад дјевојке савијају ките за сватове:

Црвено цв'јеће ћетало,
Млада га Даре бераше,
Мајци га на скут мећаше;
А мајка с' скута на траве:
„Ни моја Даре ни цв'јеће“.[2])

У младожење, пред поласком сватова по дјевојку:

Жарко сунце кроз облаке сјаше,
Младожењи добро јутро зваше:
„Добро јутро, младожења Љубо!
Јесу л' твоји на искуп' сватови?
Јеси л' метн'о ујца првијенца?
А рођака млада барјактара?
За ђевера брата рођенога?

---

[1]) За мајком долазе *сестре*, за сестрама *стрине*, *ујине* и тако даље.

[2]) За мајком долази *отац*, за оцем *браћа*, *сестре* и тако даље; а на пошљетку тек долазе младожења (како је име), који мећe цвијеће „са скута у њедра: — „*моја Даре и цв'јеће*““.

И остале — што је за којега?“
Тихо вели младожења Љубо:
„Јесу моји на искуп' сватови,
Метнуо сам ујца првијенца,
А рођака млада барјактара,
За ђевера брата рођенога,
И остале — што је за којега“.

---

14. У младожење, кад сватови ручају:

Жарко сунце кроз облаке сјаше,
Кроз пенџере на софру гледаше,
Па гледаше ко љепше сјеђаше
И црвено винце испијаше. —
Првијенац најлепше сјеђаше
И црвено винце испијаше;
Колико је рода господскога,
Види му се винце кроз гр'оце,
А ракија кроз бијело лице.)

---

15. У младожење, кад угледају сватове с ђевојком:

Л'јепо ти је погледати
На висину ведра неба,

а тим се припијевају истом песмом сви сватови ре-
утву.

На свацкога првијенца!
На њему су кунар-гаће
На ширину равна поља,
И ђечерма од скерлета;
На глави му самур-капа,
А за капом три су ките,
С њима треска на сватове; —
Сви му свати поскочише,
Као сиви соколови,[1])

Опет тада и истим начином:[2]

Соко перјем воду бистри
Крајем језера,
На глави му брчно перо
Пуно бисера;
Па се соко перјем дичи
И он има чим;
И ми ћемо првијенцем,
И имамо ким.

---

17. У младожење, Кад уђу с девојком у кућу:

Коња игра млади Шпиро
Гором зеленом,
Угрија му ждрака сунца
Лишцу бијелу;

---

[1]) И овдје се исто припијевају сви сватови редом.

[2]) Ову пјесму дао ми је пријатељ, Милош Л. Попо
с дотичним каментаром.

Клобук скида млади Шпиро,
  Бога мољаше:
Дај ми, боже, мало лада,
  Да отпочинем!“
Молио га млади Шпиро
  И умолио —
Бог му даде зелен јавор
  У крај водице.
Ту је Шпиро починуо
  Трудан уморан;
А када се разабрао
  Сана весела,
На руци му млада Маре
  Бјеше заспала.
„Окле ми те бог донесе
  Вило бијела?
Или си ми с росом пала
  Иза планине?
Или су те занијела
  Дунај-језера?
Проговара млада Маре
  Р'јечи медене:
„Нијесам ти с росом пала
  Иза планине
Нити су ме занијела
  Дунај језера. —
Него сам ти дошетала
  Ка но госпођа“.[1])

---

[1]) Налик ове налази се пјесма у Вукову „Ковчежићу“.

18. У младожење, прије него дјевојка подијели дарове:

Пред двор Љубу зелена неранча,
У неранчи сиви соко сједи,
Крил'ма круни цвијет од неранче;
Цвијет Дари у скут упадаше.
Ђевер снаси тихо говораше:
„Снахо моја, румена ружице
Шта ће теби цвијет од неранче?“
Ал' ђеверу снаха проговара:
„Мој ђерере, мој златни прстене!
У Љуба ми пуно рода кажу, —
Ја не имам за свије дарова;
Ако буду рода госпоцкога,
Примиће ми цв'јеће за дарове,“
И снаси је бог и срећа дала:
У Љуба су рода госпоцкога,
Примише јој цв'јеће за дарове.

19. У младожење, сјутри дан по вјенчању кад дјевојка уђе у коло:

Под оном гором зеленом
Мало се село виђело,
Велико коло играло,
У колу млада Даринка,
Спустила свилу до земље
А русе косе до бедре
А ситан бисер до паса.
Гледо је Љубо делија:

„Подигни свилу од земље,
И русу косу од бедре,
И ситан бисер од паса“.
Даре ми Љубу говори:
„Браћа су свилу кројила
Мајка је косу гајили,
Сестре су бисер низале“.

---

20. У дјевојке, кад облачи вјенчано рухо:

Жарко сунце од истока сјаше,
Од истока кроз пенџер гледаше
Како Маре свилу облачаше;
Сунце жарко Мари говораше:
„Ко је теби свилу сакројио?
Ко ли ти је лишце одгојио?“
„Бабо ми је свилу сакројио,
Мајка ми је лишце одгојила —
Све за Шпира, суђеника мога.“

---

21. У дјевојке, кад угледају сватове:

На студенцу б’јела вила
Од ружице в’јенац вила,
[illegible] бом говорила:
[illegible] бих га нам’јенила?“
[illegible] стече та даница —
Маре другарица; —

Зачух пјесму од славића;
У тој пјесми славуј рече:
„Наша Маре-бјела вило; —
Ето по' те млада Шпира,
Добре куће, добра рода
И кољена госпоцкога . . .
Многе ти га виле браше
Сабрати га не могоше,
Но га теби дароваше.
Да га н'јеси миритала[1]),
Ти га не би ни имала“.

---

[1]) *Заслужила.* — *Миритати* долази од итал. **itar**